

Кыргыз
Республикасынын
Саламаттыкты сактоо
министрлиги

Кыргыз
Республикасынын
Билим берүү жана илим
министрлиги

ТӨРӨЛГӨНДӨН БАШТАП 3 ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ЭРТЕ ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА КОЛДОНМО

Өнүгүүнүн базалык стандарттары

Кыргыз
Республикасынын
Саламаттыкты сактоо
министрлиги

Кыргыз
Республикасынын
Билим берүү жана
илим министрлиги

юнисеф

ТӨРӨЛГӨНДӨН БАШТАП 3 ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ЭРТЕ ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА КОЛДОНМО

Өнүгүүнүн базалык стандарттары

Бишкек - 2017

УДК 616
ББК 51.1(2)4
Т 64

Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңеши тарабынан (28.10.2016 – жыл, №9 - токтому) бекитилип, КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин, КРнын Саламаттыкты сактоо министрлигинин буйругу менен басып чыгарууга сунушталды.

Автор - түзүүчүлөр:

Исакова Ф.Б. – Энени жана баланы коргоо улуттук борборунун педиатр-эндокринологу; Молдогазиева А.С. – м.и.к., КММАнын госпиталдык педиатрия кафедрасынын доценти; Нажимидинова Г.Т.- м.и.к., Эл аралык жогорку медицина мектебинин педиатрия, акушердик жана гинекология кафедрасынын доценти; Усенко Л.В. - п.и.к., доцент, Кыргыз билим берүү академиясынын мектепке чейинки тарбиялоо, башталгыч билим берүү кафедрасынын башчысы; Масликова Н.А.- КББАнын мектепке чейинки тарбиялоо, башталгыч, билим берүү кафедрасынын ага окутуучусу; Камалова А.Э.- КРнын Билим берүү жана илим министринин кенешчиси.

Колдонмо Н.А. Масликованын жалпы редакциясы астында иштелип чыкты.

Валидаторлор:

Низовская И.А. – п.и.к, Борбордук Азиядагы эл аралык университетинин доцентинин милдетин аткаруучу, ЮНИСЕФтин эксперти, топтун фасилитатору; Масликова Н.А. - КББАнын мектепке чейинки тарбиялоо, башталгыч билим берүү кафедрасынын ага окутуучусу;

Лишке Н.А. – Билим берүүдөгү демилгелерди колдоо фондусунун сергек жашоо боюнча консультанты; Шалабаева А.С. –Энени жана баланы коргоо улуттук борборунунага илимий кызматкери; Серкебаева М.А. – № 11 Үй - бүлөлүк медицина борборунун педиатры

Рецензенттер:

Боронбаева Э.К.- КРнын Саламаттыкты сактоо министрлиги, башкы адис.

Сейдекулова К.С.- п.и.к., доцент, КББАнын мектепке чейинки жана башталгыч билим берүү лабораториясы, башкы адис.

Т 64 Төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки балдарды эрте өнүктүрүү боюнча колдонмо. Өнүгүүнүн базалык стандарттары. / Авт. - түзүү.: Ф.Б.Исакова, А.С.Молдогазиева, Г.Т.Нажимидинова, Л.В.Усенко, Н.А.Масликова, А.Э.Камалова – Б.: 2017 – 104 б.

ISBN 978-9967-603-74-5

Төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки балдардын эрте өнүгүүсү боюнча колдонмо БУУнун Балдар фондусунун (ЮНИСЕФ) техникалык колдоосунун негизинде мекемелер аралык (Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги) жумушчу топ тарабынан иштелип чыкты. Бул колдонmodo сунушталган балдардын эрте өнүгүүсүнүн стандарттары баланын ар тараптуу гармониялык өнүгүүсүнүн негиздерине бирдиктүү жана жоопкерчиликтүү көз карашта карап, баланы өстүрүүдөгү жана тарбиялоодогу күтүлүүчү натыйжалар боюнча ата-энелерге жана ушул иш-аракетке катыша турган бардык чон адамдарга маалымат берүүчү негизги документ болуп эсептелет.

Колдонмону медициналык кызматкерлердин, мектепке чейинки уюмдардын адистеринин жана социалдык кызматтын кызматкерлеринин кесиптик чеберчилигин жогорулатуу үчүн колдонсо болот; ошондой эле медициналык жана педагогикалык жогорку жана орто окуу жайларынын студенттерин окутууда; жекече практикада; эрте курактагы балдардын өнүгүү сапатын жакшыртууда, тарбиялоодо жана аларга кам көрүүдө, ата-энелердин педагогикалык компетенцияларын жогорулатуу максатында колдонуу сунушталат.

Т 4103000000-17

ISBN 978-9967-603-74-5

УДК 616

ББК 51.1(2)4

© United Nations Children's Fund, 2016

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	5
ТАРМАК 1. ДЕНЕЛИК ЖАКТАН ӨНҮГҮҮ, ДЕН СОЛУК ЖАНА КООПСУЗ ЖУРУМ-ТУРУМ	10
Тармак астындагы 1.1. Ири моториканын өнүгүшү	11
Стандарт 1.1.1. Бала тең салмактуулукту сактоого жана дене боюнун кыймылын жөнгө салууга жөндөмдүү	11
Тармак астындагы 1.2. Майда моториканын өнүгүшү.....	15
Стандарт 1.2.1. Бала колун жана манжаларын ар кандай максаттар үчүн колдонууга жөндөмдүү	15
Тармак астындагы 1.3. Сенсомотордук өнүгүү.....	19
Стандарт 1.3.1. Ар кандай сезимдерди (көрүү, угуу, байкап көрүү, туюу, жыт билүү, даам татуу) билдирген сезүү органдардын жардамы менен бала өзүнүн колдорунун жана денесинин кыймыл – аракетин жөнгө сала алат	19
Тармак астындагы 1.4. Тамактануу	22
Стандарт 1.4.1. Баланын жаш курагына ылайык дене салмагы кошулат жана бою өсөт	22
Тармак астындагы 1.5. Ден соолук жана коопсуз жүрүм-турум	24
Стандарт 1.5.1. Бала өздүк жана жалпы гигиенаны сактоого жөндөмдүү	24
Стандарт 1.5.2. Бала зыяндуу жана кооптуу абалдарды таанып- билүүгө жөндөмдүү.....	27
Тынчсыздандырган абалдар.....	29
ТАРМАК II. СОЦИАЛДЫК – ЭМОЦИОНАЛДЫК ӨНҮГҮҮ	30
Тармак астындагы 2.1. Социалдык өнүгүү.....	31
Стандарт 2.1.1. Бала тааныш жана бейтааныш адамдарды ажыратып билүүгө жөндөмдүү.....	31
Стандарт 2.1.2. Бала чоңдор жана балдар менен пикир алмашууга жөндөмдүү	34
Стандарт 2.1.3. Бала адамдардагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды ажырата билүүгө жана сыйлоого жөндөмдүү	37
Стандарт 2.1.4. Бала өзүн инсан катары аңдап түшүнөт	39
Тармак астындагы 2.2: Эмоционалдык өнүгүү.....	42
Стандарт 2.2.1. Бала өзүнүн сезимдерин жана эмоцияларын таанып -билүүгө, кандайдыр бир деңгээлде аларды билдирүүгө жана көзөмөлдөөгө жөндөмдүү	42
Стандарт 2.2.2. Бала өзүнүн жетишкендиктери менен сыймыктанат жана өзүнүн жөндөмдүүлүгүнө ишенет.	46
Тынчсыздандырган абалдар	49

Тармак III. СӨЗ ӨСТҮРҮҮ ЖАНА БААРЛАШУУНУ ӨНҮКТҮРҮҮ, ОКУУ ЖАНА ЖАЗУУ ҮЧҮН АЛДЫН -АЛА ШАРТТАР	50
Тармак астындагы 3.1.Баарлашуу	51
Стандарт 3.1.1.. Бала оозеки кепти угуп түшүнүп жана аны баарлашуу үчүн пайдаланууга жөндөмдүү	51
Стандарт 3.1.2. Бала өзүнүн сөз байлыгын байытууга жана туура кептин калыптануусун көрсөтүүгө жөндөмдүү	54
Тармак астындагы 3.2. Окуу үчүн алдын ала-шарттар	57
Стандарт 3.2.1. Бала китептерге кызыгат жана айрым белгилерди (символдорду), тамгаларды тааныйт	57
Тармак астындагы 3.3. Жазуу үчүн алдын ала шарттар	60
Стандарт 3.2.1. Бала жазуу менен байланышкан кыймыл-аракеттерди аткарууга жана айрым символдорду түшүнүү жөндөмүнө ээ	60
Тынчсыздандырган абалдар	62
ТАРМАК IV. КОГНИТИВДИК (АКЫЛ-ЭСТИК) ӨНҮГҮҮ	63
Тармак астындагы 4.1. Көрсөтмөлүү-таасирдүү ой жүгүртүү. Жөнөкөй математикалык түшүнүктөрдү калыптандырууга даярдык	64
Стандарт 4.1.1. Бала нерселерди (буюмдарды) изилдеп, алардын аткарган милдеттерин өздөштүрүүгө болгон шыгын көрсөтөт	64
Стандарт 4.1.2. Бала баштапкы жөнөкөй математикалык түшүнүктөрүн көрсөтө алат	68
Тармак астындагы 4.2. Айлана - чөйрөнү таанып билүү	72
Стандарт 4.2.1. Бала айлана-чөйрө жөнүндөгү билимдерди байкоо жүргүзүүнүн жана кыймыл-аракеттердин негизинде алат	72
Стандарт 4.2.2. Бала жандуу жана жансыз жаратылыштын кубулуштарына жана объекттерине байкоо жүргүзөт	75
Стандарт 4.2.3. Баланын адам жөнүндө түшүнүгү бар	79
Стандарт 4.2.4. Бала бир нерсе билүүгө тырышчаактыгын жана өз алдынча активдүү кыймыл-аракеттерге болгон шыгын көрсөтөт	81
Тармак астындагы 4.3. Чыгармачыл жана эстетикалык өнүгүү	85
Стандарт 4.3.1. Бала искусствого кызыгууну көрсөтөт	85
Стандарт 4.3.2. Бала күнүмдүк кыймыл-аракеттеринде чыгармачылыктын белгилерин жана өз алдынчалыкты көрсөтөт	88
Тынчсыздандырган абалдар	91
Тиркеме 1. Баланын денелик жактан өнүгүүсү.....	92
Тиркеме 2. Дени сак балага тамак берүү боюнча кеңештер	95
Тиркеме 3. Кан аздуулукту алдын алуу жана бул дарттын кайталанышына жол бербөө үчүн ден соолукту дарылоо максатында «Гүлазыкты» пайдалануу.....	96
Тиркеме 4. Балдар жана китептер.....	98
БИБЛИОГРАФИЯ	101

КИРИШҮҮ

Балдардын ар тараптуу өнүгүүсүн демилгелөө жана коопсуз чөйрөнү сунуштоо ар-бир баланын келечектеги ийгилигине жетишүү үчүн керектүү шарт болуп эсептелинет. Бардык балдар жынысына, этникалык тегине, динине, коомдук - экономикалык жана маданий айырмачылыктарына, ден соолугуна (өзгөчө муктаждыкка ээ балдар дагы) карабастан өз убагындагы ар тараптуу өнүгүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек.

Өнүгүүнүн бардык кырдаалдарындагы укмуштуудай өзгөрүүлөрдүн натыйжасында адистер эрте балалык куракты «сыйкырдуу» деп аташат. Төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки куракта балдар денелик жактан, акыл-эс жагынан, эмоционалдык жана социалдык жактан өтө тездик менен өсөт. Так ушул куракта баланын мээси да өсөт жана өөрчүйт. Мына ошондуктан баланын өнүгүүсү үчүн эрте жашынан эле кийлигишүү негизги баалуулук.

Бардык балдар өсүп-өнүгүүгө жөндөмдүү. Айлана-чөйрөнү балдар оюн аркылуу таанып-билүүсү жакшы натыйжаларды берет, себеби оюн-өнүгүүнүн башкы куралы. Оюн аркылуу балдар ар кандай көндүмдөргө, билимдерге жана билгичтиктерге ээ боло алышат. Эрте курактагы балдардын ар тараптуу өнүгүүсүндө чечүүчү ролду чоң адамдар ойношот, алар өнүктүрүүчү чөйрөнү түзүшөт. Балдар үчүн өнүктүрүүчү чөйрө- бул алардын кызыгуусун колдой турган, физикалык жана эмоционалдык керектөөлөрүнө жооп бере турган, коопсуздук сезимдерин камсыз кыла турган чөйрө.

Баланын психологиясы, нейропсихологиясы, эрте курактагы педагогика тармагындагы илимий изилдөөлөр, ошондой эле дүйнө жүзүндөгү эрте курактагы программалардын алкагында топтоштурулган тажрыйба балдардын өнүгүү жана өсүү процессин тереңирээк түшүнүүгө түрткү кылды. Колдонмонун авторлору Кыргыз Республикасындагы жана чет өлкөлөрдөгү эрте курактагы өнүгүү боюнча окумуштуулардын изилдөөлөрүнө басым жасашты жана алардын эмгектерине таянышты. Алсак, Рахимова М.Р. (эрте курактан баштап коомдук мектепке чейинки билим берүүнүн керектиги боюнча); Палагина Н.Н., Усенко Л.В. (эрте курактагы предметтик жана тааныштыруу оюнду өнүктүрүү боюнча), Усенко Л.В. (баланын нервдик - психикалык өнүгүүсүнүн мониторинги боюнча); Уметов Т.Э. (эрте курактагы балдардын өнүгүүсүндөгү манжалар оюндарынын мааниси) ж.б. авторлордун эмгектери бул колдонмого негиз болду. Ошондой эле КМШ (Москва шаарындагы А.В. Запорожец атындагы балдар борбору) жана алыскы чет өлкөлөрдүн илимий - изилдөө уюмдарынын психологиялык - педагогикалык изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары эске алынды. Бул билимдер баланын эрте өнүгүүсү боюнча колдонмонун негизин түзүштү жана ал расмий басма катары Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга кам көрүү» Мамлекеттик стандартына тиркеме болуп эсептелинет.

Бул колдонmodo эрте курактагы балдардын өнүгүүсүнүн негизги тармактары боюнча (Денелик жактан өнүгүү; Когнитивдик (акыл-эстик), өнүгүү; Тилдик өнүгүү; Социалдык –эмоционалдык өнүгүү;) стандарттар (алардын көрсөткүчтөрү), ушул көрсөткүчтөргө баланын жетишүүсүнө баа берүү куралдары жана баланы өнүктүрүү боюнча ата-энелер жана адистер үчүн сунуштар берилген. Маалыматтардын бардык тутумдары курактык мезгилдер боюнча бөлүнгөн: 0 жаштан 6 жашка чейин, 6 айдан 1 жашка чейин, 1 жаштан 2 жашка чейин жана 2 жаштан 3 жашка чейин.

Колдонмо медициналык кызматкерлердин, мектепке чейинки уюмдардын адистеринин жана социалдык кызматтын кызматкерлеринин чеберчилигин жогорулатуу үчүн; медициналык жана педагогикалык ЖОЖдордун студенттерин окутууда; жекече практикада; эрте курактагы балдарды тарбиялоо жана багуунун, өнүгүүнүн сапатын жакшыртуу максатында ата-энелердин педагогикалык компетенцияларын жогорулатуу үчүн колдонмо катары пайдаланылышы мүмкүн.

1. ТӨРӨЛГӨНДӨН БАШТАП ҮЧ ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ОКУТУУ СТАНДАРТТАРЫ

Кенен мааниде, стандарттар белгилүү куракта балдар эмнелерди минималдуу билүүсү жана эмнелерди аткара алуусу керек экендигин тастыктай турган топтомдорду камтыйт.

Ушул колдонmodo көрсөтүлгөн эрте курактагы балдардын өнүгүүсүнүн стандарттары баланы ар тараптуу өөрчүтүүнүн аспектилерине бир бүтүн көз караштан карап, баланы өстүрүүдө жана тарбиялоодо күтүлүүчү натыйжалар боюнча ата-энелерге жана бардык чоң адамдарга маалымат берүүчү негизги документ болуп эсептелет.

Балдардын өнүгүүсүндө жекече айырмачылыктар бар болгондуктан, тигил же бул балага тиешелүү бир аз өзгөрүүлөр да кездешет.

2. ТӨРӨЛГӨНДӨН БАШТАП ҮЧ ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ОКУТУУ СТАНДАРТТАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУНУН ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

2007 - жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 17 - токтому менен Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарга кам көрүү» Мамлекеттик стандарты расмий бекитилген. Бул документ мектепке чейинки билим берүүгө жана алты айдан баштап жети жашка чейинки балдарга кам көрүүнүн бирдиктүү талаптарын бекиткен. Ошондой эле бул документте мамлекет жана башка кызыкдар адамдар (жамааттар, жеке адамдар ж.б.) тарабынан көрсөтүлүүчү билим берүүчү, медициналык, юридикалык, ар кандай уюштуруучулук кызматтарга жана иш-чараларга коюлуучу талаптар да айтылат.

2007 - жылы стандартка тиркеме катары 5-7 жаштагы балдардын өнүгүү көрсөткүчтөрүн камтыган балдардын эрте өнүгүүсүнүн колдонмосу иштелип чыккан; ал 2009 - жылы 3 жаштан 5 жашка чейинки курактагы балдардын өнүгүү көрсөткүчтөрү менен толукталган. Курактык валидацияны өткөргөндөн кийин, 3 жаштан 7 жашка чейинки балдардын өнүгүү стандарттары кайрадан иштелип чыккан жана 2014 - жылы КР Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилген.

Ушуга байланыштуу балдардын төрөлгөндөн баштап үч жашка чейинки өнүгүү жана окутуу стандарттарын иштеп чыгуу керектиги аныкталды.

Балдардын эрте өнүгүүсүнүн тармактарына (денелик, когнитивдик (акыл-эстик)), тилдик, эмоционалдык - социалдык) жана курагына ылайык балдардын өнүгүү көрсөткүчтөрүн камтыган төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки эрте курактын өнүгүү стандарттарын иштеп чыгуу максатында Билим берүү жана илим министрлигинин, Саламаттыкты сактоо министрлигинин, Кыргыз билим берүү академиясынын өкүлдөрүнөн, педиатрия, психология, эрте балалык педагогикасы тармагындагы эксперттерден, бей өкмөттүк уюмдардын өкүлдөрүнөн, психологдор менен эрте балалык тармагындагы эл аралык адистерден турган жумушчу топ уюштурулган.

Эксперттер Япониянын, Израилдин, АКШнын жана башка өлкөлөрдүн эрте курактагы балдардын өнүгүү стандарттарын иштеп чыгуу тажрыйбасын изилдеп чыгышты.

3. ТӨРӨЛГӨНДӨН БАШТАП ҮЧ ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ОКУТУУ СТАНДАРТТАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУ

Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо министрлигинин демилгеси менен (КР ССМ Көрсөтмө №272, 2014. 03.06.) сектор аралык жумушчу топтун (КР ССМ жана ББЖИМ) төрөлгөндөн баштап үч жашка чейинки балдарды өнүктүрүү жана окутуу стандарттарын иштеп чыгуу боюнча иш-аракеттери башталган.

Жумушчу топтун мүчөлөрү төрөлгөндөн баштап үч жашка чейинки балдарды өнүктүрүү жана окутуу стандарттарын иштеп чыгуунун алгачкы баскычтарында өзүнүн кесиптик квалификациясына жараша өнүгүүнүн конкреттүү тармактарын изилдөөнүн үстүнөн иш алып барышты. Ушул баскычта жумушчу версиянын негизги баалуулуктары жана жетектөөчү принциптери, ошондой эле камтыла турган курактык топтун өнүгүү тармактары аныкталган.

Документтин биринчи варианты алты айдын ичинде даярдалган, стандарттар эрте курактагы балдардын өнүгүүсү боюнча адистердин катышуусу менен Тегерек столдо (ССМ №549 – көрсөтмөсү, 14.10.2014 - жыл) талкууланган.

Өнүгүү стандарттарын текшерүү жараяны (валидация) аларды иштеп чыгуунун жана киргизүүнүн сунушталган методологиясынын бөлүгү болуп эсептелет. Өнүгүү көрсөткүчтөрүнүн валидациясынын максаты – балдардын курагына көрсөткүчтөрдүн мазмунунун дал келүүсүн аныктоо. Валидация эки этап менен жүргүзүлдү. Биринчи этабында валидациянын мазмуну (эрте курактагы балдардын өнүгүүсүндөгү заманбап изилдөөлөрдүн шайкештигин алынган маалыматтардын мазмунуна карата баалоо) башкы маселе болсо, ал эми экинчисинде өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүнүн мазмуну менен конкреттүү өлкөнүн алкагында конкреттүү курактагы изилденип жаткан баланын жүрүм—турумунун шайкештигин аныктоо изилдөөнүн негизин туздү.

Валидациянын жыйынтыгы боюнча өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүн тактоо жана кайрадан толуктап иштеп чыгуу ишке ашырылган.

4. БАЛДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ОКУТУУ СТАНДАРТТАРЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИ

Эрте курактагы балдарды өнүктүрүү жана окутуу стандарттарын иштеп чыгууда илимий негиздүүлүк, уникалдуулук, өнүгүүнүн бүтүндүк мүнөзү, жекелик принциби жана балдарды тарбиялоодо жана өнүктүрүүдөгү курактык муктаждыктары эске алынды. Ошондой эле баланын негизги укуктарын жана кызыгууларын сактоо жана аны окутууга, өнүктүрүүгө катышкан чоң адамдын жоопкерчилиги көңүлгө алынды.

5. ЖАГЫМДУУ МАМИЛЕ

Балдар өзүн кам кордукта экендигин сезгенде, алар жакшы өздөштүргөн, жаңы билимдерге жана көндүмдөргө ээ болгондо, өзүнө-өзү баа берүүсү жакшы жана жогору калыптанганда, башкалар менен өз ара аракеттенүүдө өзүнүн милдетин түшүнгөндө жана ага ылайыктуу өзүн кармай билүүнү үйрөнгөн чөйрөдө гана жакшы окушат. Бала эрте куракта сүйүүдө жана кам кордукта чоңойгон учурда өзүн өзү сыйлоо сезими калыптанат. Өз ара түшүнүү чөйрөсүндө чоңойгон балдарда коомдук көндүмдөр жана алардын чоң адамдар менен, курдаштары менен өз ара жакшы мамилесин жөндөөгө мүмкүнчүлүк берген жүрүм-турумунун варианттары калыптанат.

6. БАЛДАРДЫН КИЙИНКИ ӨНҮГҮҮСҮ ЖАНА АЛАРДЫ ОКУТУУ ҮЧҮН НЕГИЗ

Балдар эрте курактан баштап өзүнүн өнүгүүсүндө жана окутууда активдүү катышуучу болуп эсептелишет. Алар оюнга, ар кандай изилдөөлөргө активдүү катышуу менен, угуу, көрүү, даамдоо сезимдерин пайдаланып байкоо жүргүзүүнүн жардамы менен окушат, үйрөнүшөт. Стандарттар балдар тарабынан ар түрдүү шарттарда (контексттерде) жана кызыктуу ыкмалар менен ар кандай тажрыйбаларды алууга боло турган мүмкүнчүлүктөрдү камтыйт. Оюндун жыйынтыгында алынган тажрыйба, жаңы алынган маалыматтар баланын андан ары окуусу үчүн негиз боло алат. Балдарга эрте курактан баштап ар түрдүү материалдарды изилдөөгө мүмкүнчүлүк түзүп, аларды курчап турган дүйнөнү түшүнүү сезими пайда болушу үчүн курдаштары жана чоң адамдар менен конкреттүү аракеттерди аткарууга шарт түзүү керек.

7. ҮЙ - БҮЛӨНҮН ЖАНА АДИСТЕРДИН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮНҮН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Ата-энелери менен, топтор менен өздөрү жашап жаткан коом менен өз ара мамиледе жана аракетте болуп балдар өнүгүшөт, өсүшөт, окуп-үйрөнүшөт. Үй-бүлөдө баланын айлана-чөйрөгө жана окууга болгон мамилеси жана айлана-чөйрөгө карата кызыгуусу калыптанат. Эрте курактагы балдар менен иштеген адистер баланы тарбиялоодо жана анын өнүгүүсүндө үй-бүлөнүн таасири чоң экенин жакшы түшүнүшөт. Ошондуктан алар үй-бүлө мүчөлөрү менен тыгыз байланышта болуп, үй-бүлөнүн этномаданиятын эске алып балдардын үйдөн алган тажрыйбаларын кеңейтет, алардын өз ара мамилерин өөрчүтөт.

8. БАЛАНЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ОКУТУУНУН АР ТҮРДҮҮ ТАРМАКТАРЫНЫН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ

Баланы өнүктүрүү жана окутуу татаал иш-аракет болуп эсептелет. Баланы окутуу жана өнүктүрүүнүн бардык тармактары бири-бири менен тыгыз байланышта. Биринин өнүгүүсү экинчисинин өнүгүүсүнө түрткү берет. Мисалы, жаңы кыймыл жөндөмдүүлүктөрү – чуркаганды, секиргенди билүү (денелик жактан өнүгүү) – баланын когнитивдик (акыл-эстик) өнүгүүсүн жакшыртат. Ошондуктан чоңдор балдарды бир эле мезгилде ар тараптуу бардык тармактарда өнүктүрүүсү зор мааниге ээ. Бирдиктүү жана ар тараптуу билим берүү баланын гармониялык өсүүсүн жана өнүгүүсүн камсыз кылат.

9. БАЛДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ СТРАТЕГИЯЛАРДЫН ЖАНА БАГЫТТАРДЫН УНИВЕРСАЛДУУЛУГУ

Стандарттардын мазмуну балдарга эрте тарбия берүүнүн практикасына багытталган. Эрте жаш курактагы балдар билгичтиктерди негизинен окутуунун ар кандай стратегияларын колдонуунун негизинде алышат, себеби бул стратегиялар окутуунун, окуп-үйрөнүүнүн жана өнүгүүнүн ар түрдүү ыкмаларын камтыйт. Бардык балдар, алардын денелик жана эмоционалдык абалына, мурунку тажрыйба же маданий мурасына карабастан, өнүгүүсүндө ийгиликтерге жетишүүгө,

окууга жөндөмдүү. Стандарттардын топтому бардык балдар үчүн, алардын маданий айырмачылыктарына, коомдук - экономикалык абалына, кээ бир денелик мүчүлүштүктөрдүн жана окутуудагы көйгөйлөрдүн болуусуна карабастан, иштелип чыккан. Стандартта маданий мурас жана тилдик айырмачылыктар эске алынган.

10. БАЛДАРДЫ ОКУТУУ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ СТАНДАРТТАРЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ

Бала айлана - чөйрөнү таанып билүү (когнитивдик) процессинин жардамы менен, ошондой эле эмоционалдык кабыл алуу аркылуу дагы таанышат. Бала белгилүү турмуштук тажрыйбага ээ болуусу үчүн, анын коомдук - эмоционалдык жана денелик өнүгүүсүнө колдоо көрсөтүү керек. Балдар дүйнөнү анын бардык аспектинин изилдөө менен таанышат жана аны менен бирге өнүгүшөт. Ошондуктан окутуу жана өнүктүрүү стандарттары баланын өнүгүүсүндөгү бардык тармактар (бөлүмдөр) боюнча түзүлгөн.

Бардык тармактар (бөлүмдөр) өз ара бири-бирине көз карандылык абалда болушат, башкача айтканда баланын бир тармакта өнүгүүсү анын башка тармакта өнүгүүсүнө түрткү болот. Мына ошондуктан өнүгүүнүн бардык аспектерине бир эле мезгилде көңүл буруу керек.

Баланын өнүгүүсү жана аны окутуу боюнча бир топ изилдөөлөрдүн негизинде стандарттар 4 негизги тармактан турат. Бул 4 тармактын ар бири тармак астынан турат. Тармак асты өнүгүүнүн күтүлүүчү көрсөткүчтөрүн (индикаторлорун) камтыган бир нече стандарттардан турат.

Өнүгүү тармагы конкреттүү багыттар менен белгиленген: «Денелик жактан өнүгүү, ден соолук жана коопсуз жүрүм-турум», «Социалдык - эмоционалдык өнүгүү», «Кеп жана пикир алышуунун өнүгүүсү, окууга жана жазууга өбөлгөлөр» жана «Когнитивдик өнүгүү».

Тармак асты. Өнүгүүнүн жана окутуунун негизи. Ал тармактарда айтылган өнүгүүнүн белгилүү аспектилерин камтыйт жана алардын конкреттүү багытын көрсөтөт (мисалы, "Денелик жактан өнүгүү, ден соолук жана коопсуз жүрүм-турум" деген тармактын тармак асты «Ири моториканын өнүгүүсү» болот).

СТАНДАРТ – бул бала ушул куракта аткара ала турган жалпы билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр (мисалы, "Бала өзүнүн тең салмактуулугун сактай алат жана денесинин кыймыл-аракетин көзөмөлдөй алат").

КӨРСӨТКҮЧ (ИНДИКАТОР) – бул бала аткара ала турган кыймыл-аракеттин көрүнүшү жана ченеми. (мисалы, 18 айда бала өз алдынча баса алышы керек жана азыраак кулашы керек). Көрсөткүч дайыма стандарт менен байланышта болуп, стандарттын негизги бөлүгүн түзөт. Көрсөткүч ушул стандартты аткаруу үчүн бала эмнени билиши жана аткара алышы керектигин көрсөтөт. Бир стандарт бир нече көрсөткүчтү камтый алат.

ТЫНЧСЫЗДАНДЫРГАН АБАЛДАР – бул баланын көрсөтүлгөн куракка ылайык белгилүү билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн жок болушу же баланын өнүгүүсү үчүн тоскоол болуп жаткан көйгөйлөрдүн пайда болуусу. Коркунучтуу белгилердин бар болушу баланын өнүгүүсүндө же ден-соолугунда көйгөйлөрү бар экендигин көрсөтөт. Мына ушундай жагдайда жашап жаткан жердеги медициналык кызматкерге кайрылуу керек же адистерден (психологдон, психиатрдан, мугалимден) кеңеш алуу зарыл.

Баланы баккан адамдар жана адистер үчүн **СУНУШТАР** – бул ата-энелерге, үй - бүлөнүн мүчөлөрүнө, медициналык кызматкерлерге, мугалимдерге, психологдорго жана башка ушул стандарттарга жана көрсөткүчтөргө жетишүүгө көмөктөшкөн эрте курактагы балдар менен иштеген адистерге кеңештер. Ата-энелерге жана адистерге берилген сунуштар дал келиши мүмкүн, бирок кесипкөйлөргө академиялык багыт сунушталат, ал эми ата-энелерге – үй-бүлөнүн дагы, жалпысынан жамааттын дагы улуттук маданий баалуулуктарына жана салттарына, алардын үй бүлөлүк жана өздүк тажрыйбасына негизделген багыт сунушталат. Сунуштар өз ара аракеттенүү жана алмашуу принциби боюнча иштелип чыккан: ата-энелер мугалимдердин стратегиясын ийгиликтүү колдоно алышат жана тескеринче, мугалимдер ата-эненин ыкмаларын колдонушса да болот.

11. СТАНДАРТТАРДЫ КОЛДОНУУ БОЮНЧА БАГЫТТАР ЖАНА СУНУШТАР

- Кичинекей балдардын тарбиялоосуна жана өнүгүүсүнө катышкан ата-энелер жана башка чоң адамдар белгилүү курактагы балдардын өнүгүүсүнүн каалаган деңгээлин так элестетүү үчүн, ошондой эле өнүгүү жана окутуу процессинде натыйжалуу ишмердүүлүктү ишке ашыруу жана пландаштыруу үчүн стандарттарды пайдаланышат.
- Үй - бүлө балдардын турмушунда биринчи жана эң маанилүү тарбиячы, таяныч болуп эсептелет. Үй -бүлө стандарттарды ишке ашыруу процессине сөзсүз тартылышы керек.
- Стандарттар эрте курактагы балдарга жана үй - бүлөгө кеңеш берген адистер тарабынан кичинекей балдарга жана алардын үй-бүлөсүнө жардам берүү максатында тиешелүү иш-чараларды ишке ашыруу үчүн пайдаланылат.
- Стандарттар туура жана максаттуу пайдаланылышы керек.
- Стандарттар беш жылда бир жолу кайра каралып жана актуалдаштырылып турушу керек.
- Стандарттарды ишке ашыруу жана пайдалуу колдонуу үчүн ага техникалык колдоо зарыл жана ылайыктуу ресурстар менен камсыздалышы керек. Баланын өнүгүүсүн камсыз кыла турган үй -бүлөлөр жана башка чоң адамдар стандарттар менен тааныш болушуп, аларды тиешелүү жана туура пайдалануусуна багыт алышат. Алар бардык тармактарда баланын өнүгүүсүнө түрткү болгон көрсөткүчтөрдү кепилдик менен пайдалануу үчүн жардамга муктаж.

КӨҢҮЛ БУРГУЛА!

СТАНДАРТТАР:

*Баланын өнүгүүсүндө аныкталган жол катары кызмат кылган жүрүм-турумдун тизмеси катары каралбайт жана баланын өнүгүүсүндө толук жол көрсөткүч жобо **БОЛУП САНАЛБАЙТ.**

*Балага баа берүү үчүн курал **БОЛУП САНАЛБАЙТ**, алар баа берүү куралдарынын мазмунуна багыт берет, бирок алардын орун басарлары болуп саналбайт.

*Баланын өнүгүүсүн токтотуу же алдыга сүрөө үчүн **ПАЙДАЛАНЫЛБАЙТ.**

*Балдарды, алардын үй - бүлөлөрүн же адистерди четтетүү үчүн же аларды сыңдоо үчүн **ПАЙДАЛАНЫЛБАЙТ.**

*Баланын жетишкендиктеринин толук маалымат берүүчү жобо **БОЛУП САНАЛБАЙТ.**

ТАРМАК I. ДЕНЕЛИК ЖАКТАН ӨНҮГҮҮ, ДЕН СОЛУК ЖАНА КООПСУЗ ЖҮРҮМ-ТУРУМ.

Баланын денелик ден соолугу анын эрте курактагы өнүгүүсүн жана өсүүсүн аныктаган маанилүү фактор болуп саналат. Баланын денесиндеги өсүү процесси дененин узундугунун жана салмагынын көбөйүшүн, ошол эле учурда жөнөкөйдөн татаалга акырындап өзгөрүлгөн өнүгүү көндүмдөрү менен кантип дал келерин көрсөтөт. Бул кыймыл, тең салмактуулук, сенсомотордук координация, өздүк гигиена жана коопсуздук көндүмдөрү. Ар бир баланын өнүгүү жараяны бирдей баскычтарды өткөргөндүгүнө карабастан, алардын өзгөрүү ритми жекече.

Биринчи 3 жылда балдар айлана – чөйрөнү сезүү органдары жана кыймылдар аркылуу изилдешет. Ошондуктан ушул мезгилде балдарга өзгөчө кам көрүүнү жана коопсуз чөйрөнү камсыз кылуу керек. Дененин туура өнүгүүсү балдардын организмдин физиологиялык функцияларына жакшы таасир этет, ага айлана - чөйрөдө багыт алууга, тең салмактуулукту сактоого, дененин кыймылын жөнгө салууга (басуу, чуркоо, секирүү, тепкичтен басуу, чыгуу, жөргөлөө ж.б.) жардам берет. Андан сырткары, кыймыл жана дене ден соолугу когнитивдик функциялардын өнүгүүсүнүн маанилүү фактору болуп саналат, балага мектепке даярданууга жана жакшы окууга жардам берет. Ири, майда моториканын жана сенсомотордук координациянын өнүгүүсү балада кепти, социалдык жана эмоционалдык жүрүм-турумду, өзүнүн денесин аңдап – түшүнүүгө түрткү берет. Бала отурган, баскан кезде же өзүнүн сезимдерин (көрүү, угуу, жыттоо, даамдоо ж.б.) пайдаланса, анын курчаган мейкиндикке жана буюмдарга карата мамилеси калыптанат. Мисалы, 11 айында бала музыканы угуп жатканда колун чабат, колу жана буту менен кыймылдайт.

Денелик ден соолукка таасир эткен өздүк гигиена жана өздүк коопсуздук көндүмдөрү дагы кыймыл жана сезүү органдарынын өнүгүүсү менен байланышта. Бетин жуу, тамактануу, уктоо, даараткана менен пайдалануу, кийинүү көндүмдөрү төрөлгөндөн баштап калыптана баштайт. Балага кам көргөн адамдар ушул көндүмдөр ар түрдүү куракта өнүгө алышы мүмкүн экендигин жана алардын пайда болуу иреттүүлүгүндө айырмала болуп калаарын эске алышы керек. Бул көпчүлүгүндө үй- бүлөнүн маданиятынан, баалуулуктарынан жана талаптарынан көз каранды.

Жеке коопсуздук көндүмдөрүнүн өнүгүүсү балага ар кандай жагдайлар болоорун, кокус кырсык болсо, жардам керек болсо, кантип жардамга башкаларды чакыруу керектигин үйрөтөт.

Баланын кыймылдык активдүүлүгүн чектөө өсүп жаткан организмдин биологиялык керектөөлөрүнө терс таасирин тийгизет, денелик абалы начарлайт, алсак: өсүү жайланат, иммунитет төмөндөйт, баланын акыл -эс өнүгүүсүнүн артта калуусуна алып келет.

Баланын денелик өнүгүүсү төмөнкү принциптерге негизделет:

- Бала денесинин биринчи өйдөңкү бөлүгүн, андан соң төмөнкү бөлүгүн жөнгө салууга үйрөнөт (эң биринчи бала башын кармаганды үйрөнөт, ал эми аягында баса баштайт);
- Бала дененин проксималдык (моюн, баш), андан соң дисталдык бөлүктөрүн (колу менен буюмдарды кармайт) жөнгө салууга үйрөнөт;
- Жөнөкөй кыймылдан татаал кыймылдарга акырындап өтүү менен баланын майда жана ири моторикасын жакшыртуу принциби иштейт.

ТАРМАК I: ДЕНЕЛИК ЖАКТАН ӨНҮГҮҮ, ДЕН СОЛУК ЖАНА КООПСУЗДУК ЖҮРҮМ-ТУРУМ

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 1.1. ИРИ МОТОРИКАНЫН ӨНҮГҮҮСҮ

СТАНДАРТ 1.1.1. БАЛА ТЕҢ САЛМАКТУУЛУКТУ САКТООГО ЖАНА ДЕНЕ БОЮНУН КЫЙМЫЛЫН ЖӨНГӨ САЛУУГА ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>1.1.1.1. Башын кармайт.</p> <p>1.1.1.2. Арка белинен ичине оодарылат жана кайрадан артка оодарылат.</p> <p>1.1.1.3. Колун оюнчукка созот жана оозуна салат.</p> <p>1.1.1.4. Отурган же жаткан абалда буюмду бир колунан экинчи колуна салат.</p> <p>1.1.1.5. Чалкасынан жатуу менен бутун /буттарын көтөрөт жана бутунун /буттарынын манжаларын оозуна чейин созо алат.</p> <p>1.1.1.6. Аны кызыктырган буюмдарга колу жана денеси менен жетүүгө аракет кылат.</p>	<p>1.1.1.1. Баланы ичинен жаткыргыла же аны колуңарга алгыла. Эгерде бала башын өз алдынча жана туруктуу кармай алса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.2. Баланы тегиз, катуу нерсенин үстүнө чалкасынан жаткыргыла. Каптал жагына ал курсагына оодарылып ала алгандай кылып оюнчукту койгула. Ага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде бала чалкасынан курсагына оодарылса жана кайрадан артка оодарылса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.3. Эгерде бала колун жана оюнчукту оозуна салса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.4. Эгерде бала отуруп жана жатып алып бир колунан экинчи колуна буюмду түшүрбөстөн алса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.5. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде бала чалкасынан жатып буттарынын манжаларын оозуна салганын көрсөңөр, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.6. Баланы тегиз, катуу нерсенин үстүнө курсагынан жаткыргыла. Ага кызыктуу оюнчукту анын колунун созулушунан 15 -20 см. аралыкта жайгаштыргыла. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде ал колу жана денеси менен оюнчукка созулса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Булчуңдарды, далыны, моюнду жана керектүү кыймылдык көндүмдөрдү калыптандыруу максатында мезгил -мезгили менен уктабай турганда, (сергек убагында) баланы арка белинен курсагына жана кайрадан курсагынан арка белине оодарылууга түрткү кылууну, баланы колго алып, массаж жана пассивдүү гимнастиканы жасоого кеңеш бергиле.</p> <p>2. Баланын кыймылдык активдүүлүгүн колдоо жөнүндө кеңеш бергиле, мисалы, жөрмөлөө, ачык оюнчукту алуу, оодарылуу, отуруу каалоосу, бир буюмду экинчи буюмга салуу, чалкасынан жатуу менен буттарынын манжаларын оозуна салууга созуу ж.б. Анын аракеттерин үн, жаңсоо менен колдоону сунуштагыла.</p> <p>3. Балага үйдөгү тиричиликтин буюмдарынан коопсуз оюнчуктарды берүүнү сунуштагыла.</p> <p>4. Баланы өзүн жалгыз калтырбоо керектигин эскерткиле.</p> <p>5. Коопсуз айлана - чөйрөнү түзүү боюнча кеңеш бергиле. Оюнчуктарды жана башка буюмдарды дайыма суу менен жуу керектигине көңүл бургула.</p> <p>6. Ден соолугу чың бала төрөлгөндөн баштап жыттарды сезерин, угаарын жана көрөөрүн эскерткиле.</p>	<p>1. Баланын арка белин жана моюн булчуңдарын бекемдеген кыймылдарды аткаруу аракетин колдогула: башын көтөрүү, арка белинен курсагына оодарылуу жана тескеринче. Бул ага айлана-чөйрөнү карап изилдегенге жана булчуңдарын өнүктүрүүгө жардам берет.</p> <p>2. Уктабай сергек убагында баланы колуңарга алып, ага массаж жана пассивдүү гимнастика жасагыла (колдорун, буттарын кыймылдаткыла).</p> <p>3. Баланын оюнчуктарга, коопсуз буюмдарга жетүү аракетин жана аларды оозуна салуусун колдогула, анткени ал дүйнөнү ар кандай сезимдер аркылуу тааныйт (ошонун ичинде даамдоо жана жыттоо да бар).</p> <p>4. Ага ачык түстөгү оюнчуктарды көрсөткүлө жана курсагына жаткырып, оюнчукту колу менен кармап алдыга жылуу кыймылына түрткү кылгыла.</p> <p>5. Баланын кыймылдык активдүүлүгүн колдогула (буюмдарды бир колунан экинчи колуна алуу, чалкасынан жатып алып бутунун манжаларын оозуна салууга чоюу ж.б.) Анын аракетин үн менен, жаңсоо менен, сөз менен колдогула.</p> <p>6. Балага коопсуз чөйрөдө эркин кыймылдоого мүмкүнчүлүк бергиле. Бала кармай турган оюнчуктарды жана башка буюмдарды дайыма таза суу менен жууп туруу керек.</p> <p>7. Ден соолугу чың бала төрөлгөндөн баштап жыттарды сезет, угат жана көрөт.</p> <p>8. Баланын жанында болгула жана коопсуздук үчүн аны карагыла.</p>

Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>1.1.1.7. Жөргөлөйт.</p> <p>1.1.1.8. Жерден өз алдынча өйдө көтөрүлөт жана таянычка таянуу менен турат.</p> <p>1.1.1.9. Таянычка бир колу менен карманып, эңкейет (отурат), оюнчукту жерден өйдө көтөрөт.</p> <p>1.1.1.10. Таянычка (эмерек, дубал, адамдар, жыйналган төшөктөр) таянуу менен басууга аракет кылат.</p> <p>1.1.1.11. Өз алдынча бир нече кадам жасайт.</p>	<p>1.1.1.7. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде силер баланын төрт буттап жөрмөлөгөнүн көрсөңөр, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.8. Баланы килемчеге отургузгула. Дивандагы оюнчукка баланын көңүлүн бургула жана баланы жерден өйдө турууну сурангыла. Эгерде бала өз алдынча жерден өйдө туруп, таянычка таянуу менен туруп турса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.9. Баланы жердеги оюнчукту көтөрүүсүн сурангыла. Эгерде бала бир колу менен таянычты карманып эңкейсе (чөк түшүп отурат) жана жерден оюнчукту алса, анда «Ооба». Эгерде бала жерге отуруп калса, куласа, анда «Жок».</p> <p>1.1.1.10. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде Сиз бала таянычты кармоо менен басууга аракет кылганын көрсөңүз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.11. Баланы 3-4 кадам ары туруп өзүңөргө чакыргыла. Эгерде бала эч кандай колдоосуз бир нече кадам жасабаса, куласа, отурса, анда «Жок». Эгерде бала бир нече кадам жасаса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы жөрмөлөөгө, турууга, таянычка таянуу менен басууга түрткү болууну сунуштагыла. Аткарылган кыймылды үн менен, жаңсоо менен колдоо керектигин эскерткиле.</p> <p>2. Оюнчукту полдон көтөрүү үчүн балада эңкейүү, отуруу каалоосу пайда болгондой, (таянычка бир колу менен кармоо) шартты түзүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>3. Баланын өз алдынча басууга болгон каалоосун колдоону сунуштагыла. Анын ийгиликтерине кубанууга, жетишпеген жагына көңүл бурбоого чакыргыла.</p> <p>4. Коопсуз айлана - чөйрөнү түзүү боюнча кеңеш бергиле.</p> <p>5. Баланы өзүн жалгыз калтырбоо керектигин эскерткиле.</p>	<p>1. Баланы жөрмөлөөгө, турууга, таянычка таянуу менен басууга түрткү болгула. Анын аракетин үн менен, жаңсоо менен, шилтөөлөр менен колдогула.</p> <p>2. Оюнчукту жерден көтөрүү үчүн балада эңкейүү, отуруу каалоосу пайда болгондой (таянычка бир колу менен кармоо) шартты түзгүлө. Ал үчүн ачык түстөгү оюнчукту көтөргүсү келгендей кылып, анын бут жагына коюу керек.</p> <p>3. Баланын өз алдынча басуусуна жагымдуу түрткү болгула. Колдоосуз жана таянычсыз өз алдынча жасалган бир нече кадам үчүн дагы аны мактагыла.</p> <p>4. Баланын ийгилигине чын дилиңерден кубангыла. Бирок, ал бир нерсени аткара албай калса (өз алдынча басууга аракет кылуу менен жыгылды же эңкейе алган жок ж.б.), буга терс мамиле кылбагыла. Колунарды берүү менен: «Жыгылдыңбы? Турагой» - деп айтуу керек. Коркуп кеткен түрдү көрсөтпөгүлө. Ушуну менен силер балада кыйынчылыктардан, чочулабай, алардан акырын өтүүнү калыптандырасыңар.</p> <p>5. Коопсуз айлана – чөйрөнү камсыз кылгыла (коркунучтуу буюмдардын барын, ошондой эле химикаттарды, курч, сайып жибере турган, сына турган буюмдарды ж.б. алып салгыла)</p> <p>6. Баланын өзүн жалгыз калтырбагыла.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>1.1.1.12. Өз алдынча бөлмөлөрдө, көчөдө басат, чанда кулайт.</p> <p>1.1.1.13. Жерде жаткан оюнчукка умтулат, эңкейет жана эч кимдин колдоосу жок турат.</p> <p>1.1.1.14. Отургучка, диванга, керебетке, креслого ж.б. өз алдынча чыгат.</p>	<p>1.1.1.12. Эгерде баланы байкоо учурунда Сиз ал кантип өз алдынча басарын, ушул эле учурда чанда жыгылганын көрсөңүз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.13. Бала өйдө турган учурду тандагыла. Анын оюнчугун жерге койгула да баладан аны алып ордунан өйдө турушун сурангыла. Эгерде бала бир колу менен таянычты кармап, эңкейсе (чөк түшүп отуруп) жана оюнчукту жерден көтөрсө,</p>	<p>1. Балага чоң адамдын дайыма байкоосу алдында көчөдө же үйдө өз алдынча күнүнкү кыймылдары үчүн мүмкүнчүлүк берүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Баланын активдүү кыймылын (жөрмөлөө, басуу, эңкейүү, тизелөө, бийик эмес эмеректердин үстүнө чыгуу) колдоого кеңеш бергиле.</p> <p>3. Балага тоскоолдуктар алдында аларга тийбестен өз убагында токтоп калууну</p>	<p>1. Балага (чоң адамдын дайыма байкоосу алдында) көчөдө же үйдө көп басууга мүмкүнчүлүк бергиле.</p> <p>2. Бала эңкейип жерден оюнчукту (ага тоголонгон топту, жылган машинаны ж.б.) алышы керек болгон оюн кырдаалдарын түзгүлө.</p> <p>3. Баланын жатып же отуруп калган абалынан өз алдынча тургусу келген аракеттерин колдогула.</p> <p>4. Баланын дивандан, керебеттен, бийик эмес</p>

<p>1.1.1.15. Тоскоолдуктар алдында аларга тийишпестен (жакындабастан) токтойт.</p>	<p>андан соң өз алдынча турса, анда «Ооба». Эгерде бала жерге отуруп калса, куласа, анда «Жок».</p> <p>1.1.1.14. Баланы ылайыктуу (коопсуз!) эмеректин үстүнө чыгууну сурангыла. Эгерде ал муну өз алдынча аткарса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.15. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде бала чуркап жана тоскоолдук менен кездешип, бирок токтогонго үлгүрбөй калса, анда «Жок».</p>	<p>үйрөтүү зарыл экендигине кеңеш бергиле.</p> <p>4. Коопсуз чөйрөнү түзүү жөнүндө кеңеш бергиле.</p> <p>5. Өз алдынча баса баштаган баланы дайыма кароо менен көз жаздымдан калтырбаш керектигин эскерткиле.</p>	<p>топчандан же башка бийиктиктен түшүү же чыгуу каалоосун колдогула.</p> <p>5. Балага тоскоолдуктары бар мейкиндикте кыймылдоо мүмкүнчүлүгүн бергиле: бөлмөдө же көчөдө коопсуз тоскоолдуктарды даярдагыла жана баланы тоскоолдуктардан аларга тийишпестен (жөлөнбөстөн) өтүүсүн колдогула.</p> <p>6. Өз алдынча баса баштаган баланы дайыма карап, көзөмөлдөө керектигин унутпагыла.</p>
<p>Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)</p>			
<p>1.1.1.16. Тепкичтен эки бутунун таманын ар бир тепкичке коюу менен өз алдынча эки тепкич өйдө чыгат же эки тепкич ылдый түшөт.</p> <p>1.1.1.17. Жылмакай полдо бир нече кадам артка өз алдынча жасайт (кетенчиктейт).</p> <p>1.1.1.18. Таманын бири-бирине жакын коюу менен тең салмактуулукту кармайт.</p> <p>1.1.1.19. Бутун алдыга кыймылдатуу менен топту тебет.</p> <p>1.1.1.20. Тоскоолдуктар аркылуу өтөт (бийиктиги 10 см ден бийик эмес).</p> <p>1.1.1.21. Басканда буюмдарды түртөт же сүйрөйт (машинка, коляска, сүйрөмө оюнчук ж.б.)</p>	<p>1.1.1.16. Эгерде Сиз бала өз алдынча (төрт буттап эмес) тепкичке чыгып жана түшө алганын баяндаган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.17. Балага бир нече кадам артка жасоону (кетенчиктөөнү) сурангыла. Эгерде ал өз алдынча жок дегенде 2 кадам артка жасаса (кетенчиктесе), анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.18. Баланы туруп, буттарын бири-бирине жакын коюшун сурангыла. Эгер ал тең салмактуулукту жок дегенде 4 секунд сактай алса (тамандарын бири-бирине жакын коюу менен), анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.19. Баланы буту менен топту алдыга тебүүсүн сурангыла. Топтун айланасы 70 смге жакын болушу керек (болжолу футболдук топ сыяктуу). Эгерде бала топту бутун алдыга созуп тепсе, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.20. Эгерде бала 10 см бийиктиктеги тоскоолдуктан аттап өтө алса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.21. Балага сүйрөмө оюнчук менен ойноосун сурангыла. Эгерде байкоо жүргүзүү учурунда бала аны алдындагы кармагычы менен түртүп же жибин сүйрөп айдаганын көрсөңүз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен бирге тепкичтен чыгып жана түшүүнү сунуштагыла (мисалы, дүкөндө, оюн аянтында же үйдө).</p> <p>2. Баланы тамандарын бири-бирине жакын коюу менен тең салмактуулукту сактап аркасы менен артка жылуусун колдоп бала менен ойноону сунуштагыла.</p> <p>3. Бала менен топ ойноону сунуштагыла.</p> <p>4. Сейилдөөдө тоскоолдуктардан качып кетпей, бийик эмес (10 см ге чейин) тоскоолдуктарды аттап өтүүсүн колдогула.</p> <p>5. Балага түртө алган, сүйрөй алган буюмдарды жана оюнчуктарды (коляскалар, таяк буттар, машинкалар, терметкич, топтор...) берүүсүнө кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Баланы тепкичке чыгып жана түшүүсүн (сиздин байкооңуз алдында) колдогула, керек болгон учурда баланы көтөргүлө.</p> <p>2. Баланын аркасына тургула жана аны чакыргыла, аны сизге кайрылбай, артынан кетенчиктеп келүүсүн сурангыла. Бала 1-2 кадам жасаса дагы мактагыла.</p> <p>3. Бала менен бутуңарды ирети менен бирде чогуу, бирде бөлөк коё турган оюнду ойногула. Бала буттарын чогуу коюу менен, тең салмактуулукту сакташы кыйын экендигин эсиңерден чыгарбагыла. Ийгиликтери үчүн мактагыла.</p> <p>4. Бала менен топ ойногула, мисалы, аны баланын башынан өйдө ыргыткыла; бир бутуңар менен алдыга тепкиле.</p> <p>5. Сейилдөөдө бийик эмес тоскоолдуктардан (10 смге чейин) кетип калбагыла: баланын андан өтүүсүн колдогула.</p> <p>6. Басып жүргөн учурда балага түрткөн же сүйрөгөн (колунан, жиптен) оюнчукту же буюмду (коляскалар, таяк буттар, машинкалар, терметкич, топтор...) сунуштагыла.</p>

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>1.1.1.22. Бутунун учу менен жана бутунун ички таманы менен кыска аралыкты өтөт.</p> <p>1.1.1.23. Бир же эки буту менен секирет.</p> <p>1.1.1.24. Чоң адамдын колуна таянып бордюр боюнча басат.</p> <p>1.1.1.25. Кыймылдын багытын жана темпин өзгөртүү менен басат жана чуркайт.</p> <p>1.1.1.26. Үч дөңгөлөктүү велосипедди айдаганда ар бир бутунун таманын ирээти менен басып айдайт.</p> <p>1.1.1.27. Алмаштырган кадам менен (ар бир тепкичке бир бутун коюу менен) тепкичке чыгат жана түшөт.</p> <p>1.1.1.28. Кыймылдаганда такалбайт жана тоскоолдуктарга учурабайт.</p> <p>1.1.1.29. Колдоо менен (жок дегенде 5 секунд) бир бутунда турат.</p>	<p>1.1.1.22. Баланы бутунун учу менен басуусун, андан соң таманынын сырты менен 1,5 – 2 метр басуусун сурангыла. Эгерде бала тапшырманы аткара алса, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.23. Баладан бир буту менен секирүүсүн (эгерде болбосо эки буту менен) сурангыла. Эгерде бала 2-3 жолу секирсе, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.24. Эгерде бала Сиздин колуңузга таянуу менен жыгылбай бордюр боюнча басканын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.25. Эгерде бала кыймылдын багытын жана темпин алмаштыруу менен баса жана чуркай алгандыгын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.26. Эгерде баланын үйүндө велосипеди жок болсо жана ал эч качан аны теппесе, анда «Жок». Эгерде бала велосипедди тепкендигин баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.27. Эгерде бала ар бир тепкичке эки таманын коюу менен өз алдынча чыга албаса, анда «Жок». Эгерде бала алмашуучу кадамдары менен (ар бир бутун ар бир тепкичке коюу менен) тепкичке чыгып жана түшө алгандарын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.1.1.28. Балага байкоо жүргүзүлө. Эгер Сиз бала чуркап, тоскоолдуктарга жолукканда токтой алгандыгын же көпчүлүк учурда кулаганын, такалганын көрсөңүз, анда «Жок».</p> <p>1.1.1.29. Баланы бир буту менен туруп турушун сурангыла. Аны колунан кармап турсаңыз болот. Эгерде бала 5 секунд ичинде тең салмактуулукту сактаса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы бутунун учу менен жана бутунун таманынын сырткы жактары басуусун, колдоо менен бир бутунда менен (эң аз 5 секунд) турушун сунуштагыла.</p> <p>2. Балага темпти жана кыймылдын багытын өзгөртүү менен басууга жана чуркоого, бир же эки буту менен чуркоого, бордюр боюнча чоң адамдын колуна таянуу менен басууга мүмкүнчүлүк берүүнү сунуштагыла.</p> <p>3. Балага үч дөңгөлөктүү велосипедди өз алдынча тебүүнү үйрөтүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>4. Тепкичке чыгуу жана түшүү мүмкүнчүлүгүн пайдалангыла. Ал тепкичтен кезек-кезек менен (ар бир бутун ар бир тепкичке коюп) кадам жасап чыгып жана түшүүсүнө байкоо жүргүзүлө.</p> <p>5. Кыймыл учурунда баланы тоскоолдуктарды байкоого, аларга такалбоого жана жолукпоого үйрөтүүнү сунуштагыла.</p> <p>6. Баланын денелик жактан өнүгүүсүнө байкоо жүргүзүүнү жана ал кайсы негизги кыймылдардын түрлөрүнө артыкчылык бергенин, ал эми кайсыларды аткара албастыгын (басуу, топту тосуу, чуркоо, секирүү, чыгуу) аныктоого кеңеш бергиле.</p> <p>Бала үчүн татаал кыймылдарды аткарууда оюн формасы менен көнүктүрүүнү сунуштагыла.</p> <p>7. 7. Топ менен, кубалашмай, жашынмак, велосипед тебүү, тепкичке чыгуу ж.б. оюндарга коопсуз өнүктүрүүчү чөйрөнү түзүүнү сунуштагыла.</p>	<p>1. Баланы бутунун учу менен жана бутунун таманынын сырткы жактары менен басуусун, тең салмактуулукту сактап чоңдордун жардамы аркылуу бир буту менен (эң аз 5 секунд) турушун колдогула.</p> <p>2. Баланы бир же эки буту менен (топ, пружина сыяктуу) секирүүсүн сунуштагыла.</p> <p>3. Баланы бордюр менен басуусун демилгелегиле, басып баштаганда баланы колунан кармап колдогула.</p> <p>4. Баланы темпти жана кыймылдын багытын өзгөртүү менен басуусуна жана чуркоосуна шарт түзүлө.</p> <p>5. Балага үч дөңгөлөктүү велосипедди өз алдынча тебүүгө мүмкүнчүлүк бергиле.</p> <p>6. Баланын тепкичке чыгуу жана түшүүсүн колдогула. Ал тепкичке иреттүү, кезек-кезеги менен (ар бир бутун кезектештирип ар бир тепкичке коюп) бутун коюп чыгып жана түшүүсүнө байкоо жүргүзүлө.</p> <p>7. Балага тоскоолдуктардан качуу менен мейкиндикте эркин кыймылдоого мүмкүнчүлүктү камсыз кылгыла. Кыймыл учурунда баланы тоскоолдуктарды байкоого, аларга такалбоого жана жолукпоого үйрөткүлө.</p> <p>8. Баланын кыймылына түшүндүрмө бергиле, мисалы, «Кел, чогуу секиребиз», «Топту алып келчи».</p> <p>9. Ашыкча жана ыңгайсыз кийим менен баланын кыймылын чектебегиле.</p> <p>10. Баланын денелик жактан өнүгүүсүнө байкоо жүргүзүлө жана кайсы негизги кыймылдардын түрлөрүнө артыкчылык бергенин, ал эми кайсыларын аткара албастыгын (басуу, топту тосуу, чуркоо, секирүү, чыгуу) аныктагыла. Бала үчүн татаал кыймылдарды аткарууну оюн формасында көнүктүргүлө.</p> <p>11. Топ менен, кубалашмай, жашынмак, велосипед тебүү, тепкичке чыгуу ж.б. оюндарга коопсуз өнүктүрүүчү чөйрөнү түзүлө.</p>
--	---	--	---

ТАРМАК АСТЫНДА 1.2. МАЙДА МОТОРИКАНЫН ӨНҮГҮҮСҮ

СТАНДАРТ 1.2.1. БАЛА КОЛУН ЖАНА МАНЖАЛАРЫН АР КАНДАЙ МАКСАТТАР ҮЧҮН ПАЙДАЛАНУУГА ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>1.2.1.1. Буюмду, оюнчукту алыш үчүн колун созот.</p> <p>1.2.1.2. Колу менен оюнчукту, буюмду кармайт.</p> <p>1.2.1.3. Алаканын чабат.</p> <p>1.2.1.4. Оюнчукту бир колунан экинчи колуна ала алат.</p> <p>1.2.1.5. Эки колуна оюнчуктарды, буюмдарды алат жана аларды бири бирине кагыштырат.</p> <p>1.2.1.6. Кагазды бырыштырат.</p>	<p>1.2.1.1. Балага ачык түстөгү оюнчукту көрсөткүлө (көзүнөн болжолу менен 30 см аралыкта). Эгерде ал аны алыш үчүн колун созсо, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.2. Балага аны кызыктырган оюнчукту көрсөткүлө. «Ме, ал!» -деп айткыла. Эгерде бала колу менен оюнчукту алса, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.3. Эгерде балага байкоо жүргүзүү мезгилинде Сиз баланын алаканын чапканын көрө алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.4. Эгерде балага байкоо жүргүзүүдө Сиз анын бир колунан экинчи колуна түшүрбөй оюнчукту алып жаткандыгын көрсөңүз, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.5. Балага эки колуна бирден оюнчук бергиле. Эгерде байкоо жүргүзүү мезгилинде бала аларды кармап бири бирине уруштурганын көрсөңүз, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.6. Балага кагаздын жумшак барагын бергиле (ал колун кестиртип албаш үчүн, четтерин кесип салыш керек). Эгерде бала колу менен кагазды бырыштырып жатканын көрсөңүз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Жаш курагына ылайык оюнчуктарды же буюмдарды бала аларга жете алгандай, аларды колу менен кармап жана ургулай алгандай кылып жайгаштырууга кеңеш бергиле.</p> <p>2. Баланын оюнчуктарды кармоо, биринин үстүнө бирин коюп жана аларды бири-бирине уруштуруу сыяктуу кыймылдарын колдоону сунуштагыла.</p> <p>3. Бала менен «кол чапмай» оюнун жана алаканын чабууга үйрөтө турган элдик обондуу ырларды, тамашалуу ырларды пайдалануу менен башка оюндарды ойноону сунуштагыла.</p> <p>4. Баланын колуна бырыштырыш үчүн жумшак, тыгыз кагазды берүүнү сунуштагыла (бала кагаздын четине колун кестирип албашы үчүн четтерин кесип салыш керек).</p>	<p>1. Бала жөрмөлөп, чоюлуп жете алгандай кылып ачык түстөгү оюнчуктарды, буюмдарды коюп, бала аларды кармап, бири-бирине кагыштырып, бир колунан экинчисине алгандай кылып шарт түзгүлө.</p> <p>2. Оюндарды ойногула жана балага элдик ырларды, тамашалуу ырларды ырдап бергиле. Алар баланы алаканын чапканга, барабан ойногон адамды («Кол чапмай», «Ак куу учту», «Буудай кууру» ж.б.) туураганга түрткү кылат.</p> <p>3. Балага бырыштырыш үчүн жумшак, тыгыз кагаздын үзүмүн бергиле(бала кагаздын четине колун кестирип албашы үчүн четтерин кесип салыш керек).</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>1.2.1.7. Майда буюмдарды сөөмөйү жана баш бармагы менен кармайт (сызма, кагаздын үзүндүсү).</p>	<p>1.2.1.7. Столдун үстүнө 3 см. узундуктагы жүн жиптердин үзүндүсүн, бырыштырылган кагаздын бөлүгүн (1-2 см) койгула. Баланы аларды столдун үстүнөн алуусун сурангыла. Бала аларды оозуна салбоосуна байкоо жүргүзгүлө,</p>	<p>1. Бала баш бармагы жана сөөмөйү менен кармаш үчүн майда коопсуз буюмдарды берүүгө кеңеш бергиле. Коопсуздук максатында баланын аракеттерине байкоо жүргүзүү керек.</p>	<p>1. Бала баш бармак жана сөөмөйү менен кармап алышы үчүн майда коопсуз буюмдарды бергиле (сызма, кагаздын үзүндүсү, камырдын үзүндүсү, кыпчыгыч, мозаика, шуру, буурчак, жаңгак), тамактар (печенье). Коопсуздук максатында баланын аракеттерине байкоо жүргүзгүлө.</p>

<p>1.2.1.8. Китептин калың барактарын барактоого жардам берет.</p> <p>1.2.1.9. Бир колу менен оюнчукту кармайт, аны менен бир нерсени такылдатат.</p>	<p>карап тургула. Эгерде баш бармагы жана сөөмөйү менен алса, анда «Ооба». Эгерде алаканы менен алса, анда «Жок».</p> <p>1.2.1.8. Бала менен китептин барактарын барактагыла. Эгерде бала китептин барактарын барактаганга жардам берсе, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.9. Балага бир колуна оюнчук бергиле. Аны менен бир нерсени такылдатуусун сурангыла. Эгерде бала аны оюнчук менен такылдатса, анда «Ооба».</p>	<p>2. Кызыктуу сүрөттөрдү көрүүнү күтүү менен китептин калың барактарын барактаганга түрткү бергиле.</p>	<p>2. Китептерден сүрөттөрдү көрсөткүлө, кыска ырларды окугула жана балага кызыктуу сүрөттөрдү көрүү менен калың барактарын барактаганга мүмкүнчүлүк бергиле.</p> <p>3. Баланын колуна кармап такылдатуусу үчүн оюнчуктарды /буюмдарды бергиле.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>1.2.1.10. Бир колу менен кичинекей топту кармайт жана ыргытат.</p> <p>1.2.1.11. Чыныны эки колу менен, кружканы кармагычынан кармайт жана андан өз алдынча ичет.</p> <p>1.2.1.12. Китептин жука барактарын барактайт (балким дароо 2-3 бетти).</p> <p>1.2.1.13. Китептин (картондон, кездемеден жасалган) катуу барактарын бирден барактайт.</p> <p>1.2.1.14. Колунун алаканы менен жумшак буюмдарды (желим оюнчук, губка, таруу менен толтурулган кездеме оюнчуктар) мыкчайт, анан коё берет.</p>	<p>2.2.1.10. Эгерде бала бир колу менен топту алдыга ыргыта алса, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.11. Балага чыны же кружканы бергиле. Эгерде бала чыныны эки колу менен, кружканы кармагычынан кармап жана өз алдынча андан ичип жатканын көрсөнүз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.12. Балага китеп же кооз журнал бергиле. Эгерде китептин барактарын барактаса (дароо бир нече бетти болсо дагы), анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.13. Балага катуу (картондон жасалган) барактары бар балдар китебин бергиле. Эгерде ал китептин калың барактарын бирден барактап жаткандыгын көрсөнүз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.14. Балага үн чыккан желим оюнчук бергиле, ал кантип үн чыгараарын көрсөткүлө. Эгерде бала колунун алаканы менен оюнчукту мыкчып, анан кайра бошотсо, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага бир колу менен кармап, анан кайрадан ыргытыш үчүн кичинекей топ менен ойноосун сунуштагыла.</p> <p>2. Баланын колуна өз алдынча чыныны, кружканы алып, алардан ичем деген каалоосун колдоону сунуштагыла.</p> <p>3. Сүрөттөрдү кароону жана балага китеп окуп берүүнү сунуштагыла. Баланын өзүнө китептин барактарын барактаганга мүмкүнчүлүк берүүнү сунуштагыла.</p> <p>4. Бала кармай ала турган, чогултканга боло турган, алып чыгып кайрадан бири-бирине салса боло турган (мисалы, пирамиданын шакекчелери, кичинекей кутучалар, чүкөлөр ж.б.) оюнчуктарды берүүнү сунуштагыла.</p>	<p>1. Балага кичинекей топту ыргыткыла жана ага топту кайрадан силерге ыргытуусун сурангыла. Ага бир колу менен кичинекей топту тосуп алууну жана ыргытууну үйрөткүлө.</p> <p>2. Бала ичкиси келген учурда кружка, чыны берип , алардан ичүүнү сунуштагыла.</p> <p>3. Балдар китебинин барактарын кантип баракташ керектигин балага көрсөткүлө, аракеттерди өз алдынча кайталашына мүмкүнчүлүк бергиле. Эгерде китептин барактары жука болсо, анда бала 2-3 баракты чогуу баракташы мүмкүн. Эгерде китептин барактары калың болсо (картондон, кездемеден, ж.б. жасалса), анда бала аларды бирден барактай алат.</p> <p>4. Сууга тушуп жаткан учурда баланын губка менен ойноосун кубаттагыла. Колу менен сыгып, мыкчып жана алаканы менен ачып-жабууга ылайыкталган жумшак буюмдарды / оюнчуктарды (желим оюнчуктар, губка, таруу толтурулган кездеме оюнчуктар) бергиле.</p> <p>5. Бала мыкчып кармай ала турган (желим оюнчуктар, губка, таруу толтурулган кездеме оюнчуктар), чогулта ала турган, алып чыгып кайрадан бири-бирине сала турган (пирамиданын шакекчелери, кичинекей кутучалар, чүкөлөр ж.б.) оюнчуктарды бергиле.</p>

			5. Баланы майда оюнчуктарды баш бармак жана сөөмөйү менен чогултушуна түрткү болгула. Алардын артынан коопсуздук максатында байкоо жүргүзүлө.
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>1.2.1.15. Кичинекей буюмдарды чоң идишке чогултат (кутучага, кастрюлга, желим бөтөлкөгө).</p> <p>1.2.1.16. Кубикти башка кубиктин үстүнө коет (мунара курат).</p> <p>1.2.1.17. Жөнөкөй оюнчуктарды чачат жана чогултат (3 шакекчеден пирамида, үч орундуу матрешка, конструктордогу буюмдар, көлөмдүү 3 бөлүктүү пазлдар)</p> <p>1.2.1.18. Колунун алаканы менен айланткан кыймылдарды жасайт (бөтөлкөнүн капкагын, оюнчуктун майда—чүйдө бөлүктөрүн ачат)</p> <p>1.2.1.19. Чыныны, кружканы бир колунун манжалары менен кармагычынан кармайт.</p>	<p>1.2.1.15. Баланы кутучадан кичинекей нерселерди (пазлдардын майда –чүйдөсүн, мозаиканы) алып чыгуусун, андан соң аларды кайрадан салуусун сурангыла. Эгерде бала кутучадан кичинекей буюмдарды алып чыгып (төкпөсө), андан соң аларды чогултса, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.16. Эгерде бала бири бирине жок дегенде үч кубикти койсо (мунараны курса), анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.17. Эгерде бала пирамиданы же матрешканы каалаган иреттүүлүктө чачып жана чогултса, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.18. Эгерде бала колунун алаканы менен айланган кыймылдарды аткарса, желим банканын /бөтөлкөнүн капкагын ачууга аракеттенсе, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.19. Эгерде бала жеңил кружканын кармагычын бир колунун манжалары менен кармай алса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага кичинекей буюмдарды чоң идишке (кутучага, кастрюлга, желим бөтөлкөгө) чогултууну сунуштагыла.</p> <p>2. Бала менен кубиктерден мунара курууга кеңеш бергиле.</p> <p>3. Бала менен бирге ар түрдүү пирамидаларды, конструкторлорду, матрешкаларды, кубиктерден мунараларды чогултууну жана кайра ажыратууну сунуштагыла.</p> <p>4. Балага чогултулган – чачыла турган оюнчуктарды берүүнү сунуштагыла.</p> <p>5. Балага колунун алаканы менен айланткан кыймылдарды аткарууга боло турган коопсуз буюмдарга, оюнчуктарга жеткиликтүүлүктү камсыз кылууну сунуштагыла.</p> <p>6. Баланы эки колу менен алмак - салмак аракеттенүүсүнө түрткү берүүнү сунуштагыла.</p> <p>7. Балдардын оюнчук идиштерин эркек балдарга жана кыздарга дагы пайдаланууну сунуштагыла.</p>	<p>1. Балага кичинекей буюмдарды (кесмелер, таруулар, буурчактар, таштар, каштан, чүкөлөр, топчулар, шурулар ж.б.) чоң идишке (кутучага, кастрюлга, желим бөтөлкөгө) чогултууну жана алар менен сиздин көз алдыңызда ойноосун сунуштагыла.</p> <p>2. Бала менен бирге бир кубикти экинчи кубиктин үстүнө коюу менен мунара кургула. Ойногула. (машина менен кубиктерди алып келүү, мунара куруу, аларга солдатты коюу – кайтаруу).</p> <p>3. Балага жөнөкөй оюнчуктарды (3 шакекчеден пирамида, үч орундуу матрешка, конструктордон буюмдар, көлөмдүү 3 бөлүктүү пазлдар), буюмдарды (кутучанын капкагын ачуу) кантип чогултуп жана чачыратса болоорун көрсөткүлө.</p> <p>4. Балага колунун алаканы менен айланткан кыймылдарды жасаганга оюнчуктарды жана буюмдарды бергиле (мисалы, кичинекей бөтөлкөнүн капкагын). Баланын кармагычты тегеретүү менен эшикти ачуу каалоосун колдогула.</p> <p>5. Балага идиш - аяк менен пайдаланууга мүмкүнчүлүк бергиле (чыныгы дагы, оюнчук дагы). Баланын кармагычы менен кесени же чыныны бир колу менен кармоо каалоосун колдогула.</p>
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жаш)			
<p>1.2.1.20. 4-6 кубиктен турган мунара курат.</p> <p>1.2.1.21. Кашыкты, карандашты, фломастерди жана кисточканы туура кармайт.</p> <p>1.2.1.22. Кнопка, чаптагыч, сыдырма, ири топчу түрүндөгү</p>	<p>1.2.1.20. Балага 5-7 кубиктер менен мунараны курууну сунуштоо керек. Эгерде ал жок дегенде 4 кубикти бири- бирине кулабай тургандай кылып койсо, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.21. Балага сүрөт тартуусун сунуштагыла. Эгерде бала карандашты туура кармаса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага кубиктерди, ар түрдүү көлөмдөгү кутучаларды берүүнү, бала өз алдынча бир нерсе куруп жаткан учурда аны колдоо жана мунараны кантип куруу керектигин көрсөтүү керек экендигине кеңеш бергиле. Баланын кубиктерге (курулуш материалдарына) кызыгуусун колдоо үчүн кызыктуу татаал эмес сюжеттерди ойлоп табууну сунуштагыла.</p>	<p>1. Балага ар түрдүү көлөмдөгү кичинекей кутучаларды же кубиктерди бергиле жана ал өз алдынча алардан мунара куруп жатса, колдогула. Бала менен бирге кубиктерден мунараларды жана үйлөрдү кургула. Баланын кубиктерге (курулуш материалдарына) кызыгуусун колдоо үчүн кызыктуу татаал эмес сюжеттерди ойлоп тапкыла.</p>

<p>топчулагычтарды топчулайт жана чечет.</p> <p>1.2.1.23. Буюмдарды жана оюнчуктарды бөлүктөргө чачат жана чогултат (татаалдыгы, көлөмү боюнча ар түрдүү пирамидалар, сортерлер, матрешкалар, пазлдар, конструкторлар; банкалардын, бөтөлкөлөрдүн капкагын ачат жана жабат).</p> <p>1.2.1.24. Көпчүлүгүндө алдыңкы колду пайдаланат (оң колдуу – оң колун, солгоой – сол колун).</p> <p>1.2.1.25. Эки колу менен аракеттенет (тамак жеп жатканда бир колу менен кашыкты кармайт, экинчиси менен нанды кармайт; бир колу менен сүрөт тартат, экинчиси менен кагаздын барагын кармайт; бир колу менен машинка айдайт, экинчи колу менен «жүргүнчү» болгон оюнчукту кармайт ж.б.).</p>	<p>1.2.1.22. Кнопка, чаптагыч, ири топчу, сыдырма түрүндөгү топчулагычтарды (шымында, сумкада б.а. сыдырманын 2 бөлүгү бириктирилбей турган жерлерди) топчулап жана чечүүнү сунуштагыла. Эгерде бала сыдырманын 4 түрүн тең туура топчулап жана чечсе, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.23. Баланы 4-6 шакекчеден турган пирамиданы чогултуп жана чачуусун сунуштагыла. Эгерде бала колу менен так аракеттенип, каалаган иреттүүлүктө чогултуп жана чачса, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.24. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде бала алдыңкы колуна артыкчылык (дайыма аны менен пайдаланат) бергенин Сиз көрсөңүз, анда «Ооба».</p> <p>1.2.1.25. Эгерде көрсөткүчтө саналган аракеттерди аткаrsa, анда «Ооба».</p>	<p>2. Баланы кашыкты, карандашты, фломастерди жана кисточканы алдыңкы кол менен (оң колдуу – оң колун, солгоой – сол колун) туура кармоону үйрөтүүгө кеңеш берүүнү айткыла.</p> <p>3. Балага манжалардын, колдорунун кыймылын өнүктүрүү үчүн үйдөгү буюмдардын арасынан коопсуз оюнчуктарды берүүнү сунуштагыла.</p> <p>4. Күнгө майда моторикасы өнүгүүсү үчүн ишмердүүлүктөрдүн ар кандай түрүн киргизүүнү сунуштагыла: чогултуу, чачуу; татаалдыгы, көлөмү жана формасы боюнча ар түрдүү пирамидалар, сортерлер, матрешкалар, көлөмдүү пазлдар, конструкторлар; банкалардын, бөтөлкөлөрдүн капкактарын ачуу жана жабуу; майда буюмдарды коробкага чогултуу, кубиктерден мунара куруу, карандашты баш бармак жана сөөмөй менен кармоо жана сүрөт тартуу; кнопкаларды чечүү, кагазды бырыштыруу, төө буурчакты, буурчакты чыныга чогултуу ж.б.</p>	<p>2. Баланы кашыкты, карандашты, фломастерди жана кисточканы туура кармоого үйрөткүлө.</p> <p>3. Баланы өз алдынча ар түрдүү буюмдардагы (капчык, сумка, бут кийим, кийим) сыдырмаларды, чаптагычтарды, кнопкаларды топчулап жана чечүүсүн колдогула.</p> <p>4. Оюн учурунда чогултуп жана чача алган оюнчуктардын жана коопсуз буюмдардын жеткиликтүү саны менен камсыз кылгыла (татаалдыгы, көлөмү жана формасы боюнча ар түрдүү пирамидалар, сортерлер, матрешкалар, көлөмдүү пазлдар, конструкторлар; бала ачып, кайрадан жаап коё турган банкалардын, бөтөлкөлөрдүн капкактары).</p> <p>5. Бала алдыңкы колу менен дайыма ишенимдүү пайдалана баштайт. Мээ “тандап алган” колу менен пайдаланууга мүмкүнчүлүк бергиле. Бала колун өз алдынча тамак жегенде, кийингенде, сүрөт тартканда, чиймелегенде, суу менен ойногондо, чогултуп же тизе ала турган, идишке салып же алып чыккан буюмдар менен ойногондо көндүрө баштайт.</p> <p>6. Баланы эки колу менен аракеттенүүсүнө түрткү кылгыла (тамак жеп жатканда бир колу менен кашыкты кармайт, экинчиси менен нанды кармайт; бир колу менен сүрөт тартат, экинчиси менен кагаздын барагын кармайт; бир колу менен машинка айдайт, экинчи колу менен «жүргүнчү» болгон оюнчукту кармайт ж.б.).</p>
---	--	---	---

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 1.3. СЕНСОМОТОРДУК ӨНҮГҮҮ

СТАНДАРТ 1.3.1. АР КАНДАЙ СЕЗҮҮЛӨРДҮ (КӨРҮҮ, УГУУ, БАЙКАП КӨРҮҮ, ТУЮУ, ЖЫТ БИЛҮҮ, ДААМ ТАТУУ) БИЛДИРГЕН СЕЗҮҮ ОРГАНДАРДЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН БАЛА ӨЗҮНҮН КОЛДОРУНУН ЖАНА ДЕНЕСИНИН КЫЙМЫЛ – АРАКЕТИН ЖӨНГӨ САЛА АЛАТ.

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>1.3.1.1. Жарык жана табыш чыккан тарапка башын бурат.</p> <p>1.3.1.2. Колу менен оюнчукту алат жана оозуна салат.</p> <p>1.3.1.3. Кыймылдаган оюнчукту же буюмду кармап калууга аракет кылат.</p>	<p>1.3.1.1. Баланы чалкасынан жаткырыңыз. Анан каптал жактан алканыңызды чабыңыз. Реакциясын байкаңыз. Анан каптал жактан фонарикти күйгүзүңүз. Реакциясын караңыз. Эгерде бала жарык чыккан жакка жана табыш чыккан жакка башын бурса, анда «Ооба».</p> <p>1.3.1.2. Баланын жанына оюнчукту койгула. Эгерде аны алса жана оозуна салса, анда «Ооба».</p> <p>1.3.1.3. Баланын көз алдына оюнчукту (болжолдуу 30 см аралыкта) жай кыймылдаткыла. Эгерде бала кыймылдаган оюнчукту кармаганга аракет кылганын көрсөңүз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланын реакциясын жана жооп берүүчү кыймылын (башын буруусу, табыш чыккан жакка көздөрүнүн кыймылы ж.б.) аныктоо үчүн баланын ар кайсы тарабынан катуу эмес баланы коркутпаган табыштарды (шырылдак оюнчук, үн чыгаруу, кагаз менен шылдыратуу ж.у.с.) чыгарууга кеңеш бергиле.</p> <p>2. Бала оозуна салышы үчүн таза жуулган желим жана жумшак оюнчуктарды (шакчекчелер, топтор, шылдырактар) берүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>3. Баланын көз алдынан оюнчукту жай кыймылдаткыла, аны баланын кармашына түрткү бергиле.</p>	<p>1. Баланын ар кайсы тарабынан катуу эмес табыштарды (баланы коркутпаган) чыгаргыла. Бала ал табыштарга башын буруп, табыш чыккан тарапка көздөрүнүн кыймылы менен реакция кылышы керек.</p> <p>4. Бала кармап оозуна салышы үчүн таза жуулган желим жана жумшак оюнчуктарды (шакчекчелер, топтор, шылдырактар) колдоруна бергиле.</p> <p>5. Баланын көз алдынан ачык түстөгү оюнчукту жана буюмду жай кыймылдаткыла (көзүнүн алдынан 30-45 см аралыкта), баланын аны кармайм деген аракетин колдогула.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>1.3.1.4 Бир эле мезгилде колунда оюнчук бар жана кыймылдаган буюмду карайт.</p> <p>1.3.1.5 Үндөргө жана ар түрдүү табыштарга реакция кылат (унчукпай калат, чочуйт, кубанат ж.б.).</p> <p>1.3.1.6 Буюмдун көлөмүнө аны менен өз ара аракеттенүүдө багыт алат (ага чоң топту бергенде колун кенен жаят жана ага кичинекей топту бергенде колун жакын кармайт).</p>	<p>1.3.1.4. Баланын бир колуна оюнчук бергиле. Алдында башка оюнчукту кыймылдаткыла. Эгерде бала бир эле мезгилде колундагы оюнчукту кармап жана кыймылдаган буюмду караса, анда «Ооба».</p> <p>1.3.1.5. Балага байкоо жүргүзгүлө. Эгерде музыка ойногон учурда же апасынын үнүн укканда бала реакциясын көрсөткөнүн көрсөңүз жана баяндай алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>1.3.1.6. Балага чоң үйлөнгөн топту (болжолу менен 70 см айланадагы) алып келгиле жана балага айткыла: «Ме, топту алчы!» Ушул эле нерсени кичинекей топ менен</p>	<p>1. Бир эле мезгилде колундагы оюнчукту да кармап, ошондой эле кыймылдаган буюмду да көзү менен карашы үчүн бала менен ойноону сунуштагыла.</p> <p>2. Бала менен дайыма сүйлөшүүнү, ар түрдүү үндөрдү, музыкалык ыргактарды чыгарган оюнчуктарды /буюмдарды көрсөтүүнү сунуштагыла.</p> <p>3. Балага оюндар үчүн ар түрдүү көлөмдөгү буюмдарды берүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>4. Денелик кыжырданууга бала ылайыктуу реакция кылышы керектигине көңүл бургула (урунуу, көгөртүү, суук - ысык, одуракай кийимдин тийип кетиши ж.б.)</p>	<p>1. Бала бир эле мезгилде колундагы оюнчукту да кармап, ошол эле мезгилде кыймылдаган буюмду көзү карашы үчүн бала менен мезгил-мезгили менен ойногула.</p> <p>2. Балага ар түрдүү үндөрдү, музыкалык ыргактарды чыгарган оюнчуктарды /буюмдарды бергиле. Ушул жерден ал үндөргө жана ар түрдүү табыштарга реакция кылат (унчукпай калат, чочуйт, кубанат ж.б.).</p> <p>3. Балага оюндар үчүн ар түрдүү көлөмдөгү буюмдарды бергиле. Ал буюмдун көлөмүнө аны менен өз ара аракеттенүүдө багыт алууга (ага чоң топту бергенде колун кенен жаят жана ага</p>

<p>1.3.1.7 Денелик кыжырда-нууга реакция кылат (урунуу, көгөртүү, суук – ысык, одуракай кийимдин тийип кетиши ж.б.)</p>	<p>жасагыла. Эгерде бала чоң топко колун созуп аны кенен кармаса (топтун диаметине ылайык), ал эми кичинекейге колдорун бири-бирине жакын кармаса, анда «Ооба».</p> <p>1.3.1.7. Эгерде бала денелик кыжырда-нууга кандай реакция бергенин баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>		<p>кичинекей топту бергенде колун жакын кармайт) үйрөнөт.</p> <p>5. Денелик кыжырданууга бала ылайыктуу реакция кылышы керектигине көңүл бургула (урунуу, көгөртүү, суук - ысык, одуракай кийимдин тийип кетиши ж.б.)</p>
Бала 12-18 айлык кезинде (1жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>1.3.1.8 Ар кандай температурадагы нерселерге таасир берет (колун, бутун ысык же муздак нерселерден тартат)</p> <p>1.3.1.9 Көңдөй оюнчуктарды жана күндөлүк буюмдарды 3-5 даанадан бири-бирине коюп чогултат (кутуларды, чыныларды, стакандарды, формаларды, контейнерлерди ж.б.).</p>	<p>1.3.1.8. Желим бөтөлкөгө тоңдурулган сууга баланын колун тийгизүүнү сураныңыз.Эгерде Сиз бала температураны сезип, колун тартканын көрсөңүз, анда “Ооба”</p> <p>1.3.1.9. Эгерде бала эң аз дегенде 3 чыныны бири-бирине койсо, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Сууну жана ар кандай нерселерди ысык, жылуу, муздак экенин атоо жана түшүндүрүү менен алардын температурасынын айырмасын сезүү мүмкүнчүлүгүн балдарга берүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Ар кандай көлөмдөгү үй тиричилигиндеги буюмдарды (кутуларды, чыныларды, стакандарды, формаларды, контейнерлерди, мискейлерди, кеселерди) бири-бирине коюу үчүн колдонуусун сунуштагыла.</p>	<p>1. Балага кеседе же чыныда ысык (кайнак суу эмес!!!) /жылуу/ муздак нерсе бар экенин түшүндүргүлө, аны абайлап кармоого жана сезүүгө уруксат бергиле.</p> <p>2. Көңдөй оюнчуктардан же ар кандай көлөмдөгү күндөлүк буюмдардан(кутуларды, чашкаларды, стакандарды, формаларды, контейнерлерди, мискейлерди, кеселерди) 3-5 даанадан бергиле. Баланын аларды биринин үстүнө бирин коюу аракетин колдогула.</p>
Балага 18 – 24 ай (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>1.3.1.10 Кандайдыр бир даамдагы кычкыл, ачуу, туздуу, тааныш эмес ж.б. тамакты жеп көрүп жатканда кебетесин өзгөртөт.</p> <p>1.3.1.11 Формасы жана көлөмү жагынан туура келген тешиктен буюмду (ачкычты кулпуга, сортер, кутуча салгыч ж.б.) өткөрө алат.</p> <p>1.3.1.12 Бир идиштен экинчи идишке сууну куят, тарууну, кумду салат.</p>	<p>1.3.1.10. Эгерде Сиз кычкыл, ачуу, туздуу, тааныш эмес тамакты жеп көрүп жатканда кебетесин өзгөрткөнүн көрсөңүз, анда “Ооба”</p> <p>1.3.1.11. Баланы ар кандай фигураларды оюнчук үйдүн ичине дал келген тешиктен түртүп киргизүүсүн өтүнүңүз. Эгерде эң аз дегенде 2 буюмду киргизсе, анда “Ооба”</p> <p>1.3.1.12. Эгерде бала сууну же төгүлмө материалдарды бир идиштен башка идишке (чыныга, кружкага ж.б) куя алса же сала алса, анда “Ооба”</p>	<p>1. Тамак ичип жатканда баланын жүзүнө көңүл бөлүү керектигин айткыла («Ачуу экен, ээ !»).</p> <p>2. Балага оюнчуктарды же буюмдарды берүүнү жана буюмдарды туура келген тешикке киргизүүнү, баланын өз ара кыймыл-аракеттерин стимулдаштырууну сунуштагыла.</p> <p>3. Балага бир идиштен башка идишке суюктукту (суу), тарууларды салууга мүмкүнчүлүк түзүп берүүгө кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Балага ар түрдүү даамдагы тамактарды (туздуу, таттуу, кычкыл) сунуштагыла, андан сырткары баланын реакциясын талкуулагыла («Сага ачуу экендигин мен көрүп жатам!»)</p> <p>2. Балага оюнчуктарды же буюмдарды берүүнү жана буюмдарды (сортер, кутуча салгыч, кулпуга ачкычты, чоң топчуга дал келүүчү илмек, илмекти илгичке) туура келген тешикке кантип киргизүүнү, баланын өз ара кыймыл-аракеттерин стимулдаштырууну көрсөткүлө.</p> <p>3. Балага суу, таруулар, кум толтурулган идишти бергиле жана аларды бир идиштен башка идишке куюуну, салууну сунуштагыла.</p>
Бала 24-36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
<p>1.3.1.13 Үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана үй жаныбарларынын кыймылдарын туурашат.</p>	<p>1.3.1.13. Эгерде баланын үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана үй жаныбарларынын кыймыл – аракеттерин туурагандыгынын</p>	<p>1. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана үй жаныбарларынын кыймылдарын туурап бала менен ойноону сунуштагыла.</p>	<p>1. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана үй жаныбарларынын басышын, кыймылдарын туурап, бала менен ойногула.</p>

<p>1.3.1.14 Кагазды балдардын кайчысы менен кесет.</p> <p>1.3.1.15 Сүрөттөрдү боёп жатканда сызыкты, тегеректи тартып жатканда чоңдорду туурайт.</p> <p>1.3.1.16 Чындык чөйрөдөгүдөй, оюнда дагы (чыныгы же элестеткен үйлөнмө шарды, идишти, вазаны, куштун канатын ж.б. көтөрүп баратканда абайлап барат) морт, бекем эмес буюмдар менен кылдат болууга аракеттенет.</p>	<p>мисалдарын келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>1.3.1.14. Баланы узундугу 2,5-3 см болгон кагаздын бөлүгүн балдардын кайчысы менен кесүүсүн сураныңыз. Эгерде кессе, анда “Ооба”.</p> <p>1.3.1.15. Балага 2 сызыкты (түз жана толкундуу) жана 2 айлананы (кичине жана чоң) Сиз кантип тартарыңызды көрсөтүңүз. Балаңызга ушундай кылып тартуусун (Сизди кайталоосун) сураныңыз. Эгерде бала сызыкты жана айлананы туурап тартса (билишинче), анда “Ооба”</p> <p>1.3.1.16. Эгерде бала колунда сына турган буюмду кармаган учурда кылдат болууга аракет кылганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>2. Баланы кайчыны туура кармоону жана кагазды туура кесүүнү үйрөтүүнү сунуштагыла.</p> <p>3. Көбүнчө бала менен чогуу сүрөт тартуусуна кеңеш бергиле, ал чоңдордун жөнөкөй сүрөттөрүн кайталап тартуусуна түрткү берет.</p> <p>4. Сабак, оюн учурунда, бош убактысында, баланын сезүү органдарынын (көрүү, угуу, кармап көрүү, даам татуу, тактилдик сезими) өнүгүшүнө көңүл бурууну сунуштагыла; Анын көңүлүн түскө, көлөмгө, фактурага, буюмдардын бекемдигине, үндүн катуулугуна жана бийиктигине, жытка буруу зарылдыгын эскерткиле.</p> <p>5. Анын жакшы кылган ишин жана тапшырмаларды туура аткарганда дайыма мактаганга кеңеш бергиле.</p>	<p>2. Балага балдардын кайчысын кантип кармоону көрсөткүлө жана аны ачып - жабууну, кагазды кесүүсүн сурангыла. Ошону менен бирге баланы кароосуз калтырбагыла.</p> <p>3. Убакытты бала менен бирге сүрөттөрдү боёо, жөнөкөй сүрөттөрдү, түз сызыктарды жана айланаларды чийүү менен өткөргүлө, тартылган формаларга жана колдонулган түстөргө баланын көңүлүн бургула.</p> <p>4. Жакшы кылган иши жана тапшырмаларды туура аткаргандыгы үчүн дайыма мактагыла.</p>
--	--	---	---

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 1.4. ТАМАКТАНУУ

СТАНДАРТ 1.4.1. БАЛАНЫН ЖАШ КУРАГЫНА ЫЛАЙЫК ДЕНЕ САЛМАГЫ КОШУЛАТ ЖАНА БОЮ ӨСӨТ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>1.4.1.1. Дене салмагына 1 айда 500 граммдан кем эмес же жумасына 125 грамм кошот (Тиркеме 1).</p> <p>1.4.1.2. Жашына жараша бою өсөт (Тиркеме 1).</p>	<p>1.4.1.1. Эгерде бала 1 айда 500 граммдан кем эмес же жумасына 125 грамм салмак кошсо, анда “Ооба” .</p>	<p>1. 6 айына чейин балдарга эмчек эмизүүнү гана кеңеш бергиле.</p> <p>2. Эмчек эмизүү баланын каалоосу боюнча, күнү-түнү, суткасына эң аз дегенде 8 жолу эмизүү керек экенин сунуштагыла.</p>	<p>1. Бала канча жолу эмчек сураса, ошончо жолу эмизиңиз (күнү-түнү), суткасына эң аз дегенде 8 жолу.</p> <p>2. Башка тамак же суюктук бербегиле. Эч кандай суу, чай жана шире; Эч кандай кошумча азыктар, сүт жана эч кандай ботко.</p> <p>3. Баланы ачка болуунун белгилерин билгенде: тынчсызданганда, манжасын соргондо же оозу менен соруу кыймылдарын жасап баштаганда эле эмчек эмизгиле, баланын ыйлап баштаганын күтпөгүлө.</p>
Бала 6-12 айлык кезинде			
<p>1.4.1.3. Жашына жараша салмак кошот жана бою өсөт. (Тиркеме 1)</p>		<p>1. Баланын жашына салмагынын жана боюнун туура келүүлөрүнө баа бергиле (Тиркеме 1), ата-энелерге же балага кам көрүүчү адамга баа берүүнүн жыйынтыгын түшүндүргүлө.</p> <p>2. Үй-бүлөлүк тамактануучу столдон коюу жана ар түрдүү тамактарды берүү кеңешин айткыла. (Тиркеме 2).</p> <p>3. Баланын үйдөгү тамагын байытуу үчүн “Гүлазык” витаминдик-минералдык кошумча тамактанууну сунуштагыла. (Тиркеме 3).</p>	<p>1. Эмчек эмизүүнү улантыңыз.</p> <p>2. Үй-бүлөлүк столдон ар кандай коюу тамактарды бергиле.</p> <p>3. Баланы бир суткада 5 жолу эмизгиле: 3 кошумча тамак, 2 жеңил тамактандыруу (Тиркеме 2)</p> <p>4. “Гүлазыкты” колдонуу боюнча сунуштарды сактагыла. (Тиркеме 3).</p>
Бала 12-18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>1.4.1.4. Жашына жараша салмак кошот жана бою өсөт. (Тиркеме 1)</p>		<p>1. Баланын жашына ылайык салмагы менен боюнун дал келишине баа бергиле (Тиркеме 1), ата-энелерге же балага кам көрүүчү адамга баа берүүнүн жыйынтыгын түшүндүргүлө.</p> <p>2. Эмчек эмизүүнү улантууну сунуштагыла.</p> <p>3. Баланын тамактануусу боюнча кеңеш бергиле (Тиркеме 2).</p>	<p>1. 1-2 - тиркемени карагыла.</p> <p>2. Эгерде силерди бир нерсе тынчсыздандырса, же түшүнүксүз суроолор болсо, өзүңөрдүн дарыгерге кайрылгыла.</p> <p>3. Эмчек сүтү менен эмизүүнү уланткыла.</p> <p>4. Бир күндө 3 кошумча тамак, 2 жеңил тамак бергиле(Тиркеме 2).</p> <p>5. “Гүлазыкты” колдонуу боюнча сунуштарды сактагыла (Тиркеме 3).</p>

Бала 24-36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>1.4.1.5. Жашына жараша салмак кошот жана бою өсөт (Тиркеме 1).</p>		<ol style="list-style-type: none">1. Баланын салмагын жылына 2 жолу өлчөгүлө жана анын жыйынтыгына баа бергиле (Тиркеме 1).2. Ата-энелерге же балага кам көрүүчү адамга баа берүүнүн жыйынтыгын түшүндүргүлө.3. Баланын тамактануусу боюнча ата-энелерге кеңеш бергиле .	<ol style="list-style-type: none">1. Баланын денелик жактан өнүгүүсүнө жана тамактануусуна баа берүү үчүн жылына эң аз дегенде 2 жолу бала менен дарыгерге баргыла.2. Үй-бүлөлүк тамактануудан балага 3 жолку тамактанууну жана 2 жолу кошумча тамактарды: жашылча жана мөмө - жемиштерди, аш- чөптөрдү, этти, балыкты, буурчактарды, сүт азыктарын, дан өсүмдүктөрүн кошуп бергиле (Тиркеме 2).3. Балага ар кандай тамактарды сунуштагыла.
---	--	--	---

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 1.5. ДЕНИ САК ЖАНА КООПСУЗ ЖҮРҮМ – ТУРУМ

СТАНДАРТ 1.5.1. БАЛА ӨЗДҮК ЖАНА ЖАЛПЫ ГИГИЕНАНЫ САКТООГО ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>1.5.1.1. Өздүк гигиенаны (колун жууганда, жуунтууда, салфетка менен оозун сүрткөндө, киринткенде ж.б. у.с.) позитивдүү кабыл алат.</p> <p>1.5.1.2. Ачка болуу сезимин көрсөтөт.</p>	<p>1.5.1.1. Эгерде бала бардык гигиеналык процедураларды позитивдүү кабыл алса, анда “Ооба”.</p> <p>1.5.1.2. Баланын ачка болуу сезимин кантип көрсөтө аларын баяндаган мисал келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Баланы киринтүү убагында ага суу менен ойноого мүмкүнчүлүк берүүсүнө кеңеш бергиле.</p> <p>2. Баланын тынчсыздануусун жана ыйын күтпөстөн балага эмчек берүүсүн сунуштагыла.</p>	<p>1. Киринтип жатканда балага оюнчук менен ойноосун колдоңуз: аларды сууга чөктүрүү, сууну толтуруу, сууну төгүү ж.б.</p> <p>2. Тынчсыздануусун жана ыйын күтпөстөн, ачка болуу сезимин билдиргенде өз убактысы менен эмчек эмизүү керек.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>1.5.1.3. Самынды алып колун жууга аракет кылат.</p> <p>1.5.1.4. Ачка болгондо колу менен көрсөтөт же тамакка жетүүгө умтулат.</p> <p>1.5.1.5. Кашык менен жегенге аракет кылат.</p>	<p>1.5.1.3. Эгерде бала өзү самынды алып колун жууганга аракет кылса (аныкы анча жакшы деле болбосо дагы), анда «Ооба».</p> <p>1.5.1.4. Эгерде бала ачка болгондо тамакка кызыгуусун көрсөтсө, анда “Ооба”.</p> <p>1.5.1.5. Эгерде бала өз алдынча кашык менен жегенге аракеттенсе, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Сууга жуунтуп жатканда ойноого мүмкүндүк берүүсүн эскерткиле. Балага өз алдынча кыймылдоого мүмкүндүк бергиле. Колун жууп жатканда самынды берип, самын менен колду кантип жуу керектигин көрсөткүлө.</p> <p>2. Баланын ачка болуу сезимине өз убагында жооп бергиле (колу менен көрсөтөт же тамакка жетүүгө аракеттенет).</p> <p>3. Баланы тамакты кашык менен өз алдынча жегенге кызыктырууну сунуштагыла.</p>	<p>1. Балага өз алдынча кыймылдоого мүмкүндүк берүү менен колун жууп жатканда самынды берип, самын менен колду кантип жуу керектигин көрсөтүү керек.</p> <p>2. Сууга жуунтуп жатканда самынды, мочалканы колдонуу менен баланын кыймылын баалоо керек.</p> <p>3. Баланын ачка болуу сезимин көрсөткөнүнө өз убагында жооп берүү керек (колу менен көрсөтөт же тамакка жетүүгө аракеттенет).</p> <p>4. Баланын өз алдынча тамакты алуу, кашык менен жегенге, нанды кол менен алууга болгон каалоосун баалоо керек.</p>
Бала 12-18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>1.5.1.6. Чоңдордун жардамы менен колун жууйт; самындайт, бири-бирине сүртөт, суунун агымына жууйт.</p> <p>1.5.1.7. Кашык менен өз алдынча жейт.</p>	<p>1.2.1.6. Эгерде бала өз алдынча же чоңдордун жардамы менен колдорун самындай алса, аларды бири-бирине сүртө алса, суунун агымы менен колун жууй алса, анда “Ооба”.</p> <p>1.2.1.7. Эгерде бала тыкан болбосо дагы, кашык менен өз алдынча тамакты жей алса, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн өздүк гигиена эрежелерин сактоо боюнча балага үлгү көрсөтүүсүн сунуштагыла. Үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрү колун тамакка чейин, дааратканадан кийин самын менен жуусу керек экендигин эскерткиле.</p> <p>2. Кол жуунун кыймылдарынын ыраатын (самындайт, бири-бирине сүртөт, суунун</p>	<p>1. Сиздин жардамыңыз менен колду жуунун кыймылдарынын ыраатын (самындайт, бири-бирине сүртөт, суунун агымы менен колун жууйт) сактоо менен баланын колун жууим деген каалоосун (тамакка чейин, дааратканага баргандан кийин, оюндан кийин ж.б.у.с.) кубаттагыла жана кызыктыргыла. Бул процедураны дайыма кайталагыла.</p>

		агымы менен колун жууйт) колдонуу менен баланы өз алдынча колун жууганга үйрөтүүгө кеңеш бергиле. 3. Баланы өз алдынча тамактанууга кызыктырууну сунуштагыла.	2. Баланын шорпону кашыкты колуна кармап ичүү каалоосун колдогула. 3. Баланы өз алдынча тамак жегенге аракет кылып жаткандыгын мактагыла.
Бала 18-24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
1.5.1.8. Тишин тиш жуучу паста менен (башында пастасы жок, андан кийин балдардын пастасы менен) чоң адамдын жардамы менен жууйт. 1.5.1.9. Столго отуруп тамак жейт. 1.5.1.10. Чоңдордун жардамы менен колун жеңге салып, бутун шымга же байпакка салып кийинет.	1.5.1.8. Эгерде чоң адамдын өтүнүчү менен тишин тиш жуучу паста менен (чоң адамдын жардамы менен), же пастасы жок деле жууса жана анда көндүм бар экендиги, ал муну биринчи жолу кылбагандыгы көрүнүп турса, анда “Ооба”. 1.5.1.9. Эгерде бала столго отуруп тамак жей ала тургандыгын ырастай турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”. Эгерде бала столдо чоң адамдын астында, жерде же башка варианттарда отуруп жеп жатса, анда “Жок”. 1.5.1.10. Эгерде баланын чоңдордун жардамы менен кийинип жатканын сүрөттөгөн мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Балага тишти тиш жуучу щетка менен жууганга жардам берүүнү сунуштагыла. Эгерде бала оозун чайкаганды билбесе, анда тишти пастасы жок жууш керек. 2. Тамак жеш үчүн баланы жалпы столго отургузууга кеңеш бергиле. 3. Чоңдордун жардамы менен колун жеңге салып, бутун шымга же байпакка салып кийинүүгө мүмкүндүк бергиле жана сабырдуулукту көрсөтүшүн сунуштагыла.	1. Балага тиш щеткасын күн сайын колдонууну сунуштагыла, ага тиш пастасы менен тишти кантип жуу керектигин көрсөткүлө. Эгерде бала оозду чайкаганды билбесе, анда тишти пастасы жок эле жууш керек. 2. Баланы тамактануу убагында үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрү менен чогуу тамак ичүүсүн колдогула. 3. Баланын чоңдордун жардамы менен жеңди, шымды же байпакты жана башка кийимдерди (куртка, свитер, топу) кийүүсүнө түрткү бергиле.
Бала 24-36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
1.5.1.11. Колун чоңдордун кароосу астында самын менен жууйт, чайкайт жана аарчыйт. 1.5.1.12. Минималдуу жардам менен даараткананы/ горшокту колдоно алат. 1.5.1.13. Өз алдынча чечинет, бирок кийинүүдө дагы деле жардамга муктаж. 1.5.1.14. Байпакты жана бут кийимди эч кимдин жардамысыз эле кийгенге аракет кылат.	1.5.1.11. Баладан колун самын менен жууп, анан сүлгү менен аарчуусун өтүнгүлө. Сиз ага оозеки нускамаларды бере аласыз. Эгерде бала өз алдынча же ата-энесинин айтуусу менен колун жууса, аарчыса, анда “Ооба”. 1.5.1.12. Эгерде бала өз алдынча же бир аз айтуулар менен кантип даараткана же горшок менен колдоно тургандыгын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”. 1.5.1.13. Эгерде бала өз алдынча каалаган кийимди чече ала тургандыгын же башкалардын бир аз жардамы менен кийине тургандыгын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Балада гигиенанын көндүмдөрүн: колду жууну жана аарчууну (чоңдордун көзөмөлүнүн алдында), даараткананы колдонууну (бир аз жардам менен), тишти жууну, кийинүүнү (жардам менен), чечинүүнү (өз алдынча), бут кийимин кийүүнү жана чечүүнү (жардамы жок), салфетканы колдонууну үйрөтүү керектигин сунуштагыла. 2. Аны дайыма өз алдынча колун жууганда, даараткананы колдонгондо, кийингенде ж.б. аракети үчүн мактоого кеңеш бергиле. 3. Өздүк гигиенанын эрежелери (“чүчкүрүп же жөтөлүп жатканда оозду кол менен жабуу керек”, “тамакка чейин жана дааратканадан кийин колду жууш керек”) жөнүндө бат-баттан айтып туруу кеңешин бериңиз.	1. Ал колун жууп жатканда жанында болуңуз. Керек болгон учурда ага “Сууну агыз, колуңду суула, самында, алакандарыңды бири-бирине сүр, манжаларыңды сүрт, самынды суу менен жуу, сууну өчүр, колуңду аарчы” - деген оозеки кадамдык нускамаларды бергиле. 2. Балага өз алдынча даараткананы колдонууну же чоңдордун бир аз жардамы менен колдонуусун үйрөткүлө. Тыкандыгы үчүн аны мактагыла. 3. Балага өз алдынча чечинүүгө, бут кийимди жана байпакты кийүүгө мүмкүнчүлүк бериңиз, эгерде ал кийинтүүгө муктаж болсо, анда ага жардам бериңиз. 4. Баланы салфетка же жүз аарчыны колдонууну үйрөткүлө (мурдун, оозун, колдорун сүртөт).

<p>1.5.1.15. Салфетка же жүз аарчы (мурдун, оозун, колун сүртөт) менен колдонот.</p>	<p>1.5.1.14. Баланы байпак жана бут кийим кийүүсүн өтүнгүлө. Эгерде бала аны өз алдынча кылганга аракеттенсе, анда “Ооба”.</p> <p>1.5.1.15. Балага мурдун жана оозун жүз аарчы жана кагаз салфетка менен кантип аарчырын көрсөтүүсүн сурангыла. Эгерде бала жүз аарчы же салфетка менен аарчынса, анда “Ооба”.</p>	<p>4. Балага өздүк гигиенанын буюмдарын өзүнчө алып келип берүүсүн сунуштаңыз.</p>	<p>5. Балага гигиеналык көндүмдөрдү түзүү үчүн чөйрөнү камсыз кылыңыз. Ага өздүк гигиенасынын буюмдарын: тиш щеткасын, оозду чайкоо үчүн стаканын, салфеткасын, сүлгүсүн бөлүп бериңиз жана аларды таза кармаңыз.</p>
--	--	--	---

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 1.5. ДЕНИ САК ЖАНА КООПСУЗ ЖҮРҮМ - ТУРУМ

СТАНДАРТ 1.5.2. БАЛА ЗЫЯН ЖАНА КООПТУУ ЖАГДАЙЛАРДЫ ТҮШҮНҮП БИЛҮҮГӨ ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
1.5.2.1. Катуу үнгө таасирденет (ыйлайт, чочуйт ж.б.у.с.)	1.5.2.1. Эгер балага байкоо жүргүзүү убагында катуу үнгө кандай реакция кылганын көрсөңүз жана бул абалды баяндап берсеңиз, анда “Ооба”.	1. Ыйлап, тынчсызданып жатканда, чуру-чуу болгондо баланы сооротуу (кучактаңыз, колуңузга алыңыз ж.б.) жөнүндө кеңеш бергиле.	1. Эгер ал катуу үндөн чочуп ыйлап же тынчсызданып жатса, балага келип сооротууга (кучактаңыз, колго алыңыз, сылаңыз ж.б.) аракет кылгыла.
Бала 6-12 айлык кезинде			
1.5.2.2. Чоңдордун тыюу салуусун кабыл алышат, бирок кароого муктаж болушат (башка адамды урууга болбойт, бейтааныш адамдардан тамак-аш алууга, суу аккан арыкка барууга, тааныш эмес айбанаттарга, ысык чайнекти кармоого ж.б.у.с болбойт).	1.5.2.2.Сиздин балаңыз тыюуларды түшүнөт (ошентсе дагы ал кээде бул эрежелерди бузуп коюшу мүмкүн). Эгерде мисал келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Конкреттүү жагдайларды колдонуу менен балага коркунуч жөнүндө түшүндүрүп берүүгө кеңеш бергиле. 2. Коопсуз айлана - чөйрө түзүү жөнүндө эстеткиле.	1. Баланы тилди угууга үйрөткүлө, бул өзгөчө коркунучтуу жагдайларда маанилүү. Ал чоңдордун тыюуларын түшүнүшү жана өзүнүн терс аракеттерин (башка адамды урууга болбойт, бейтааныш адамдардан тамак-аш алууга, суу аккан арыкка барууга, тааныш эмес айбанаттарга, ысык чайнекти кармоого ж.б.у.с болбойт) токтошушу керек. Бирок ошону менен бирге, ал, албетте, көзөмөлгө (кароого) муктаж. 2. Баланы кароосуз калтырбагыла. 3. Коркунуч жөнүндө конкреттүү жагдайларды айтып бергиле.
Бала 12 – 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
1.5.2.3. Чоңдордун тыюуларын түшүнөт, бирок алар жөнүндө эскертүүлөргө жана кароого (көзөмөлгө) муктаж.	1.5.2.3. Эгерде баланын чоңдордун тыюуларын түшүнөөрүн далилдей турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Балага эмне болбойт жана эмне үчүн болбойт экендигин түшүндүрүүгө кеңеш бергиле. 2. Бала үчүн дайыма аткарыла турган 2 - 3төн так жана кыска эрежелерди коюуну сунуштагыла. 3. Ысык же суук болгондо күн өтүп кетүүдөн жана үшүктөн сактоо үчүн баланын кийимин алмаштырууну айтып, балага байкоо жүргүзүүнү сунуштагыла.	1. Коркунучтуу буюмдарды, мисалы, ысык чайнекти, бычакты, ширеңкени ж.б. кармабаш керек экендигин так көрсөткүлө. 2. Эгерде эрежелер аз, так болсо жана дайыма аткарылып турса, анда бала аларды батыраак үйрөнөт. 3. Ысык же суук болгондо күн өтүп кетүүдөн жана үшүктөн сактоо үчүн баланын кийимин алмаштыргыла.

Бала 18-24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>1.5.2.4. Коомдук жерлерде жүргөндө чон адамды колунан кармайт, жолдон өтөт.</p> <p>1.5.2.5. Чоң адамдарга өзүнүн кооптонуп жатканын билдирет: оору, үшүү сезими, ысыкты сезүү ж.б.</p>	<p>1.5.2.4. Эгерде баланын коомдук жерлерде жакын чоң адамдын колун кармап жүргөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”</p> <p>1.5.2.5. Эгерде бала өзүнүн кооптонуп жатканын, өзүн ыңгайсыз сезип жатканын, оорунун кээ бир белгилерин (кыңкыстоо, ооруп жаткан жерин кармоо) билдиргени жөнүндө мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала менен коомдук жана адамдар көп жерлерде, жолдун ортосунан өтүп жатканда жолдо жүрүүнүн эрежелерин эскертүүнү эстеткиле. Коомдук жерлерде баланын колунан кармоону сунуштагыла.</p> <p>2. Бала тарабынан кооптонуп же оорунун белгилерин билдиришине көңүл бурууну сунуштагыла.</p>	<p>1. Бала менен көчөдө сейилдөө убагында аны колунан кармагыла жана коопсуздук эрежелерин түшүндүргүлө.</p> <p>2. Бала тарабынан оорунун же кооптонгонунун (үшүү сезими, ысыкты сезүү ж.б.) белгилерин көрсөткөндө көңүл кош калтырбагыла.</p>
---	--	---	---

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>1.5.2.6. Эгерде ооруну же башка кооптонууну сезсе, чоңдорго кабарлайт.</p> <p>1.5.2.7. Кооптуу буюмдар (газ плита, үтүк, бычак ж.б.) жөнүндө билет.</p>	<p>1.5.2.6. Эгерде баланын оору же башка кооптонууну сезгенин кабарлаган (сөз менен) мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>1.5.2.7. Балага буюмдардын: плита, розетка, үтүк, бычак, кашык, тиш щетка, оюнчук машина, китептин сүрөттөрүн көрсөткүлө. Сүрөттөгү бардык буюмдарды аны менен бирге атагыла. Кайсы буюмдар кооптуу экендигин манжасы менен көрсөтүүсүн сурангыла. Кайсыларды кармаганга болбойт? Ал эми кайсыларды кармаса болот? Көрсөтүүнү өтүнгүлө. Эгер бала 2-3 коркунучтуу, 2-3 коркунучсуз буюмдарды туура көрсөтсө, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Балага кооптуу кырдаалдарды түшүндүрүүсүн жана дайыма коопсуздук эрежелерин эскертүүсүнө кеңеш бергиле.</p> <p>2. Бала үчүн коопсуз айлана-чөйрөнү түзүү жөнүндө эстеткиле.</p> <p>3. Кээ бир оорулардан келип чыккан денелик кооптонуунун абалы жөнүндө балага айтууга кеңеш бергиле (Мисалы, “менин ичим ооруп жатат”, “мен ысып чыктым, мен үшүп жатам” ж.б.).</p>	<p>1. Бала ооруганын же башка кооптонууну сезгенин чоң адамдарга кабарлай тургандыгына, коркунучтуу буюмдар (газ плитасы, үтүк, бычак) жөнүндө билүүсүнө көңүл бургула.</p> <p>2. Балага оорунун (оору, жөтөл) негизги белгилери жөнүндө айтып бергиле жана булар жөнүндө өз убагында сизге эскертүүнүн маанилүүлүгүн түшүндүргүлө.</p> <p>3. Ар кандай жерлерде (көчөдө, дүкөндө, коомдук жайларда, оюн парктарында ж.б.) өздүк коопсуздуктун эрежелерин белгилөө үчүн окуяларды, аңгемелерди пайдаланыңыз. Балага бул эрежелерди дайыма эстетип туруңуз.</p>
--	--	---	--

ТЫНЧСЫЗДАНДЫРГАН АБАЛДАР

Эгер Сиз балаңыздан бул абалдарды байкасаңыз, медициналык кызматкерге кайрылыңыз.

<p>0 – 6 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Алсыз эмет же эмчектен баш тартат.• Алсыз, колдору же буттары менен кыймылдабайт.• Катуу үндөргө жана ачык жарыкка маани бербейт.• Муундарынын кыймылы чектелген.• 2 айында ичи менен жатып, башын кармабайт жана көтөрбөйт.• 2 айында кыймылдаган буюмдарды карабайт.• 2 - 4 айларында буюмдарды оозуна салбайт.• 4 айында башын туруктуу кармабайт.• 4 айында катуу нерсенин үстүндө турганда, буттары менен таканчыктап турбайт.• 4 айында ар түрдүү багыттарда бир же эки көзүн кыймылдатууда кыйынчылыктары бар.• 6 айында жете турган буюмдарга жетүүгө аракет кылбайт.• 6 айына чейин оодарылбайт.• Адамдын жүзүн тигилип карай албайт же көзү менен бир нерсени ээрчип карай албайт.• Кээ бир үндөрдү катуу кабыл алат.• Жарык күйгөндө коркуп кетет.• Үндөрдү угууга даярдыгы жок.	<p>12 – 24 айлык (1 – 2 жаш) бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Табити начар.• Ал отурганда, турганда же басканда тең салмактуулукту сактай албайт.• Мурда кармай алган буюмдарды азыр кармай албайт.• Кыймылдап жаткан буюмдарды байкабайт.• 18 айында өз алдынча баса албайт.• Өзүнүн айланасында эле айлана берет.• Өзүн ыңгайсыз сезет, буюмга чейинки аралыкты баалоо көндүмү бузулган.• Бутунун учу менен басат.• Кыймыл-аракети начар, тепкичтен басууну үйрөнүү ага чон тоскоолдук жаратат.• Денесине, башына, чачына тийгизбейт (чечинтип-кийгизгенде, сууга жуунтканда каршылык көрсөтөт).• Өзүнө -өзү зыян кылат (чачын жулат, катуу нерсеге башын ургулайт, өзүн тиштегилейт, жараларды чукуйт, терисин сыйрыйт).• Ашказаны көп ооруйт.• Тамакты тандап жейт.• Уйкунун бузулушу: күн менен түндү айырмалай албайт, көп уктабайт, түн ичинде көп ойгонот, 1-2 саат эле уктайт.• Ооруга карата сезимдүүлүгү төмөн же такыр эле жок, же тескерисинче, аябай жогору.• Калтырактар.
<p>6 – 12 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Буюмдар менен аракеттерге кызыгуусун көрсөтпөйт.• Кыймылдаган буюмдарды карабайт.• 9 айында өйдө көтөргөндө бутун ылдый түшүрбөйт.• 9 айында жардам берсе дагы отурбайт.• 9 айында кайтарым байланыштын (тосуу жана ыргытуу) катышуусу менен оюндарды ойнобойт.• 9 айында оюнчукту бир колдон башка колго ала албайт.• 12 айында жөргөлөбөйт.• 12 айында жардам берсе дагы тура албайт.• 12 айында оюнчукту/ буюмду көрсөтө албайт.• 12 айында манжалары менен чоң эмес оюнчуктарды кармай албайт.• Ордунда отуруп алып, башка эч нерсе кылбастан, бир топко чейин ары-бери кыймылдай берет.• Акырын, жай кыймылдагы нерселерге көзүн токтотуп карайт: аккан суу, сапырылган кум ж.б.• Башкалар менен көз аркылуу (“көзгө-көз”) байланышпайт, же бат эле көзүн тартып алат.	<p>24 – 36 айлык (2 – 3 жаштагы) бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Оюндарга кызыкпайт.• Ишенимсиз кыймылдайт, дайыма жыгылат.• Кичинекей буюмдарды ала албайт жана кармай албайт. Табити начар же табити жок.• Велосипед же педалы бар машинка тебе албайт.• Тең салмактуулукту жакшы кармайт, бирок ушул эле учурда олдоксон кыймылдайт.• Шилекейи көп агат.• Кээде кулагы укпаган кишиге окшош, аябай катуу чыккан үндөргө такыр көңүл бурбайт, укпайт, а кээ бир учурда акырын чыккан үнгө да көңүл бурат.

ТАРМАК II. СОЦИАЛДЫК-ЭМОЦИОНАЛДЫК ӨНҮГҮҮ

Эрте курактагы балдардын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнө биринчи орунда чоң адамдар салым кошушат. Эмоционалдык - социалдык пикир алышуунун биринчиси, ошол эле учурда негизги көндүмдөрү жалпысынан баланын айланасындагы жакын адамдары менен өз ара аракеттенүү процессинин натыйжасында пайда болот. Алар менен гармониялык өз ара мамиле балада ишенимдүүлүк, коопсуздук, бирге кайгыруу, тиешелүүлүк сезимдеринин өнүгүүсүнө түрткү болот. Өз кезегинде бул сезимдер баланын пикир алмашуусунда, өзүнүн эмоцияларын, сезимдерин жана өзүн таанууда биринчи позитивдүү тажрыйба үчүн негиз болуп эсептелишет. Социалдык жана эмоционалдык өнүгүү бири- бирин кошумчалашат жана ошол эле учурда өз ара бири-бирине көз каранды. Ишенимдүү мамиле балада социалдык жана эмоционалдык ден соолукту калыптандырат. Чоң адам тараптан кам көрүү, көңүл буруу жана жагымдуулук бала үчүн өтө маанилүү. Андан сырткары, ал бул адам баланын билимдерин жана билгичтиктерин баалаган жана эмоционалдык жактан аны колдогон, ийгилигин жана жетишкендиктерин бекемдеген адам катары үлгү болот, бала кийин ушул адамдай болгусу келет.

СОЦИАЛДЫК ӨНҮГҮҮ

Социализация төрөлгөндөн баштап эле башталат. Эрте балалык мезгилдин бардыгы адамдын негизги социалдык компетенцияларын калыптандыруу көз карашында эң маанилүү. Жаңы төрөлгөн баланын жардамга муктаждыгы анын айланадагы адамдарга кайрылуусунун шексиз өбөлгөсү болуп эсептелинет. Эрте курактан баштап бала өз ара аракеттенүүгө жана башка адамдар менен мамиле курууга, айлана – чөйрөнү таанууга умтулат, тааныш жана чоочун адамдарды айырмалоого үйрөнөт. Алсак, ал ата-эне /тарбиячы/ кам көргөн адамдарды сагынат жана кайра көргөн учурда кубанат. Ушул процессте адамдардын балага тыгыз, жагымдуу, жакшы мамилеси чоң ролду ойнойт, алар баланын жакшы тарбиясына жана туура өнүгүүсүнө түрткү болот. Баланын кийинки жылдардагы, ошондой эле мектептеги бакубатчылыгы, көпчүлүк учурда, анын эрте социалдык тажрыйбасы канчалык ийгиликтүү болгондугунан көз каранды.

Чоң адамдар жана балдардын өз ара аракеттенүүсү адамдардын ортосундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоого жардам берет. Эрте балалык мезгили менен байланыштуу туура өз ара аракеттенүүнүн биринчи тажрыйбасы болуп, сый жана жакшы мамилелерди түзүү эсептелип, алар адамдын гармониялуу социализациясынын негизги булагынын бири катары каралат.

Ошондой эле курдаштар менен пикир алышуу дагы маанилүү болуп саналат. Бул баланын таанып- билүү ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн өтө маанилүү булагы. Эрте курактагы баланын өнүгүүсүндө башкы роль оюндарга таандык. Дал ушул оюндарда балдарда биргелешкен ишмердүүлүккө катышуу, жолдошторунун кызыгууларын эске алуу билгичтиги жана аларга умтулуу, пайда болгон чыр –чатактарды башкаларга жол бошотуп берүү менен «тынчтык» жолу аркылуу чечүү каалоосу пайда болот. Оюн жана башка балдар менен пикир алышуу балага кошумча таасирлерди, өз башынан өткөн жагымдуу учурларды тартуулайт, өзүнүн билгичтигин көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк ачат, чыгармачылыктын ачылышына, достук мамилени колдоого түрткү берет. Бири- бири менен пикир алышуунун жүрүшүндө балдарда биргелешкен практикалык жана оюн аракеттери түзүлөт жана өркүндөйт, башка адамдын укугун сыйлоо түшүнүгү калыптанат.

ЭМОЦИОНАЛДЫК ӨНҮГҮҮ

Баланын эмоционалдык өнүгүүсү өзүн-өзү түшүнүү, өзүнүн эмоционалдык башынан өткөрүүлөрүн айтуу, аларды айланадагы жакын адамдарынын эмоциялары менен салыштыруу жөндөмдүүлүгүнөн турат. Ушул жараянда бала менен чоң адамдардын ортосундагы өз ара мамиле өтө маанилүү. Мына ушул мамиле бала тарбияланып жаткан коомдун маданиятына ылайык келген формада оң дагы, ошондой эле терс дагы эмоцияларын таануу жана айтуу билгичтигин балада өнүктүрөт.

Эрте балалык мезгилде баланын өзүнө өзү жакшы баа берүүсүн калыптандыруу, ошондой эле анда башкалар менен өз ара аракеттенүүдө өзүнүн коомдук жактырылган мүмкүнчүлүктөрүн аңдап-түшүнүү жана ага ылайыктуу өзүн кармоону тарбиялоо маанилүү болуп саналат. Өзүнүн эмоцияларын таануу жана көзөмөлдөө билгичтиги, ошондой эле айланадагылардын эмоцияларын түшүнүү балага башка балдар жана чоң адамдар менен жакшы мамилени курууга жардам берет.

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 2.1. СОЦИАЛДЫК ӨНУГҮҮ

СТАНДАРТ 2.1.1. БАЛА ТААНЫШ ЖАНА БЕЙТААНЫШ АДАМДАРДЫ АЖЫРАТЫП БИЛҮҮГӨ ЖӨНДӨМДҮҮ.

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 - 6 айлык кезинде			
<p>2.1.1.1. Энесине же анын ордундагы адамга болгон жакшы мамилени, ага болгон ишенимин көрсөтөт.</p> <p>2.1.1.2. Аны тааныш адам колго алган учурда ыйлаганды токтотот (жылмаят, тынчтанат).</p>	<p>2.1.1.1. Эгерде баланын энесине же анын ордундагы адамга болгон жакшы көрүүчүлүк жана ишеним сезимди тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.1.2. Эгерде баланы тааныш адам колго алган учурда ыйлабай, сооронуп калганын тастыктаган мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала өзүн жакын адамдарынын айланасында коопсуз сезүү үчүн аны колуна алууну, кучактоону, сооротууну сунуштагыла.</p> <p>2. Эгерде бала чоочун адамдын көзүнчө ыйласа, баланы кучактоону сунуштагыла.</p> <p>3. Бала менен жароокерденип, боорукер, жагымдуу эмоциялар менен өз ара аракеттенүүгө, анын муктаждыктарына жооп берүүгө кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Баланын ойгонгон сергек убагында сөзсүз анын жанында болуңуз, аны менен жагымдуу жана боорукердик менен сүйлөшүңүз.</p> <p>2. Бала өзүн коопсуз сезүү үчүн чоочун адамдын көзүнчө аны кучактагыла. Чоочун адамга балага жылмаяусун сунуш кылгыла.</p> <p>3. Баланы ага жакын адамдар менен гана калтыргыла, бул анын өзүн коопсуз сезүүсүнө жардам берет.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>2.1.1.3. Жакын адамдарга көңүл бурат (жылмаят, энесине, тааныш адамга умтулат, жанданат ж.б.у.с.).</p> <p>2.1.1.4. Бейтааныш адамга көңүл бурат (таң калуу, тынчсыздануу, коркууну көрсөтөт, үңүлө карайт, үтүрөйт, качат, ыйлайт ж.б.у.с.).</p> <p>2.1.1.5. Энеси жокто жакын тааныш адамдарды издейт (айланасын изилдейт, коркууну көрсөтөт, жүздөргө үңүлүп карайт ж.б.у.с.)</p>	<p>2.1.1.3. Бала Сизге, башка тааныш адамга жолукканда кандай аракет кылат, кандай көңүл бурат? Эгерде мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.1.4. Бала бейтааныш адамга көңүл бурабы? Эгерде анын жакын адамдарды чоочун адамдардан айырмалай алаарын тастыктоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.1.5. Бала энеси жокто башка тааныш жакын адамдарды издейби? Эгер мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Ишенимдүү жана позитивдүү өз ара аракеттенүүнүн атмосферасын түзүү үчүн бала менен жагымдуу сүйлөшүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>2. Эгерде жаныңарда чоочун адамдар болсо, дайыма баланын жанында болууну сунуштагыла. Бала өзүн коопсуз сезе тургандай атмосфера түзүү (сүйлөшүү, оюнчук менен, ыр менен алаксытуу ж.б.у.с.) керектигин айткыла.</p>	<p>1. Ишенимдүү жана позитивдүү өз ара аракеттенүүнүн атмосферасын түзүү үчүн бала менен көбүрөөк сүйлөшкүлө, ыр ырдагыла, жылмайгыла. Бул үчүн тамактандыруу жана сууга киринтүү убагын дагы пайдалангыла.</p> <p>2. Баланын коркуу жүрүм – турумуна түшүнүү менен мамиле кылгыла, аны кучактагыла, колуңарга алгыла. Бала Сиздин жаныңызда өзүн коопсуз сезүүсүн камсыз кылгыла.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1ж 6 айга чейин)			
<p>2.1.1.6. Бейтааныш адамдар менен сүйлөшүүдө кылдаттыкты көрсөтөт (сөзсүз жакын адамдын жанында).</p>	<p>2.1.1.6. Эгерде бала бейтааныш адамдардын көзүнчө тынчсызданууну жана сактыкты көрсөткөндүгүн тастыктай турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала үчүн тааныш эмес жаңы кырдаалдарда аны көбүрөөк кучактоону же колунан кармаону сунуштагыла.</p>	<p>1. Бала коопсуздукта экендигин көрсөтүү үчүн, өзгөчө чоочун адамдардын жанында, баланы колунан кармагыла жана кучактагыла.</p>

<p>2.1.1.7. Адамдардын үндөрүн, жаңсоолорун туурайт (чоң атасындай жөтөлөт, атасынын үнүн туурайт, энеси өзүнүн башын сылаганын туурайт).</p>	<p>2.1.1.7. Эгерде бала үндөрдү жана жакын адамдардын жаңсоолорун кантип туураганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>2. Баланын көңүлүн башка адамдардын өзгөчөлүктөрүнө бурууну сунуштагыла (үн, жаңсоолор, шилтеме, кыймыл). Балага аларды тууроосун (кайталоосун) сунуш кылгыла.</p> <p>3. Ар кандай адамдар менен сүйлөшүүсүнө жардам берүү үчүн балага байкоо жүргүзүүнү сунуштагыла.</p> <p>4. Ата-энелерге бала менен коштошуп жатканда “жакшы кал” деп айтып, жакында келерине убада кылууну сунуштагыла.</p>	<p>2. Башка адамдардын өзгөчөлүктөрүнө, айырмачылыктарына (үнүнө, кыймыл-аракеттерине, жаңсоолоруна ж.б.) баланын көңүлүн бургула. Аларды туурап беришин сурангыла.</p> <p>3. Бала менен коштошуп жатканда кайра тез эле келериңизди билдирүү менен, колуңузду булгап “жакшы кал –жакшы кал” жана “көрүшкөнчө” - деп айтыңыз.</p>
<p>Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)</p>			
<p>2.1.1.8. Жакын адамдардын кыймылын туурайт (телефон менен сүйлөшүп жаткан түрдү көрсөтөт, чоң адамдай болуп “окуйт”, тамак берет жана куурчагын терметет).</p> <p>2.1.1.9. Ага жакын адамдын учурашуусуна көңүл бурат.</p> <p>2.1.1.10. Багып жаткан адамды бала көрүп турган аралыкта болуусун байкап турат.</p>	<p>2.1.1.8. Эгерде бала жакын адамдардын кыймылын кантип туурагандыгын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.1.9. Бала ага жакын адамдын учурашуусуна кантип көңүл бурарын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.1.10. Эгерде жакын адам дайыма ал көрө турган аралыкта болуусун байкап турганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Башка жакын адамдар менен сүйлөшүү үчүн шарттарды камсыздоого кеңеш бергиле.</p> <p>2. Тааныш адамдын учурашуусуна баланын жооп кылышын кубаттоону сунуштагыла (“саламатсызбы”, “салам” деп айтып, колун сунуу, башын ийкөө, жылмаюу). Жакын адам менен жоукканда кантиш керек экендигин балага түшүндүргүлө.</p> <p>3. Баланын муктаждыктарына өз убагында көңүл бурууну жана кунт коюп байкоону сунуштагыла (мисалы, ал капа болгондо сооротуу).</p> <p>4. Баланы дайыма көз жаздымда кароо керектиги жөнүндө эскерткиле.</p>	<p>1. Жакын адамдар менен өз ара аракеттенүү үчүн жана оюн үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылгыла.</p> <p>2. Бала жакын адамдардын кыймылдарын туурап жаткан учурда баланы мактагыла, өзүңөрдүн кубанычыңарды билдиргиле (телефон менен сүйлөшүп жаткан түрдү көрсөтөт, чоң адамдай болуп “окуйт”, тамак берет жана куурчагын терметет). Анын кыймылдарына жаңы фразалар жана аракеттер менен байытып кошулгула.</p> <p>3. Баланын тааныш адамдын учурашуусуна жооп берүүсүн колдогула (“саламатсызбы”, “салам”, колун берүү, башын ийкөө, жылмаюу). Жакын адам менен жолукканда эмне кылуу керектигин ага түшүндүргүлө.</p> <p>4. Баланы дайыма көз алдыңызга кармаңыз, ал дагы дайыма сизди көрүп турганын байкагыла.</p> <p>5. Баланын эмоционалдык сезимдерине, анын сүйлөшүүгө болгон чакырыктарына жооп бергиле (асмандагы өбүү менен анын асмандагы өбүүсүнө жооп бергиле ж.б.). Наристенин көрсөтүп жаткан эмоцияларын айтып бергиле.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>2.1.1.11. Үй-бүлө мүчөлөрү (жакын) менен өз ара аракеттенет.</p>	<p>2.1.1.11. Бала өзүнүн демилгеси боюнча жакындары менен өз ара аракеттенишкенин баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Үй-бүлө мүчөлөрүнө баланын жанында болууну, бала менен бирге ойноону жана окууну, дайыма анын суроолоруна жооп берүүгө кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Бала менен бирге оюнчуктар менен ойногула, китептерди окугула, ырларды ырдагыла, дайыма анын суроолоруна жооп бергиле. Куурчак театр</p>

<p>2.1.1.12. Тааныш эмес шартта жүргөндө жакын адамдын колун кармап жүрөт.</p> <p>2.1.1.13. Жакын адамдардын ролдорун жана алардын кыймылдарын туурайт (“Атасындай болуп дүкөнгө соода кылганы барат”, “апасындай болуп тамак жасайт”).</p>	<p>2.1.2.12. Бала чоочун адамдардын арасында, чоочун жерде болгон учурда кантип өзүн алып жүрөрүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.1.1.13. Бала кантип чоң адамдын аракетин оюн учурунда кайталаганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, (мисалы, ал калп эле «дүкөнгө барат», «тамак жасайт»), анда «Ооба».</p>	<p>2. Коомдук жерлерде, тааныш эмес шарттарда баланы колунан кармоону сунуштагыла.</p> <p>3. Балага сюжеттик- чагылдыруучу оюндар үчүн (“Үй”, “Оорукана”, “Дүкөн”, “Коноктор”, “Туулган күн”) коопсуз оюнчуктарды / буюмдарды камсыз кылгыла.</p>	<p>жасап, бала менен бирге кыска жомокторду көрсөтсөңөр болот.</p> <p>2. Тааныш эмес шартта бала суранса, аны колунан жетелегиле.</p> <p>3. Баланын жөнөкөй сюжеттик – чагылдыруучу оюндарды ойноого умтулуусун колдогула, өзүңөр дагы катышкыла (“Үй”, “Оорукана”, “Дүкөн”, “Коноктор”, “Туулган күн”). Балага оюнга ылайык келген оюнчуктарды, буюмдарды, атрибуттарды сунуш кылгыла.</p>
---	--	---	---

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 2.1. СОЦИАЛДЫК ӨНУГҮҮ

СТАНДАРТ 2.1.2. БАЛА ЧОҢДОР ЖАНА БАЛДАР МЕНЕН ПИКИР АЛМАШУУГА ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Балага 0 – 6 ай			
<p>2.1.2.1. Башка балдарга жана чоң адамдарга кызыгуусун көрсөтөт (чачтарын, беттерин кармалайт, аларга умтулат ж.б.у.с.).</p> <p>2.1.2.2. Аны менен сүйлөшүп жатканда апасын/ тааныш адамды карайт.</p> <p>2.1.2.3. Өзүнө көңүл бурдурат (үндөр, жылмаюулар, кыймылдар менен ж.б.у.с.).</p>	<p>3.1.2.1. Эгерде бала башка балдарга жана чоң адамдарга кызыгуусун көрсөткөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>3.1.2.2. Бала менен сүйлөшүңүз. Эгерде бала менен сүйлөшүп жаткан учурда ал Сизди караса, анда “Ооба”.</p> <p>3.1.2.3. Эгерде бала Сиздин көңүлүңүздү өзүнө кантип бурдурганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Жакын тааныш балдар жана чоң адамдар менен өз ара аракеттенүү үчүн шарттарды түзүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Бала менен сүйлөшүп жатканда көзүнө карап жана жылмаюусун кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Кызыктырууга жана өз убагында активдүү кыймылдарга жооп берүүгө, бала менен кошо анын үндөрүн, жаңсоолорун кайталоого кеңеш бергиле.</p> <p>4. Баланын өнүгүүсүндө атасы, улуу агалары жана эжелери маанилүү ролду ойношот, алар баланы тарбиялоого тартылышы керектигин эскерткиле.</p>	<p>1. Үй-бүлө мүчөлөрү баланы колуна алып, жылмайып, каткырып жана аны менен жакшы маанайда сүйлөшүүсү керек.</p> <p>2. Көбүнчө баланын көзүнө карагыла, баланы колуңарга алгыла, кучактагыла, ага жылмайгыла жана аны менен сүйлөшкүлө, аны менен үндөрдү, жаңсоолорду кайталагыла. Ошондой эле бала дагы Сизди карап, Сизге жооп берүүсүнө байкоо жүргүзгүлө.</p> <p>3. Баланын өзүнө көңүл бурдургусу келген аракеттерге (үндөр, жылмаюу, кыймылдар менен ж.б.у.с.) дайыма жооп бергиле.</p> <p>4. Баланын өнүгүүсүндө атасы, улуу агалары жана эжелери маанилүү ролду ойношот жана алар баланы тарбиялоого тартылышы керек.</p>
Бала 6-12 айлык кезинде			
<p>2.1.2.4. Башка балдарга көңүл бурат (жылмаят же ыйлайт, кубанат – тынчсызданат ж.б.у.с.).</p> <p>2.1.2.5. Жакын чоң адамдардан жардам алат жана суранат (ыйлайт, карайт, үндөрдү чыгарат, жаңсоолорду пайдаланат ж.б.).</p> <p>2.1.2.6. Башкаларга өзүнүн оюнчугун сунуш кылат.</p> <p>2.1.2.7. Эгерде андан оюнчук сураса, көңүл бурат (каршы чыгат, берет ж.б.).</p>	<p>2.1.2.4. Бала башка балдарга көңүл бурабы? Кантип? Эгерде мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.5. Бала жардам сурайбы жана аны кабыл алабы? Кантип? Эгерде мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.6. Сиздин балаңыз башкаларга өзүнүн оюнчуктарын сунуштайбы? Эгерде мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.7. Эгерде баладан оюнчук сураса, ал көңүл бурабы? Кантип? Эгерде мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Көбүнчө башка балдардын арасында болуусун, чоң адамдар жана балдар менен таанышууну, таттуулар, оюнчуктар менен бөлүшүп ойноону сунуштагыла.</p> <p>2. Башка балдарга/чоң адамдарга боорукер мамилени көрсөтүүгө, бири-биринин жанында балдардын оюндарын уюштурууга, аны жаңы таасирлер менен байытууга кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Балага башка балдардын жанында ойноосун сунуштагыла. Көбүнчө башка балдардын арасында болгула. Балдар жана чоң адамдар менен тааныштыргыла.</p> <p>2. Баланын суранычтарына, анын үнүнө, кыйкырык/ыйына, сүйлөшүүдөгү кубанычына, жаңсоолоруна жана шилтемелерине өз убагында көңүл бургула.</p> <p>3. Башка балдар жана чоң адамдар менен таттуулар, оюнчуктар менен бөлүшүүнү сунуштагыла.</p>

Бала 12 – 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 ай)

<p>2.1.2.8. Башка балага кызыгуусун көрсөтөт (анын жанына барат, кармайт, карап чыгат, жылмаят).</p> <p>2.1.2.9. Башка балдардын жанында ойнойт.</p> <p>2.1.2.10. Чоң адамдарга жардамга кайрылат жана аны кабыл алат (жаңсоонун, шилтеменин, сөздөрдүн, үндүн, кыймылдардын ж.б.у.с. жардамы менен).</p> <p>2.1.2.11. Чоң адамдар менен бирге өзүнүн демилгеси боюнча дагы, чоң адамдардын демилгеси боюнча дагы ойнойт (терметкич, топ, жашынмак; “ууру сагызган”, “буудай кууру, таруу кууру”).</p>	<p>2.1.2.8. Эгерде баланын башка балдарга кызыгуусун баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.9. Эгерде бала башка балдардын жанында ойногонун баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.10. Эгерде бала өзү дагы чоң адамдарга жардам берүүсүнө кайрылуусун жана жакын чоң адамдар сунуштаган жардамды кабыл алуусун тастыктаган мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.11. Эгерде бала чоң адамдар менен бирге өзүнүн демилгеси боюнча дагы, чоң адамдардын демилгеси боюнча дагы ойногонун тастыктаган мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Балага башка балдар менен ойноого жана сүйлөшүүгө, оюнчуктары менен бөлүшкөнгө мүмкүнчүлүк берүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>2. Баланы ар кандай ыкмалар (жаңсоолор, шилтемелер, үндөр, сөздөр, кыймылдар) аркылуу жардам сураганды үйрөтүүнү сунуш кылгыла. Баланын өтүнүчүнө кийинкиге калтырбастан жооп берүү керектигине көңүл бургула.</p> <p>3. Бала менен ар түрдүү сабактар, оюн, балдардын китебин окуу (куракка ылайыктуу) үчүн убакытты бөлүүнү эскерткиле.</p>	<p>1. Баланы башка балдар менен өзүнүн оюнчуктарын бөлүшүүнү үйрөткүлө, алар менен өз ара аракеттенүүгө каалоосун жана кызыгуусун колдогула.</p> <p>2. Башка балдардын жанындагы оюндарда жана топтогу ишмердүүлүктө (музыкалык, оюн, кыймылдык активдүүлүк, топтор менен окуу ж.б.) анын социалдык өнүгүүсүн ишке ашыруу үчүн балага балдар топторуна барууга мүмкүнчүлүктү камсыз кылгыла.</p> <p>4. Балага ар кардай ыкмалар (жаңсоолор, шилтемелер, үндөр, сөздөр, кыймылдар) менен жардамга кайрылуусун үйрөткүлө. Баланын өтүнүчүнө кийинкиге калтырбастан жооп бергиле.</p> <p>3. Бала менен алектенип жана ойноо үчүн убакытты бөлгүлө. Оюнда баланын демилгесин колдогула. Ага жаш өзгөчөлүгүнө ылайык китеп окуп бергиле.</p> <p>4. Балага ар түрдүү жана коопсуз өнүктүрүүчү оюнчуктарды, үйдө колдонулган буюмдарды бериңиз.</p>
---	--	--	--

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>2.1.2.12. Башка балдарга жана курдаштарына кызыгуусун көрсөтөт.</p> <p>2.1.2.13. Чоң адамдардын көрсөтмөлөрүн аткарат.</p>	<p>2.1.2.12. Эгерде баланын башка балдарга кызыгуусун көрсөткөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.13. Эгерде бала чоң адамдардын көрсөтмөлөрүн аткарганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Ар кандай жаштагы балдар менен күнүмдүк оюндар үчүн балага мүмкүнчүлүк түзүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Балага кам көргөн жүрүм-турумду (ыйлап жаткан баланын же капаланган чоң адамды башынан сылоо), бала көрсөткөн эмоцияларды билдирүү үчүн сөздөрдү табууну көрсөтүүнү кеңеш бергиле.</p> <p>3. Ата - энелерге бала тарабынан чоң адамдардын көрсөтмөлөрүн аткаруусун сунуштагыла: эгерде көрсөтмө берилсе, баланы аткаруусуна көз салуу керек. Муну кантип жасоону көрсөтүп жана жакшы жыйынтык үчүн сөзсүз мактоо керек.</p>	<p>1. Баланы ар кандай курактагы балдар менен өз ара аракеттенүүгө жана алар менен күндө ойноого уруксат бергиле.</p> <p>2. Баланын башкалар жөнүндө камкордугун колдоңуз (ыйлап жаткан баланы сылоо, ага оюнчук берүү, чоң адамдарга боору оору).</p> <p>3. Балдар ортосундагы чыр-чатакты чечүү үчүн баланын көңүлүн башка объектиге багыттоого жана алаксытууга аракеттенгиле.</p> <p>4. Чоң адамдардын көрсөтмөлөрүнүн жагымдуу формада аткарылышына аракет кылгыла: эгерде балага көрсөтмө берилсе, анда анын аткарылышына көз салуу керек. Эгерде балага оор болсо, анда кантип жасоо керектигин</p>
---	--	---	--

		<p>4. Баланын вербалдуу жана вербалдуу эмес сүйлөшүүсүнө көңүл коюу менен (камкордук менен) жооп берүүнү жана таанып- билүүнү сунуштагыла.</p> <p>5. Чыр-чатак булактардан баланы алаксытып, анын көңүлүн башка ишмердүүлүккө, башка объектилерге багыттоону эскерткиле.</p>	<p>көрсөткүлө. Жакшы жыйынтык үчүн аны сөзсүз мактагыла.</p> <p>5. Бала капаланып турган учурда аны колдогула, баланын эмоцияларын айткыла, мисалы, “сен капалуусуң, анткени сенин оюнчугуң сынып калды”.</p> <p>6. Балага китеп окуп берүү үчүн убакытты дайыма бөлгүлө. Башка балдардын арасында дагы чогуу китеп окуса болот.</p>
Бала 24-36 айлык кезинде (2жаштан 3 жашка чейин)			
<p>2.1.2.14. Чоң адамды анын оюнуна кошуулусун суранат.</p> <p>2.1.2.15. Баланын же балдардын тобунун оюнуна кошулат.</p> <p>2.1.2.16. Оюн учурунда балдар менен сүйлөшөт (оюнчуктар менен бөлүшөт, кучакташат, балдар менен сүйлөшөт).</p> <p>2.1.2.17. Бала суроо берет, сүйлөшөт.</p>	<p>2.1.2.14. Эгерде баланын бирге ойнойм деген суранычын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.15. Эгерде бала башка балдардын оюнуна кошулганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.16. Эгерде бала башка балдар менен позитивдүү өз ара аракеттене алуусун тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.2.17. Эгерде бала берген суроолордун мисалдарын келтире алсаңыз, анда «Ооба”.</p>	<p>1. Дайыма баланын жанында болууну, анын өтүнүчү боюнча оюнга кошулууну, оюн учурунда колдоо көрсөтүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Баланын башка балдар менен ойноо каалоосун колдоону, оюнду сунуштоону жана башка бала тарабынан сунушталган оюнга (кубалашмай, жашынмак, куурчак ж.б.) жакшы көңүл бурууну сунуштагыла.</p> <p>3. Кам көрүүчү адамдарга баланы угуп жатканда же анын суроолоруна жооп бергенде сабырдуулукту жана кызыгууну көрсөтүүсүн, баланын сөзүн бөлбөөгө, ал кызыккан темада сүйлөшүүнү колдоого кеңеш бергиле.</p> <p>4. Башка балдарга жана чоң адамдарга камкордук мамилени колдоого кеңеш бергиле.</p> <p>5. Коопсуз жүрүм - турум эрежелерин балага үйрөтүү керектиги жөнүндө эскерткиле.</p>	<p>1. Баланын демилгесин жакшы кабыл алгыла, ал сунуштаган оюнду аны менен бирге ойноого макул болгула.</p> <p>2. Баланын башка балдар менен ойногонуна жакшы көңүл бургула.</p> <p>3. Баланы көбүнчө өзүнүн кудаштары менен ойноосун камсыз кылгыла. Жардам берүү, колдоо, оюнчугун берип туруу үчүн жанында калгыла.</p> <p>4. Баланын башкалар жөнүндө кам көрүү аракетин (өзүнүн оюнчуктарын башка балдарга берет ж.б.) колдогула.</p> <p>5. Баланы угуп жатканда, суроолоруна жооп бергенде, ага ар кандай окуяларды айтып бергенде, китептерди окуп берген учурда сабырдуу болгула.</p> <p>6. Балага коопсуз жүрүм - турум эрежелерин үйрөткүлө. Жакын адамдар жок учурда бейтааныш адамдар менен сүйлөшкөнгө (алардан таттууларды алууга ж.б.) болбой тургандыгын эскерткиле.</p>

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 2.1. СОЦИАЛДЫК ӨНУГҮҮ

СТАНДАРТ 2.1.3. БАЛА АДАМДАР АРАСЫНДАГЫ ОКШОШТУКТАРДЫ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАРДЫ АЖЫРАТА БИЛУҮГӨ ЖАНА СЫЙЛООГО ЖӨНДӨМДҮҮ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
2.1.3.1. Күзгүдөн өзүнүн чагылуусун көргөндө кызыгат (өзүнүн чагылуусуна карайт, жеткенге умтулат, аны тыкылдагып көрөт). 2.1.3.2. Жакын адамдын аракеттерине байкоо жүргүзөт.	6.1.3.1. Балага күзгүдөн өзүнүн чагылуусун көрсөткүлө. Эгерде ал кызыкса, анда “Ооба”. 6.1.3.2. Эгерде бала жакын адамдардын аракеттерине байкоо жүргүзгөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Баланы күзгүгө жакын алып баруусуна, анын көңүлүн чагылууга бурууну, жылмаюуну, күзгүнү кармоону кеңеш бергиле. 2. Балага жакын адамдардын аракеттерине байкоо жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берүүсүн сунуштагыла.	1. Баланы күзгүгө алып баргыла, чагылууну көрсөткүлө, бала менен бирге күзгүнү кармап көргүлө, муну жылмаюу менен колдогула. 2. Балага аракеттериңизди байкоого мүмкүнчүлүк бергиле.
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
2.1.3.3. Апасын/ кам көргөн адамга абдан жакын. 2.1.3.4. Сүрөттөн тааныш адамды көрсөтөт.	2.1.3.3. Эгерде баланын апасын же башка жакын адамын жакшы көргөнүн тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”. 2.1.3.4. Эгерде бала тааныш адамды сүрөттөн көрсөтүп жана тааныганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Апасына же кам көргөн адамга бала менен көбүрөөк мээримдүү, жагымдуу сүйлөшүүнү сунуштагыла. 2. Балага жакын адамдарынын сүрөттөрүн көрсөтүүсүн, аларды аттары боюнча аташына кеңеш бергиле.	1. Бала менен көбүрөөк болгула. Бала менен мээримдүү, жагымдуу сүйлөшкүлө. 2. Бала менен китептерди карап чыккыла, үй - бүлөлүк сүрөттөрдү көрсөткүлө, жакын адамдарынын сүрөтүн көрсөтүүсүн өтүнгүлө (Сурагыла: “Апа кайда?”, “Азамат кайда?” ж.б.).
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
2.1.3.5. Балдардын китебинен, сүрөттөрдөн адамдарды көрсөтөт. 2.1.3.6. Адамдарды өзүнүн сөздөрү (былдыраган) менен (а-па, а-та, чоң а-та, чоң а-па, ля-ля) атайт.	2.1.3.5. Балага балдардын китебинен бергиле жана адамдардын сүрөтүн манжа менен көрсөтүүсүн өтүнгүлө. Эгерде бала туура көрсөтсө, анда “Ооба”. 2.1.3.6. Жакын адамды көрсөтүп жатып баладан: “Бул ким?” - деп сурагыла. Эгерде бала адамдын атын атоо менен туура жооп берсе, анда “Ооба”.	1. Балага балдардын китебинен сүрөттөрдү көрсөтүүсүн, аларда тартылган адамдарды атоосун сунуштагыла. 2. Балага адамдарды атоону (ата, апа, чоң апа, чоң ата, ля-ля...) үйрөтүүсүн сунуштагыла.	1. Бала менен бирге иллюстрацияланган балдардын китептерин көрүп чыккыла. Сүрөттө тартылган каармандарды көрсөткүлө жана атагыла. Сиздин өтүнүчүңүз боюнча аларды өзү көрсөтүүсүн жана атоосун сунуштагыла. 2. Балага адамдарды атоого (ата, апа, чоң апа, чоң ата, ля-ля...) түрткү бергиле.
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
2.1.3.7. Адамдарды атайт: апа, ата, чоң апа, чоң ата, ляля, эже, байке.	2.1.3.7. Жакын адамды көрсөтүү менен баладан: “Бул ким?” - деп сурагыла. Эгерде бала адамды атоо менен, туура жооп берсе, анда “Ооба”.	1. Баланы адамдарга “апа”, “ата”, “чоң апа”, “чоң ата”, “ляля”, “эже”, “байке” ж.б. сөздөрүн пайдалануу менен кайрылуусун үйрөтүүнү сунуштагыла.	1. Баланы адамдарга бул “апа”, “ата”, “чоң апа”, “чоң ата”, “ля-ля”, “эже”, “байке” ж.б. сөздөрдү колдонуу менен кайрылуусун түрткү кылгыла.

<p>2.1.3.8. Адамдарды жынысы боюнча айырмалай алат.</p> <p>2.1.3.9. Өзүн күзгүдөн тааныйт.</p>	<p>2.1.3.8. Балага аялдар жана эркектер тартылган сүрөттү көрсөткүлө. Андан эжелер кайда, андан кийин байкелер кайда экендигин көрсөтүүсүн сурангыла. Эгерде бала адамдарды жынысы боюнча айырмалоо менен, туура жооп берсе, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.3.9. Бала менен күзгүгө жакын келиңиз, андан: “..... Кайда? (баланын атын айтуу)” - деп сураңыз. Эгерде бала өзүн күзгүдөн тааныса, көрсөтсө, анда “Ооба”. Эгерде бала кызыгуусун көрсөтпөсө, анда “Жок”.</p>	<p>2. Кебинде адамдын жынысын билдирген сөздөрдү (кыз, бала, эже, байке, чоң ата, чоң апа) пайданууга кеңеш бергиле.</p>	<p>2. Адамдын жынысын (кыз, бала, эже, байке, чоң ата, чоң апа) билдирген сөздөрдү кебинде пайдалангыла.</p> <p>3. Балага адамдардын кээ бир мүнөздөмөлөрүн баяндоосун колдогула, мисалы, “Асель эжем жакшы”.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>2.1.3.10. Адамдарды жынысы жана курагы боюнча айырмалайт.</p> <p>2.1.3.11. Айланасында кайсы тилди укса, ошол тилдин тыбыштарын туурайт.</p>	<p>2.1.3.10. Балага ар кандай курактагы жана жыныстагы адамдардын сүрөттөрүн көрсөткүлө. “Чамгыр” жомогундагы иллюстрацияларды пайдаланса болот. Балага сүрөттөн кыздын, чоң атанын, чоң апанын кайда экендигин көрсөтүүсүн сурангыла. Эгерде бала тапшырманы туура аткарса, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.3.11. Эгерде бала өзү уккан сөздөрдөгү тыбыштарды туура айтууга аракет кылып жатканын көрсөңүз жана мисал келтире алсаңыз, анда “Ооба”</p>	<p>1. Баланын ар кандай курактагы балдар менен мамилесин түзүүгө мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуусун сунуштагыла. Сүрөттөрдү көрүүдө анын көңүлүн ар кандай курактагы жана жыныстагы адамдарга бургула (чоң апа, эже, кыз, апа, чоң ата, байке, ата, бала).</p> <p>2. Баланын чөйрөсүндөгү жынысы жана курагына (анын айланасындагы кичинекей балдар жөнүндө айтып берүү ж.б.) байланыштуу адамдардын кээ бир мүнөздөмөлөрүн баяндоосуна түрткү болуусун сунуштагыла.</p> <p>3. Эгерде бала көп тилдүү үй-бүлөдөн болсо, сүйлөшүүдө бир фразага ар кайсы тилдеги сөздөрдү аралаштырбоосуна кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Башка адамдар менен мамиле үчүн балага шарттарды түзүп бергиле (жынысы, курагы ар түрдүү).</p> <p>2. Сүрөттөрдү көрүп жаткан учурда ар кандай жыныстагы жана курактагы адамдарга (чоң апа, эже, кыз, апа, чоң ата, байке, ата, бала) көңүл бургула.</p> <p>4. Баланын чөйрөсүндөгү адамдардын жынысы жана курагына байланыштуу (анын айланасындагы кичинекей балдар жөнүндө айтып берүү ж.б.) адамдардын кээ бир мүнөздөмөлөрүн баяндоосуна түрткү бергиле.</p> <p>3. Балага ар кайсы тилдеги кептерди угуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылгыла, китептерди окуп бергиле, ырларды ырдагыла. Бала менен сүйлөшүүдө ар кандай тилдеги сөздөрдү бир фразага аралаштырбагыла.</p>

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 2.1: СОЦИАЛДЫК ӨНУГҮҮ

СТАНДАРТ 2.1.4. БАЛА ӨЗҮН ИНСАН КАТАРЫ АҢДАП - ТҮШҮНӨТ

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>2.1.4.1. Өзүнүн денесин жана анын мүмкүнчүлүктөрүн изилдейт (оодарылат, башын кармайт, отурат, колдорун көрүп чыгат, аларды оозуна алып барат, башын, чачын кармалайт ж.б.).</p> <p>2.1.4.2. Өзүнүн керектөөлөрүн көрсөтөт (ыйлайт, тынчсызданат, өзүнө көңүл бурдурат).</p> <p>2.1.4.3. Ал өзү экенин түшүнбөсө дагы, өзүнүн күзгүдөгү чагылышуусуна көңүл бурат.</p>	<p>2.1.4.1. Эгерде бала өзүнүн денесин жана анын мүмкүнчүлүктөрүн кантип изилдегенин баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.2. Эгерде бала өзүнүн керектөөлөрүн кантип көрсөтөрүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.3. Эгерде бала өзүнүн күзгүдөгү чагылуусуна кантип көңүл бурганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Өзүнүн денесин изилдөөгө түрткү кылган баланын кыймылдуу активдүүлүгүн камсыз кылуусун сунуштагыла.</p> <p>2. Баланын ыйлоосунун жана тынчсыздануусунун себебин билүүсүн (ачкалык, чарчоо, уктоону каалоосу ж.б.) жана аларга өз убагында көңүл бурууну сунуштагыла.</p> <p>3. Кээде баланы күзгүгө алып барууга кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Баланы кыймылдуу активдүүлүккө түрткү кылгыла (оодарылат, башын кармайт, отурат, колдоруп көрүп чыгат, аларды оозуна алып барат, башын, чачын кармалайт ж.б.)</p> <p>2. Дененин бөлүктөрүн көрсөткүлө жана атагыла (колдор, буттар, манжалар, баш ж.б.).</p> <p>3. Баланын керектөөлөрүн көрсөткөнүнө өз убагында көңүл бургула: ачка болгон учурда, чарчаганда, уйкусу келгенде - ал ыйлайт, тынчсызданат, өзүнө көңүл бурдурат.</p> <p>4. Балага анын кузгүдөгү чагылуусу жөнүндө айтып бергиле жана көрсөткүлө.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>2.1.4.4. Өзүнүн атына, үндөр, жаңсоолор, шилтемелер, кыймылдар аркылуу көңүл бурат.</p> <p>2.1.4.5. Анын колунан бир нерселер келе баштаганда (топту тосту, катылган буюмду тапты ж.б.) жана өзүнүн максатына жеткен кезде ырактануусун (кубанат/ жылмаят) көрсөтөт.</p> <p>2.1.4.6. Өзүнүн артыкчылыктарын көрсөтөт, башкача айтканда ага эмне жагаарын билдирет (жакшы көргөн кийимин тандайт, ага жакпаган тамакты ичүүдөн баш тартат).</p>	<p>2.1.4.4. Баланы атынан чакыргыла. Эгерде ал өзүнүн атын укканда, көз карашын Сизге бурса, үндөрдү чыгарса, жаңсоолорду көрсөтсө, жылмайса, кубанычын билдирсе, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.5. Бала өзүнүн максатына жеткен учурунда кубанганы тууралуу, анын колунан бир нерселер келе баштаганы жөнүндө мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.6. Эгерде бала өзүнүн артыкчылыктарын (өзүнө эмне жакса, ошону тандайт) кантип көрсөтөрүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Баланы көбүрөөк атынан айтууну сунуштагыла.</p> <p>2. Бир нерселерди жакшы жасаса (топту тосту, катылган буюмду тапты ж.б.) баланы колдоп жана шарттарды түзүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>3. Бала максатына жеткенде колдоо көрсөтүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>4. Мүмкүн болушунча баланын тамактануудагы, сабактарындагы, оюндардагы артыкчылыктарын эске алуу мүмкүнчүлүгү пайдалуу экендигин эскерткиле. Анын колунан эң жакшы эмне келет, ошону эске алгыла, ага анын артыкчылыктары жөнүндө айтып, эскеткиле.</p>	<p>1. Баланы көбүрөөк атынан айткыла. Ошону менен бирге анын кайтарымы байланышын аныктагыла. (үн, жаңсоо, шилтеме, кыймыл менен).</p> <p>2. Ал бир нерсени жакшы жасаган (топту тоголотот, тосот, катылган буюмду табат ж.б.у.с) учурда бала үчүн ийгиликтин кырдаалын түзгүлө. Аны менен кошо кубангыла, аны мактагыла.</p> <p>3. Баланын ар бир жаңы жетишкендиктерин, максатка жетишүү үчүн анын ар бир демилгесин колдогула.</p> <p>4. Баланын тамактануудагы, сабактарындагы, оюндардагы артыкчылыктарын эске алгыла. Ал үчүн кызыктуу оюндарды жана сабактарды сунуштагыла. Анын колунан эң жакшы эмне келет, ошону эске алгыла, ага анын артыкчылыктары жөнүндө айткыла.</p>

Бала 12 – 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)

<p>2.1.4.7. Өзүнүн атына көңүл бурат (жооп кайтарат, жылмаят, башын бурат, жакын келет ж.б.у.с.).</p> <p>2.1.4.8. Сураныч боюнча өзүнүн денесинин бөлүктөрүн (көз, мурун, бут, ич ж.б.у.с.) көрсөтөт.</p> <p>2.1.4.9. Жакпаган тамагын ичпейт.</p>	<p>2.1.4.7. Баланы атынан чакыргыла. Эгерде бала туура көңүл бурса, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.8. Баладан анын “Көзү, муруну, буту, ичи, башы, колу кайда?” - деп сурагыла. Эгерде бала бардык суроолорго туура жооп берсе, анда “Ооба”.</p> <p>2.1.4.9. Эгерде бала өзүнө жакпаган тамакты жебей койгонун тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Баланы атынан айтууга жана жакындардын да атын айтып кайрылууга кеңеш бергиле.</p> <p>2. Оюн учурунда денесинин бөлүктөрүн атоосун, аларды бала көрсөтүүсүн, бала менен чогуу күзгүгө карануусун сунуштагыла.</p> <p>3. Баланы кыйнап тамак ичирүүгө болбойт, мындан ары ал бул тамакты көпкө чейин жебей калышы мүмкүн экендигин түшүндүргүлө. Баланын даам татуу артыкчылыктарын эске алуу зарыл.</p> <p>4. Бала үчүн уруксат берүүнүн чегин ойлоону керектиги жөнүндө жана аларды сактоого үйрөтүүнү эскерткиле (эмне болот, эмне болбойт).</p>	<p>1. Баланы жана башка адамдарды көбүрөөк атынан чакыргыла. Дайыма анын өзүнүн атына реакциясын карагыла (жооп кайтарат, жылмаят, башын бурат, жакын келет ж.б.у.с.).</p> <p>2. Бала менен бирге денесинин бөлүктөрүн өзүнөн жана куурчактан көрсөткүлө жана атагыла (андан “Көзү кана?” “Кулагы кана?” деп сураганда, көзүн, кулагын көрсөтөт).</p> <p>3. Баланын ар кандай оюндарды күзгүнүн алдында ойноого уруксат бергиле, анын күзгүгө көрүнүү жана жылмаюу каалоосун колдогула. Денесинин бөлүктөрүн атаган жана көрсөткөн оюндарды ойногула.</p> <p>4. Ага ар кандай дене бөлүктөрүнүн аттарын аныктаганга жардам бере турган тамашалуу ырларды, обондуу ырларды жана оюндарды пайдалангыла.</p> <p>5. Балада “тандай бергич жана кежирликти” тарбиялабаш үчүн күч менен тамак берүүгө болбойт. Баланын даам татуу артыкчылыктарын, каалоосун эске алуу зарыл.</p> <p>6. Бала үчүн уруксат берүүнүн чегин аныктагыла жана аларды сактоого үйрөтүүнү эскерткиле (эмне болот, эмне болбойт).</p>
--	--	--	--

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>2.1.4.10. Өзүн күзгүдөн, сүрөттөн, видеодон тааныйт.</p> <p>2.1.4.11. Атын атаганда жана эркетип кайрылганда өзүн тааныйт (өзүн аты менен атайт, манжасы менен, колу, башын сылоо менен өзүн көрсөтөт).</p> <p>2.1.4.12. Өзүнүн оюнчуктарын жана ага тиешелүү буюмдарды билет.</p>	<p>2.1.4.10. Баланы күзгүгө алып барыңыз (же ал бар видеону, сүрөттү көрсөтүңүз). Эгерде бала өзүнүн күзгүдөгү чагылуусун (сүрөттөн же видеодон өзүн) көргөзсө, анда “Ооба”. (баланын аты__кайда?”</p> <p>2.1.4.11. Баланы дайыма кандай чакырасыз, ошондой эркетип чакыргыла. “Менин (баланын аты)кайда?” деп сурагыла. Эгерде бала жооп кайтарса, өзүн атап, өзүн көрсөтсө, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Сүрөттөрдү кароону, баланын катышуусу менен видеону, күзгү алдында оюнду сунуштагыла.</p> <p>2. Баланы атынан атоону жана эркетип кайрылууну (күнүм, балам ж.б.) сунуштагыла.</p> <p>3. Анын өзүнүн атын жана эркетип кайрылуу менен өзүн таануусуна жетишүү (өзүн аты боюнча айтат, өзүн манжасы, алаканы, башын сылоо менен көрсөтөт) керек.</p> <p>4. Баланын өзү жөнүндө айтып берүүсүнө түрткү болгула.</p>	<p>1. Бала менен күзгүнүн алдында ойногула, сүрөттөрдү көрүп чыккыла, бала катышкан видеолорду көргүлө. Ал өзүн таануусуна жетишкиле.</p> <p>2. Баланы атынан жана эркетип кайрылуу менен айткыла (күнүм, балам ж.б.). Ал өзүнүн атына жана эркетип кайрылууга жооп кайтаруусуна жетишүү маанилүү (өзүн аты менен атайт, өзүн манжасы, колу, башын сылоо менен көрсөтөт).</p> <p>3. Бала менен бат-бат сүйлөшүп тургула, баланын өзү жөнүндө айтып берүүсүнө мүмкүндүк</p>
---	---	--	--

	2.1.4.12. Эгерде бала өзүнүн оюнчуктарын жана ага тиешелүү буюмдарды биле турганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».		бергиле (Менин атым Тилек. Мен жакшы баламын. Мен апамдын баласымын. Мен атамдын баласымын).
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2жаштан 3 жашка чейин)			
<p>2.1.4.13. Өзүн инсан катары аңдап - түшүнөт. “Мен” деген ат атоочту пайдаланат. “Мен өзүм” - деп көп айтат.</p> <p>2.1.4.14. Өтүнүч боюнча өз атын айтат.</p> <p>2.1.4.15. Өзүнүн жынысы ким экенин билет (“мен – эркекмин/ кызмын”).</p> <p>2.1.4.16. Тилектерине жеткенге тырышчаактыкты көрсөтөт (ага эмне керек экендигин, эмнени каалагандыгын түшүндүрүүгө аракет кылат).</p> <p>2.1.4.17. Өзүнүн сырткы көрүнүшүнө кызыгуусун көрсөтөт (“менин чачтарым узун, көздөрүм кара”, өзүн күзгүдөн каранат, таранат, кийимдерин түздөйт ж.б.у.с.).</p>	<p>2.1.4.13. Бала «Мен өзүм», «Мен» деген ат атоочторду туура түшүнүп жана орду менен пайдаланганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.1.4.14. Баладан “Атың ким?”- деп сурагыла. Эгерде ал өзүнүн атын туура айтса, анда «Ооба».</p> <p>2.1.4.15. Баладан сурагыла: «Айтчы, сен кызсыңбы же эркек баласыңбы?» Эгерде бала өзүнүн жынысын билсе, анда «Ооба».</p> <p>2.1.4.16. Бала ага кандайдыр бир нерсе керек болгондо өжөрлүктү көрсөткөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». Эгерде бала өжөрлүктү ыйдын, агрессиянын жардамы менен көрсөтсө, анда «Жок».</p> <p>2.1.4.17. Бала өзүнүн сырткы келбетине кызыгууну көрсөткөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Өнүгүүнүн бул баскычына түшүнүү менен мамиле кылуусуна кеңеш бергиле: “наристе” болгусу келгенде баланы колуңарга алгыла жана ал өзүн чоң адам сыяктуу алып жүргөндө, ага көбүрөөк эркиндикти бергиле. “Мен” ат атоочун колдонууга жардам бергиле, баарын өз алдынча кылгысы келген учурда, анын “Мен өзүм” деп айтканын колдогула.</p> <p>2. Балага атынан кайрылышына, балдар дагы бири – бири менен аттары аркылуу кайрылуусун байкагыла, аттарды эстеп калууга жардам берүү үчүн оюндарды колдонууну сунуштагыла.</p> <p>3. Балага ага окшош жыныстагы балдардын окшоштуктарын байкоого көмөктөшкөнгө кеңеш бергиле.</p> <p>4. Баланын каалаганына жетиш үчүн тырышчаактыкты көрсөтүүсүн, өз алдынча ойнойм деген каалоосун колдогула. Чоң адам дайыма жанында болуусу керек, баланын жардам сурап кайрылуусуна жооп берүүсү керек.</p> <p>5. Баланы өзүнүн сырткы келбетин карап жүрүүнү үйрөтүүнү, кийимин, чачын түздөп жүрүүнү айткыла.</p> <p>6. Балага балдардын көзүнчө кемчиликтерин айтпоо керек, себеби баланы таарынтып алса болот. Балага кыйкырбай, жай үндү пайдаланууга кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Бала «Мен», «Мен өзүмдү» дайыма айтат. Ал бардыгын өзү каалагандай жасагысы келет, өжөрлөнөт. Кээде ал өзүн жаңы төрөлгөн баладай, кээде чоң адамдай алып жүрөт. Өнүгүүнүн ушул баскычына түшүнүү менен мамиле кылгыла: ал жаңы төрөлгөн бала болгусу келген учурда, аны колуңарга алгыла жана ал өзүн чоң адам катары алып жүргөн учурда, ага көбүрөөк эркиндик бергиле. Ушуну менен Сиз ага алмаштыргыс кызмат кыласыз.</p> <p>2. Баланы өтүнүч боюнча өзүнүн атын айтууга түрткү бергиле.</p> <p>3. Балага жүрүм – турум эрежелери жөнүндө, балдар жана кыздардын жакшы көргөн оюнчуктары жана сабактары жөнүндө айтып бергиле.</p> <p>4. Баланын каалаганына жетишүүдө тырышчаактыкты көрсөтүү, өз алдынча аракеттенүү жана ойноо каалоосун колдогула. Силер дайыма жанында болушуңар керек, баланын жардам сурап кайрылуусуна жооп берүү керек.</p> <p>5. Баланын сырткы көрүнүшүн кароого, чачын түздөөгө, кийимдин таза эместигин байкоого, кир колдорун, бетин жууганга үйрөткүлө.</p> <p>6. Эскертүүлөрдү баланын жанында балдар жана чоң адамдар жок кезде айткыла.</p> <p>7. Эгерде бала ката кетирсе, жаман жүрүм-турумду көрсөтсө, аны урушуп жана үндү жогорулатпаш керек. Сизге аны менен бирге катаны оңдоо керек жана ушундай кырдаалда эмне кылуу керектигин түшүндүрүү керек, эгерде керек болсо көрсөтүп берсе дагы болот.</p>

ТАРМАК АСТЫНДА 2.2: ЭМОЦИОНАЛДЫК ӨНҮГҮҮ

СТАНДАРТ 2.2.1. БАЛА ӨЗҮНҮН СЕЗИМДЕРИН ЖАНА ЭМОЦИЯЛАРЫН ТААНЫП БИЛҮҮГӨ, КАНДАЙДЫР БИР ДЕГЭЭЛДЕ БИЛДИРҮҮГӨ ЖАНА КӨЗӨМӨЛДӨӨГӨ ЖӨНДӨМДҮҮ.

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>2.2.1.1. Жакын адам кеткенин (капаланат, ыйлайт) же келгенин (кубанат) байкайт.</p> <p>2.2.1.2. Апасы эмчек бергенде же сүйүктүү оюнчугун алганда тынчтанат.</p>	<p>2.2.1.1. Бала жакын адамына жолукканда же ажырашканда кандай реакция берерин баяндаган мисалдарды келтирсеңиз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.2. Эгерде капаланган бала апасы эмчек бергенде же сүйүктүү оюнчугун алганда тынчтанганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Баланы жакын адамы менен калтырарын жана ал кетиши керектигин балага жумшак түшүндүрүү маанилүү экендигин белгилегиле.</p> <p>2. Капаланган баланы оюнчуктар, көңүлдүү кыймылдар, ырлар, сүрөттөр менен көңүлүн көтөрүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>3. Баланы өз убагында жана талап кылганда эмчек эмизүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>4. Эмчек эмизүү учурунда баланын көзүн карап, жылмайып, эмоционалдуу сезимдерди өнүктүрүүнү сунуштагыла.</p>	<p>1. Бала сизден алыстагысы, бөлүнгүсү келбейт. Бөлүнүүнүн оңой жолу, акырын түшүндүрүп, сиздин кетишиңиз керек экендигин, аны сиз жакын адамдар менен калтырарыңызды айтуу керек. Балага сиздин, биротоло эмес, бир аз убакытка кеткениңизди жашынмак оюну аркылуу түшүндүрсөңүз болот.</p> <p>2. Баланын жанында болгула, эркелетүү, ойнотуу үчүн колуңарга алгыла. Баланы тынчтанууга чакырып жатып, сиз баланын ишенимин бекем дейсиз.</p> <p>3. Анын кечке ыйлап же тынчсыздануусуна жол бербейсиз. Ыйлап же тынчсызданып жатканда аны кучактагыла, колуңарга алып соороткула. Ага эмчек бергиле. Баланы оюнчук, көңүлдүү кыймылдар, ырлар, сүрөттөр, ж.б. менен алаксыткыла.</p> <p>4. Эмчек эмизүү убагында баланы эркелеткиле, көзүнө карагыла, жылмайып, аны менен сүйлөшкүлө.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>2.2.1.3. Коркуу жана тынчсыздануу абалында жакын адамын кучактайт, ыйлайт, коргоону жана жардамды күтөт ж.б.у.с.</p> <p>2.2.1.4. Өз каалоосун билдирет (колго баргысы келет, оюнчукка талпынат, мышыкты сылагысы келет, китепти карайт ж.б.у.с.)</p>	<p>2.2.1.3. Эгерде бала коркуу жана тынчсыздануу абалында жакын адамынын кучактаганын, жардамды күткөнүн тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.2.1.4. Эгерде бала өз каалоосун билдиргенин тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Баланы колуна алып, кучактап жана эркелеткен сөздөр менен сооротуп, болуп өткөндү («Ит үрдү, анткени ал үйдү кайтарат, чоочундарды киргизбейт») түшүндүрүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>2. Бала айланадагылардын кыжырданганын сезерине көңүл бургула жана ушул аны капалантышы мүмкүн.</p> <p>3. Баланын каалоосуна өз убагында көңүл бурууну сунуштагыла жана пайдалуу аракеттерди колдогула.</p>	<p>1. Бала коркуу / тынчсыздануу абалында болгон учуруна сак болгула, колдогула, соороткула; аны колуңарга алып кучактагыла, эркелеткен сөздөр менен болуп өткөндү түшүндүргүлө. («Ит үрдү, анткени ал үйдү кайтарат, чоочундарды киргизбейт»)</p> <p>2. Бала айланадагылардын кыжырданганын сезерине көңүл бургула жана ушул аны капалантышы мүмкүн. Аны терс эмоциялардан чектөөгө аракет кылгыла. Мындай болсо аны соороткула.</p>

<p>2.2.1.5. Ар түрдүү эмоцияларды, сезимдерди билдирет (кубаныч, кулагын түрүү, коркунуч, таң калуу, жинденүү, кызыкдар болуу, канааттануу, чоң шаттык, кайгы, назиктик, таарыныч, тентектик, өзүн-өзү жоготуу, бейпилдик, берилүү, ыклас койгондук ж.б.).</p>	<p>2.2.1.5. Бала тарабынан жок дегенде 4-5 эмоцияларын /сезимдерин көрсөткөнүн тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>4. Баланын эмоционалдык абалына байкоо жүргүзүүнү жана анын позитивдүү маанайы үчүн шарттарды түзүүгө аракет кылууну сунуштагыла.</p> <p>5. Балага дайыма ар түрдүү сезимдерди жана эмоцияларды жаңсоолор, шилтемелер менен (ошондой эле оюнчуктарда: «Аюу кубанып жатат жана бийлеп жатат», «Куурчакка Айдай эмне кылып жатканы кызыктуу») көрсөтүүнү сунуштагыла.</p>	<p>3. Баланын каалоосуна өз убагында көңүл бургула жана анын пайдалуу аракеттерин колдогула.</p> <p>4. Баланын эмоционалдык абалына байкоо жүргүзүлө жана анын позитивдүү маанайы үчүн шарттарды түзүүгө аракет кылгыла.</p> <p>5. Балага дайыма ар түрдүү сезимдерди жана эмоцияларды жаңсоолор, шилтемелер менен (ошондой эле оюнчуктарда: «Аюу кубанып жатат жана бийлеп жатат», «Куурчакка Айдай эмне кылып жатканы кызыктуу») көрсөткүлө.</p>
<p>Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)</p>			
<p>2.2.1.6. Чоң адамдын жардамы менен терс эмоциядан жакшы эмоцияга тез өтөт.</p> <p>2.2.1.7. Ар түрдүү эмоциялар, сезимдер жана маанайларды көрсөтөт (кубануу, таң калуу, кулак түрүүчүлүк, тилектеш болуу, шаттык, коркунуч, капалануу, тынчсыздануу, таарынуу, кыжырдануу, кайдыгер, тынч – жайбаракат маанай ж.б.)</p> <p>2.2.1.8. Өзүнүн каалоолорун билдирет.</p>	<p>2.2.1.6. Эгерде жакын адам баланы терс эмоциядан оң эмоцияга кантип өткөргөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.7. Эгерде бала көрсөткүчтө келтирилген эмоциялардын жок дегенде 4 түрүн көрсөтө алуусун баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.8. Эгерде бала өзүнүн каалоолорун көрсөткөнүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала бир эмоциядан экинчи эмоцияга өтө ала турган оюндарды сунуштагыла. Балага ушул эмоцияларды атагыла.</p> <p>2. Баланы күнүгө терс эмоциялардан жакшы эмоцияга өткөрүүгө кеңеш бергиле.</p> <p>3. Бала көңүл бурууга муктаждыкты, ар түрдүү эмоцияларды, сезимдерди көрсөткөн учурда ар дайым көңүл бурууга кеңеш бергиле.</p> <p>4. Эгерде бала агрессивдүү, кыжырданган (мушташат, тиштегилейт) болсо, анын көңүлүн оюнчукка, үй жаныбарына бургула. Эгерде бала коркуу жана капаланууну көрсөтсө, аны сооротууга кеңеш бергиле.</p> <p>5. Ата-энелерге баланын көзүнчө өзүнүн эмоцияларын көзөмөлдөөнү, баланы өзүнүн каалоолорун сөз менен айтууга түрткү берип, чын дили менен көңүл буруусун сунуштагыла.</p>	<p>1. Бала бир эмоциядан экинчи эмоцияга өтө ала турган оюндарды ойногула («Аюу кантип кыжырданып жатат, көрсөтчү?» «Ал эми ит кантип сүйүнүп жатат?») жана эмоцияларды атагыла.</p> <p>2. Баланын маанайы түшкөн кезде оюнчуктардын, кызыктуу сабактардын жардамы менен баланы терс эмоциядан жакшы эмоцияга өткөргүлө.</p> <p>3. Бала агрессивдүү, кыжырданган (мушташат, тиштегилейт) учурда коркуу жана капаланууну көрсөтсө башка активдүүлүктү сунуштагыла, анын көңүлүн оюнчукка, үй жаныбарына ж.б. бургула. Баланы чыр-чатак зонасынан алып кеткиле.</p> <p>4. Бала көрсөткөн жүрүм-турумду тааныгыла жана эмоцияларды атагыла («Сен капаланганыңды мен көрүп жатам, анткени бутуң менен тепкилеп жатасың, ачууланып жатасың!» «Мен көрүп жатам, абдан кубанып жатасың, анткени сен секирип жатасың, көңүлдүүсүң»).</p> <p>5. Баланын көзүнчө өзүңөрдүн эмоцияларыңарды көзөмөлдөөгө аракет кылгыла, баланы өзүнүн каалоолорун сөз менен айтууга түрткү берип, чын дилиңер менен көңүл бургула («берчи», «каалайм» ж.б.).</p>

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаштан 6 айдан 2 айга)

<p>2.2.1.9. Сөз менен жакын адамдардын сезимдерин, эмоцияларын, маанайын баяндайт («апам ыйлайт», «атам кубанат»).</p> <p>2.2.1.10. Башка адамдардын эмоционалдык абалына көнүл бурат (аят, бардыгы менен бирге күлөт).</p> <p>2.2.1.11. Өзүнүн сезимдерин жана эмоцияларын көрсөтүү үчүн жаңсоолорду, сөздөрдү пайдаланат («мен таарындым», «мен ыйлап жатам», «мени аячы»).</p>	<p>2.2.1.9. Эгерде бала жакын адамдарынын сезимдерин, эмоцияларын, маанайын сөз менен баяндаган тастыктоолордун мисалын келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.10. Эгерде бала жакын адамдардын эмоционалдык абалына көнүл бургандыгын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>2.2.1.11. Эгерде бала өзүнүн сезимдерин, эмоцияларын көрсөтүү үчүн сөздөрдү, жаңсоолорду кантип пайдаланганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы жакын адамдардын сезимдерине, эмоцияларына, маанайына көнүл буруусуна, ал жөнүндө сүйлөшүүсүнө түрткү болуу, аны оюнчуктар менен кыймыл-аракеттерде чагылдырууга сунуштагыла.</p> <p>2. Башка адамдардын сезимдерин байкап жана түшүнүшү үчүн баланын башка балага же чоң адамга тилектеш болгондугу үчүн мактоого кеңеш бергиле.</p> <p>3. Чоң адамдарга күн ичинде өзүнүн каалоолорун жана сезимдерин дайыма айтуусун сунуштагыла – бул балага сезимдерди жана эмоцияларды алардын аталышы менен ассоциация кылууга жардам берет.</p> <p>4. Бала менен бирге сезимдерди жана эмоцияларды көрсөтүү жана атоого кеңеш бергиле.</p> <p>5. Үйдө жагымдуу атмосфераны түзүү жана терс эмоциялардын пайда болуу кырдаалынан качууга кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Өзүңөрдүн эмоцияларыңарды жана сезимдериңерди айткыла, баладан анын күн ичиндеги маанайы жөнүндө сурагыла.</p> <p>2. Балага башкалардын сезимдерин түшүнүүгө, ал жөнүндө сүйлөшүүгө, оюнчуктар менен кыймыл-аракеттерде чагылдырганга жардам бергиле («апам ыйлайт», «атам кубанат», «бөбөк таарынды»).</p> <p>3. Баланын башкаларга тилектеш болуусун колдогула (аят, башкалар менен бирге күлөт), жаңсоолор (башынан сылайт, алаканын чабат ж.б.) жана сөздөр менен («ыйлаба», «толкунданба») колдоп айтат. Ушул үчүн аны мактагыла.</p> <p>4. Эгерде бала каалаган нерсесин ала албаса, ал кыжырланышы жана капаланышы мүмкүн. Анын сезимдери жөнүндө ага айтып бергиле.</p> <p>5. Күндө өзүңөрдүн сезимдериңерди жана эмоцияларыңарды айтып тургула (жаан жааганда капаланам, күн тийгенде шайыр болом) – бул балага өзүнүн сезимдерин жана эмоцияларын алардын аталышы менен ассоциация кылууга жардам берет.</p> <p>6. Бала менен бирге сезимдерди жана эмоцияларды көрсөтүп, аларды атоо менен ойногула («Сен кантип кубанасың, ыйлайсың, таң каласың, таарынасың, шайыр болосуң, көрсөтчү»).</p> <p>7. Үйдө жагымдуу атмосфераны түзгүлө жана терс эмоциялардын пайда болуу кырдаалынан качкыла.</p>
---	---	---	--

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>2.2.1.12. Өзүнүн эмоцияларынын жана башка адамдардын эмоцияларынын пайда болуу себептерин байкайт жана тааныйт («Мен оюнчуктарды кооз тизип</p>	<p>2.2.1.12. Эгерде бала өзүнүн эмоцияларын атоосун, башка адамдардын эмоциясын байкоосун жана эмоциялардын келип чыгыш себептерин түшүнүүсүн тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала менен ал көрүп турган ар кандай сезимдер жөнүндө, кандай себептер менен пайда болгонун жана кантип билдирерин сүйлөшүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Бир жакка кеткенде баланы кучактоону, көңүлүн башка оюнга же кызыктыруучу ишмердүүлүккө бурууга жардам бергиле.</p>	<p>1. Бала менен ар түрдүү эмоциялар жана сезимдер (кубаныч, кайгы ж.б.) жөнүндө, алар эмне себептен пайда болору жана аларды кантип билдирери жөнүндө сүйлөшкүлө. Сүйлөшүүнү өзүңүздү, оюнчуктарды, сүрөттөрдү көрсөтүү менен айкалыштыргыла. Балага оюндарда</p>
--	--	--	--

<p>койдум, ошондуктан апам кубанып жатат»).</p> <p>2.2.1.13. Жакын адамы кеткенде тез сооронот жана оюнга же башка кызыктуу ишмердүүлүккө өтө алат.</p> <p>2.2.1.14. Өзүнүн эмоцияларын жана каалоолорун көзөмөлдөөгө аракет кылат (ыйын токтотот, тыюу салынуучу буюмду көрсөтүү менен «болбойт» деп айтат»).</p> <p>2.2.1.15. Оюн учурунда эмоцияларды (атайын ыйлайт, таарынат, ыракаттанууну билдирет) туурайт.</p> <p>2.2.1.16. Башкаларга тилектеш болууну билдирет, кошо кайгырат же кубанат.</p>	<p>2.2.1.13. Эгерде жакын адамдары кеткенден кийин бала көпкө чейин капаланбай, тез эле сооронуп жана оюнга же башка кызыктуу ишмердүүлүккө өтө ала тургандыгын тастыктаган мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p> <p>2.2.1.14. Эгерде бала өзүнүн эмоцияларын жана каалоолорун көзөмөлдөй ала тургандыгын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.2.1.5. Эгерде бала эмоцияларды туурап жатканын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.2.1.16. Эгерде бала кайгырган башка адамга, жомоктогу каарманга кандай көңүл бурарын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>3. Баланын өзүнүн эмоцияларын оюн, бий, сүрөт тартуу ж.б. аркылуу билдирүүгө мүмкүнчүлүк түзүүнү сунуштагыла. Бул ишмердүүлүк аркылуу баланын позитивдүү эмоциялары, кубанычтуу маанайы пайда болот.</p> <p>4. Баланы өзүнүн эмоцияларын жана каалоолорун көзөмөлдөөнү үйрөтүүгө кеңеш бергиле. Бала үчүн чоң адам өзү үлгү болуусу маанилүү.</p> <p>5. Бала менен оюндарда ар түрдүү эмоционалдык абалдарды тууроо пайдалуу экендигин эскерткиле.</p> <p>6. Балдарды адамдарга, жаныбарларга, канаттууларга тилектеш болууну жана аларга аяр мамиле жасоону үйрөтүүсүн сунуштагыла. Бала үчүн үлгү болууга аракеттенгиле жана ким жардамга муктаж болсо же кубанычы менен бөлүшкүсү келсе, аларды көңүл кош калтырбоого кеңеш бергиле.</p>	<p>эмоцияларды жана сезимдерди тууроону сунуштагыла.</p> <p>2. Ар кандай маанайдагы адамдардын сүрөттөрүн көрсөткүлө. Баладан бул эмоцияларды таанып жана айтуусун сурангыла. Бала менен ал кыжырданганда, кубанганда ж.б. эмнени сезе тургандыгы жөнүндө сүйлөшкүлө.</p> <p>3. Бала жакын адамы кеткен учурда, анын көңүлүн ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнө буруу үчүн аны кучактап, аны менен ойноону сунуштагыла. Баланын көңүлүн позитивдүү эмоцияларга жана көңүлдүү маанайга бурууга жардам бергиле. Тез сооронгону үчүн баланы мактагыла жана колдогула.</p> <p>4. Баланын өзүнүн эмоцияларын көзөмөлдөй албаган учурларына өзгөчө көңүл бургула. Аны сооротууга жардам бергиле, жай үн менен мындай учурда өзүн кантип туура алып жүрүү жөнүндө айтып бергиле. Капаланбагыла, кыйкырбагыла, өзүңөр туура жүрүм-турумдун үлгүсү болгула.</p> <p>5. Баланын эмоцияларын ар түрдүү ыкмалар менен: оюндар, бий, сүрөт тартуу, ийлеп чаптоо, ырдоо, музыка ойноо ж.б.у.с. көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк бергиле.</p> <p>6. Бала менен бирге башка бирөө үчүн тилектеш болуу, кошо кайгыруу, кошо кубануу мүмкүнчүлүгүн коё бербегиле. Кубанычы менен бөлүшкүсү келгендерге же ким жардамга муктаж болсо, аларды көңүл кош калтырбагыла.</p>
--	---	--	--

ТАРМАК АСТЫНДАГЫ 2.2: ЭМОЦИОНАЛДЫК ӨНҮГҮҮ

СТАНДАРТ 2.2.2. БАЛА ӨЗҮНҮН ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ МЕНЕН СЫЙМЫКТАНАТ ЖАНА ӨЗҮНҮН ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮНӨ ИШЕНЕТ.

Көрсөткүчтөр	Көрсөткүчтөрдү өздөштүрүүгө байкоо жүргүзгөн куралдар	Адистер үчүн сунуштар	Ата-энелер жана кам көргөн адамдар үчүн сунуштар
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
2.2.2.1. Өзүнүн аракетинде ийгиликке жетишкенде жыл-моят/ кубанат (шылдыракка чейин умтулат, аны менен кубанычтуу шылдыратат, алакан чабат).	2.2.2.1. Эгерде бала өзүнүн аракети менен ийгиликке жеткенде позитивдүү кабыл алганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Өз аракетинде ийгиликке жетишкен баланы мактоону сунуштагыла.	1. Баланын жетишкендиктерин кубанып колдогула (шылдыракка чейин умтулат, аны менен кубанычтуу шылдыратат, алакан чабат, гули-гули ж.б.у.с.).
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
2.2.2.2. Кылган аракетине жакшы кабыл алууну байкаганда, үндөрдү жана кыймылдарды кайталайт (ийгиликтин кырдаалын кайталайт). 2.2.2.3. Өзүнүн жетишкендиктеринин жактыруусун жакшы эмоциялар менен кабыл алат (жөрмөлөп, басып баштаганда 2-3 тегерекчеден жөнөкөй пирамиданы чогултат ж.б.)	2.2.2.2. Эгерде баланын аракетине айланадагылардын оң кабыл алуусун байкаганда, үндөрдү жана кыймылдарды кайталаганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”. 2.2.2.3. Эгерде бала өзүнүн жетишкендиктеринин жактырылышын кантип кабыл алуусун баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.	1. Баланы ийгиликтери үчүн, өз алдынча аткарган же чоң адамдар сунуштаган аракеттери (оюндарда, сабактарда, өз алдынча иш-мердүүлүктө) үчүн мактоого кеңеш бериңиз. 2. Баланын ишенимдүүлүк сезимин калыптандыруу үчүн буюмдар, оюнчуктар менен кыймыл- аракеттерди аткаруудагы ийгиликтерин колдоонун маанилүүлүгүн эскерткиле. 3. Балага сүйүү жана убакыт тартулоону, чыныгы кызыгуу жана анын кызыгууларына жардам берүүнү сунуштагыла. Бул балага ишенимдүүлүк сезимин өнүктүрүүгө жардам берет.	1. Баланын бардык ийгиликтерин колдогула. Аны мактагыла, анын жетишкендиктерине кошо сүйүнгүлө, дагы көрсөтүп берүүсүн сурангыла (ийгиликтүү аракеттерин кайталоо). Бул биринчи кадамдары - чогултулган кубиктер, 2-3 тегеректен турган пирамида, колун менен бетин жуу аракети, кашык менен өз алдынча тамак ичүүсү ж.б. болушу мүмкүн. 2. Ишенимдүүлүк сезимин калыптандыруу максатында баланы ийгиликтери үчүн мактоо керек. Бала өзүнүн жетишкендиктерин жакшы эмоциялар менен кабыл алганына маани берүүгө аракеттенгиле. 3. Балага берген сүйүү жана убакыт, сиздин чыныгы кызыгууңуз, баланын өзүндө ишенимдүүлүк сезимин өнүктүрүүгө жардам берет.
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
2.2.2.4. Өзүнүн кылган аракеттерине айланадагылардын кабыл алуусун түшүнөт (Ал себетке оюнчуктарды салганы үчүн макташты).	1.2.2.1. Эгерде бала мактоону же урушуну өзүнүн аракеттеринин жыйынтыктары менен байланыштырганын тастыктаган мисалдарын келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Баланын жүрүм-турумуна жана жасаган иштерине өзүңөрдүн берген бааңардын себебин түшүндүрүүгө кеңеш бергиле («Сен жакшы тартканын үчүн мен сени мактап жатам/“мышыкка бооруң ооруду”/ “Тепкичтен бат чыктың, сен азаматсың!”)	1. Баланын жүрүм-турумуна жана аракетинде өзүңөрдүн кабыл алууңарды жагымдуу түшүндүргүлө («Сен жакшы тартканын үчүн мен сени мактап жатам”/“мышыкка бооруң ооруду”/ “Тепкичтен бат чыктың, сен азаматсың!”) 2. Баланын калыптана турган жүрүм – турумуна жана жаңы аракеттерине жактыруу, мактоо,

<p>2.2.2.5. Жактырууну, мактоону, тыюу салууну, жактырбаганды ылайыктуу кабыл алат.</p>	<p>1.2.2.2. Эгерде бала аны мактап жаткан учурда позитивдүү кабыл алып, туура эмес кылган иштерин токтоткон учурун тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>2. Баланын калыптана турган жүрүм – турумуна жана жаңы аракеттерине жактыруу, мактоо, тыюу салуу, жактырбоо менен дайыма маани берип турууну сунуштагыла.</p> <p>3. Баланы ар кандай аракеттерди аткарууда ийгилиги үчүн мактоону эскерткиле. Бул анын өзүнүн күчүнө ишенүү сезимин жогорулатат.</p>	<p>тыюу салуу, жактырбоо менен дайыма маани бергиле.</p> <p>3. Анын ишенимдүүлүк сезимин жогорулатуу үчүн оюн учурунда баланын жанында болгула.</p> <p>4. Баланы ар кандай иш-аракеттерди аткарууга түрткү бергиле жана аны ийгилиги үчүн мактагыла. Бул анын өзүнүн күчүнө ишенүү сезимин жогорулатат.</p>
<p>Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)</p>			
<p>2.2.2.6. Татаал милдеттерге карабастан өзүнүн демилгеси боюнча аракеттенүүгө умтулат (бийик турган буюмду алуу, эшикти, илгичти ачуу, көп сандаган буюмдардан мунара куруу).</p> <p>2.2.2.7. Өзүнүн ийгилигине кубанат (жылмаят, алаканын чабат, “Ура!” деп кыйкырат ж.б.у.с.).</p>	<p>1.2.2.3. Эгерде бала милдеттердин татаалдыгына карабастан өзүнүн демилгеси боюнча аракеттенүүгө умтулганын тастыктаган мисалдарды келтирсеңиз, анда “Ооба”.</p> <p>1.2.2.4. Эгерде бала ийгиликке жеткен учурда кандай эмоцияларды көрсөтөрүн баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала бул куракта татаал милдеттерге карабастан өзүнүн демилгеси боюнча аракеттенүүгө умтуларын (бийик турган буюмду алуу, эшикти, илгичти ачуу, көп сандаган буюмдардан мунара куруу) эскерткиле. Ушуга байланыштуу активдүүлүктүн ар кандай түрлөрү үчүн балага коопсуз чөйрөнү камсыздоо өтө маанилүү.</p> <p>2. Баланы активдүүлүктүн ар кандай түрлөрүнө (денелик активдүүлүк, буюмдар, оюнчуктар менен оюндар, сүрөт тартуу ишмердүүлүгү) катыштырууга, аны мактоого жана анын ишти жакшы жасаганын айтууга кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Бала бул куракта татаал милдеттерге карабастан өзүнүн демилгеси боюнча аракеттенүүгө умтуларын (бийик турган буюмду алуу, эшикти, илгичти ачуу, көп сандаган буюмдардан мунара куруу) эскерткиле. Ушуга байланыштуу активдүүлүктүн ар кандай түрлөрү үчүн балага коопсуз чөйрөнү камсыздоо өтө маанилүү.</p> <p>2. Баланы активдүүлүктүн ар кандай түрлөрүнө тарткыла: денелик активдүүлүккө (чыгуу, жөрмөлөө, чуркоо ж.б.), үй тиричилигине колдонулуучу буюмдар, оюнчуктар, кум жана суу менен ойноого, сүрөт тартууга, ийлеп чаптоого, жеңил эмгек иштерин аткарууга (гүлгө суу куюу, дасторкон даярдоо ж.б.) катыштыргыла. Аны жакшы жасаган иши үчүн мактагыла, бул ишти жакшы жасаганын айткыла.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>2.2.2.8. Ийгиликтүү аракеттеринин жыйынтыгын ыракаттануу менен көрсөтөт (курулган мунара, чогултулган пирамида, тартылган сүрөт).</p> <p>2.2.2.9. Өз алдынча болууга умтулат (“Мен өзүм” деп айтат, өзүнүн буюмдарын өзү жыйнаган жагат, “маанилүү” иштерди өз алдынча аткарууга шашылат).</p>	<p>2.2.2.8. Эгерде бала өзүнүн ийгиликтүү аракеттеринин натыйжалары менен мактанганын баяндаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p> <p>2.2.2.9. Эгерде баланын өз алдынча болууга умтулганын тастыктаган мисалдарды келтире алсаңыз, анда “Ооба”.</p>	<p>1. Бала өзүнүн жетишкендиктери, жыйынтыктары менен мактанып жаткан учурда ага көңүл бурууну кеңеш бергиле.</p> <p>2. Баланын бир нерсени өзү аткаруу каалоосун колдоону сунуштагыла. Эгерде чоң адамга бала милдеттерин аткара албай жаткандай көрүнсө, өзүнүн жардамын сунуштаса болот. Бирок бала андан баш тартышы дагы мүмкүн.</p> <p>3. Баланын аткарган иш аракеттеринин, алар идеалдуу эмес болсо дагы, мактай турган жерин таап мактоого кеңеш бергиле.</p>	<p>1. Ал өзүнүн жетишкендиктери, жыйынтыктары менен кубанып жаткан учурда көңүл буруу менен мамиле кылгыла. Аны менен бирге кубангыла.</p> <p>2. Ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүн (оюн, үй иштерине колунан келишинче жардам берүү) өз алдынча аткаруу үчүн балага шарттарды түзүп бергиле.</p> <p>3. Баланы өз алдынча бир нерсе аткаруу каалоосун колдогула. Аны жыйынтык үчүн мактагыла. Үй иштерин (тамак даярдоо, кийимдерди сорттоо, үйдү жыйноо, башка үй иштери) биргелешип аткаруу баланын өзүнө өзү баа берүүсүн көтөрөт жана өнүгүүнү тездетет.</p>

		<p>4. Балага оюндар жана сабактар үчүн коопсуз оюнчуктарды / буюмдарды алып берүүсүн сунуштагыла.</p>	<p>4. Эгерде силерге бала милдеттерин аткара албай жаткандай сезилсе, ага өзүңөрдүн жардамыңарды сунуштасаңар болот. Бирок бала андан баш тартышы дагы мүмкүн. Мына ошентип өзүнүн максаттарына жетишүүдө өз алдынчалуулук жана тырышчаактык калыптанат.</p> <p>5. Балага силер бөлгөн сүйүү жана убакыт, ал жасап жаткандарга кызыгууну көрсөтүү, анын ийгилигине ишенүү жана билүүгө умтулуусун колдоо анда өзүнө ишенимдүүлүгүн өнүктүрүүгө жана билимге болгон умтулуусун күчөтүүгө жардам берет.</p>
--	--	---	---

ТЫНЧСЫЗДАНДЫРГАН АБАЛДАР

Эгер Сиз өзүңүздүн балаңыздан бул абалдарды байкасаңыз, медициналык кызматкерлерге кайрылыңыз

<p>Төрөлгөндөн баштап 6 айга чейинки бала</p> <ul style="list-style-type: none">• 2 айга чейин жылмайбайт.• 6 айга чейин багып жаткан адамга жакшы көрүүсүн / сүйүүсүн билдирбейт.• 6 айга чейин күлбөйт, үндөрдү чыгарбайт.• Эч нерсеге көңүлү жок, ыйлаак.• Үңүлүп караган апасынын жүзүнөн көзүн ала качат жана көзүн жумат.• Апасын тааныбайт.• Колго көтөр деп, чон кишиге колун сунбайт.• Башкаларды туурайм деп аракет кылбайт.	<p>12 – 24 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Бала өз атына жооп бербейт.• Бала башкаларга маани бербейт.• Баланын жүрүм-турумунда түшүнүксүз өзгөрүүлөр байкалат (өзгөчө аны башкалар бакса/караса).• Көрсөтмө жаңсоолорду колдонбойт. Анын ордуна аны кармап турган адамдын колун кармайт.• Чоң кишилерге да, балдарга да кошулбайт.• Мурун үйрөнгөн социалдык көндүмдөрүн колдонбойт.• Ага карата айтылган сөздү укпамыш болот.• “Көзгө көз” контактысынан качат.• Өзүнүн эмоцияларын, таасирлерин башкалар менен бөлүшпөйт.
<p>6 – 12 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Чоң адамдар жана балдар менен мамиле куруудан жана өз ара аракеттенүүдөн качат.• 9 айга чейин жакын адамдарды тааныбайт.• 9 айдан кийин бейтааныш адамдарды кабыл алууда тынчсызданууну, чечкиндүү эместикти жана уялууну көрсөтпөйт.• 9 айга чейин өз атына маани бербейт.• 9 айына чейин тааныш жана бейтааныш кишиге дагы бирдей көңүл бурат.• 12 айына чейин жаңсоолорду (колду булгалоону, башын чайкоону) колдонбойт.• Апасын чакыруунун ордуна катуу кыйкырат.• Башка балдардын оюнуна кызыкпайт.• Жылмаюуга жооп бербейт.	<p>24-36 айлык бала (2-3 жаш)</p> <ul style="list-style-type: none">• Оюндарга кызыгуусу жок. .• Өз атынан чакырса, жооп бербейт.• Балдар жана чоңдор менен мамиле түзбөйт.• Баланын жүрүм-турумунда түшүнүксүз өзгөрүүлөр байкалат (өзгөчө аны башкалар бакса/караса)• Бала баш бармагын сорот, ал түнкү сийдикти кармап албайт.• Өз алдынчалуулукка умтулбайт же өз алдынчалуулугу аз.• Башкалар менен баарлашууга муктаждык жок.• Күндөлүк турмушта башкалардын жардамын кабыл албайт же тескерисинче, жардамга аябай муктаж.• Сюжети жок, кызыксыз оюндар менен ойнойт, оюнчук эмес буюмдарды көп колдонот.

ТАРМАК III. СӨЗ ӨСТҮРҮҮ ЖАНА БААРЛАШУУНУ ӨНҮКТҮРҮҮ, ОКУУ ЖАНА ЖАЗУУ ҮЧҮН АЛДЫН АЛА ШАРТТАР

Сөз өстүрүү жана баарлашуу көндүмдөрүн, ошондой эле окуу жана жазуу үчүн алдын ала шарттарды өнүктүрүү – балдардын психикалык жактан өз убагында өөрчүшүн камсыз кылуучу негизги багыттардын бири. Чоңдор менен өз ара аракеттешүүнүн натыйжасында болуучу кепти өздөштүрүү үчүн эң ыңгайлуу мезгил эрте курактагы балалык болуп эсептелет. Дал ушундай чоңдор менен кептик баарлашуу балага курчап турган чөйрө жөнүндө табияттан берилген сезүү органдарына караганда бир топ эле көп маалымат берет.

Ар бир кичине бала кептик өнүгүүнүн көптөгөн баскычтарынан өтөт.

Бардык ымыркайлар, кайсы улуттан болбосун, 2 айынан тарта үн чыгарып, «а», «о», «у», «э» үндүү тыбыштарын, эмчек эмгенде пайда болчу үндөргө жакын «м», «п», «б» сыяктуу эрин тыбыштарын созуп чыгара баштайт. 7-9 айында бала былдырап, башкача айтканда, эне тилине жакын келген «ма-ма-ма», «ба-ба-ба» ж.б. ушул сыяктуу үндүү жана үнсүз тыбыштарын айкаштырып айта баштайт.

Адатта 10-13 айында быдылдаган өз алдынча кеп пайда болуп, ал баланын тили чыкканга чейинки мезгили менен тили чыккан мезгилинин ортосунда көпүрө болот. Чоң кишинин көз карашынан алганда мындай өз алдынча кеп түшүнүксүз бир былдырак сөз болуп көрүнөт. Ал чоң кишилер сүйлөгөн тилдеги сөздөрдүн жупуну түрлөрүнөн жана бала өзү жасап алган көп функциялуу «сөздөрдөн» турат (мисалы, «кабыдя» - бул китеп да, машине да, велосипед да жана башка көп нерсени билдирет). Ар бир бала өзүнө жана дайыма анын жанында болуп, жакшылап байкаган жакын адамына гана түшүнүктүү тилди жаратат. Өзүнүн быдылдаган тилинде сүйлөп, бала тегерегиндеги кишилер эмне айтып жатканын кунт коюп угат. Ал түшүнгөн сөздөрдүн саны тез өсүп отуруп, кайсы бир убакта сан- сапатка өтөт да, бала сүйлөй баштайт. Акырындап кыска сүйлөмдөр пайда болот. Баланын өз алдынча былдыраган тили акырындап өзгөрүп отуруп, 2-3 жаштан кийин жоголот.

Бир жашында баланын кептик сөз байлыгы 10-12 сөздөн турат. Эки жашында активдүү сөз байлыгы 200-300 сөзгө жетет. Бала өзүнө багышталган кепти түшүнүп, өзү да сүйлөй баштайт. Кеп бала үчүн жанындагы чоңдор менен баарлашуунун башкы каражаты болуп калат. 3 жашында активдүү кеп байлыгы 1200-1500 сөзгө жетип, бул куракта бала кепти өз курдаштары менен да баарлашуу куралы катары пайдалана баштайт.

Кепти өөрчүтүү баланын сөз байлыгын (лексиканы) кеңейтүүнү; туура айтууга үйрөтүүнү (кептин тыбыштык маданиятына тарбиялоо, фонетика), кептин грамматикалык түзүлүшүн калыптандырууну (грамматика), ошондой эле окуу жана жазуу сабатына даярдоону өзүнө камтыйт. Эң маанилүүсү, кептик өөрчүүнүн кийинки баскычына жакшы, ыңгайлуу шарттарда гана, тагыраак айтканда, бала чоңдор менен жетиштүү жана сапаттуу баарлашканда гана жетүүгө мүмкүн. Бала чоң кишинин суроолоруна жооп берип, өзү да аны менен бирге жасап жаткан нерселер жөнүндө суроолорду берет. Ал эми өзүнүн курдашы менен сүйлөшкөндө, башка баланын айткандарынын мазмунуна маани берип түшүнбөйт, андыктан мындай диалогдор жупуну болот жана балдар бири-бирине дайыма эле жооп бере бербейт.

Бала үчүн кеп баарлашуу гана ыкмасы эмес, ал дүйнө таануу, ой жүгүртүү, логика, ошондой эле өз жүрүм-турумун жөнгө салуу көндүмдөрүн өөрчүтүүдө эң маанилүү роль ойнойт. Кеп жана баарлашуу аркылуу балдар өз сезимдерин, ойлорун билдирүүнү, башкалардын сөздөрүн кабыл алып, түшүнүп, чечмелөөнү үйрөнүшөт.

Кепти жана баарлашууну өөрчүтүүнүн олуттуу бөлүгү болуп окуу жана жазуу үчүн шарттарды жаратуу, атап айтканда, баланын жаш курагына жана кызыкчылыктарына туура келүүчү китептерди күн сайын окугандан пайда болуучу жазма текстке кызыгууну жаратуу болуп эсептелет. Түрдүү чийме-сызыктарды чиймелөө жана боёп-тартуу баланы жазуу шыгына даярдайт.

ТАРМАКЧА 3.1. БААРЛАШУУ

СТАНДАРТ 3.1.1. БАЛА ООЗЕКИ КЕПТИ УГУП ТҮШҮНҮП ЖАНА АНЫ БААРЛАШУУ ҮЧҮН ПАЙДАЛАНУУГА ЖӨНДӨМДҮҮ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>3.1.1.1. Тааныш үндү укканда колу-бутун кыймылдатат.</p> <p>3.1.1.2. Чоң киши карап же атаган нерсеге көзүн бурат.</p> <p>3.1.1.3. Кишилердин көңүлүн өзүнө буруш үчүн үн чыгарат.</p>	<p>3.1.1.1. Балага карап сүйлөгүлө, эгер ал Сиздин үнүңүздү укканда колу-бутун тыбыратып, сүйүнсө, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.2. Баладан «Ата / топ (же бала билген башка адам же нерсе) кана?» деп сураңыз. Атаган адамга же нерсеге өзүңүз караңыз. Аталгандар балага көрүнө турган болушу керек. Эгер бала сиз атаган нерсе же киши тарапка жок дегенде көзүн бурса, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.3. Эгерде бала өзүнө көңүл бурдуруш үчүн үн чыгарганын далилдей турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала угуп, көрүп, эрдин кыймылдатып жана түрдүү үндөрдү чыгара алгыдай ыңгайлуу шарттарды түзүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Балага тегеректе курчап турган буюмдарды, оюнчуктарды жана алардын сүрөттөрүн көрсөтүп аттарын атоону кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланын үнүнө жооп кайтарып, анын быдылдап сүйлөшүн колдоп турууну кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Бала менен сүйлөшкөндө өзүнчө муундарды (а-па, а-та, ба-ба, ма-ма, па-па, би-би, ту-ту ж.б.) кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала менен төрөлгөндөн баштап эле күн сайын (кийинтип, тамак берип, киринтип, уктатып жатканда ж.б.) сүйлөшкүлө, ырдап бергиле.</p> <p>2. Балага тегеректе курчап турган буюмдарды, оюнчуктарды жана алардын сүрөттөрүн көрсөтүп аттарын атагыла.</p> <p>3. Баланын көңүлүн «Бул ата, бул чоң эне, бул чоң ата» деп жакын адамдарга бургула. Ал атасына караганда: «Сен атанды таптың» деп, аны мактагыла.</p> <p>4. Баланын үнүн жакшы кабыл алып, анын көзүнө жылмая карагыла, артынан үнүн кайталагыла.</p> <p>5. Бала менен өзүнчө муундарды (а-па, а-та, ба-ба, ма-ма, па-па, би-би, ту-ту ж.б.) колдонуп сүйлөшкүлө.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>3.1.1.4. Өз атын, жакын адамдардын атын жана тааныш нерселердин аталыштарын угуп карайт.</p> <p>3.1.1.5. Жөнөкөй суроолорго (Оюнчук аласыңбы? Нан, алма жейсиңби?...) баш ийкеп чайкап же «Ооба»\«Жок» деп жооп берет.</p>	<p>3.1.1.4. Эгерде бала жакын адамдардын атын жана тааныш нерселердин аталыштарын угуп караганын сүрөттөй турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.5. Эгерде бала жөнөкөй суроолорго «Ооба» «Жок» деп сөз менен же ишарат кылып жооп бергенин ырастай турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен көбүрөөк сүйлөшүп, ага жакын адамдарды, оюнчуктарды жана тегеректеги буюмдарды атап көрсөтүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Балага «Ооба» же «Жок» деп жооп берүүгө боло турган (Эшикке чыгасыңбы? Алма берейинби? сыяктуу) жабык түрүндөгү жөнөкөй суроолорду берүүнү кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Балага атынан кайрылыңыз, сиз ким же эмне жөнүндө айтып жатканыңызды бала көрүп угушу үчүн жакын адамдарды, тааныш буюмдарды өз аттарынан атаңыз.</p> <p>2. «Ооба» же «Жок» деп жооп берүүгө боло турган (Эшикке чыгасыңбы? Алма берейинби? сыяктуу / жабык түрүндөгү жөнөкөй суроолорду бериңиз. Туура жообу үчүн баланы мактаңыз.</p> <p>3. Бала менен түшүнүктүү сүйлөшүп, кебиңизде жөнөкөй жана туура сүйлөмдөрдү колдонуңуз.</p>
Балага 12 - 18 ай (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>3.1.1.6. «Жок», «болбойт, антпе» деген сөздөрдүн маанисин түшүнөт жана өзү</p>	<p>3.1.1.6. «Жок», «болбойт, антпе» деген сөздөрдү укканда бала өзү жасап жатканды токтоторун ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы “болбойт” деген сөздү угуп, жасап жатканын токтотконго үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Зарыл учурларда гана тыюу салгыла. Эмне үчүн тыюу салганыңардын себебин түшүндүргүлө. Мисалы: «Балдарды түрткөнгө болбойт, бир жери ооруп калат!»</p>

<p>жасап жаткан ишти токтото алат.</p> <p>3.1.1.7. Кыска аңгемелерди, жомокторду кунт коюп, алаксыбай уга алат (3-5 мүнөттөн кем эмес).</p> <p>3.1.1.8. Бир нерсенин, жаныбардын жана башкалардын добушун кайталап атайт (“би-би” – машиненин үнү, “ав-ав” – иттин «айтканы»).</p> <p>3.1.1.9. Сөздөрдү кайсы бир тыбышты калтырып же башка тыбышка алмаштырып айтат (касык – кашык, бапак – байпак, тепелек – көпөлөк, Элдрай – Элдияр ж.б.).</p>	<p>3.1.1.7. Бала өзүнүн жаш курагына ылайык аңгеме-жомокторду 5 мүнөттөн кем эмес кунт коюп уга ала турарын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.8. Бала үндөрдү туурап колдонгонуна мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.9. Эгерде бала өзү билгендей айткан сөздөрдү мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>2. Бала менен сүйлөшүп, ага суроолорду берип, туура жообу үчүн мактап турууну кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала көңүл коюп угушу үчүн ага кыска аңгеме-жомокторду (3-5 мүнөт) көркөм айтып берүүнү эске салыңыз.</p> <p>4. Бала чоңдордун артынан жаңы сөздөрдү жана жөнөкөй ырларды кайталалашын колдоп, тааныш ырлардын сөздөрүн жана анын саптарын аягына чейин айтканды үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Бул курактагы бала сөздөрдү кайсы бир тыбышты калтырып же башка тыбышка алмаштырып айтышы (касык – кашык, бапак – байпак, тепелек – көпөлөк, Элдрай – Элдияр ж.б.), бир нерсени же жаныбарды атоодо добушту туурап айтышы (“би-би” – машиненин үнү, “ав-ав” – иттин «айтканы») кадимки көрүнүш экенин эске салгыла.</p> <p>6. Бала менен китеп окуп, сүйүктүү оюнчуктары менен ойноп убакыт өткөрүш керектигин эске салгыла.</p>	<p>2. Бала жаныңызда ойногонуна көз салыңыз, Сиз «Жок», «Антпе», «Болбойт» деп айтканда бала жасаганын токтотушуна жардам бериңиз.</p> <p>3. Балага жөнөкөй аңгеме-жомокторду, кыска ырларды (3-5 мүнөт) көркөм айтып бериңиз, ал кунт коюп угуп, кайталашын, сөздү же саптарды аягына чыгарып айтышын колдоп туруңуз.</p> <p>4. Бул курактагы бала сөздөрдү кайсы бир тыбышты калтырып же башка тыбышка алмаштырып айтат (касык – кашык, бапак – байпак, тепелек – көпөлөк, Элдрай – Элдияр ж.б.), бир нерсени же жаныбарды атоодо добушту туурайт (“би-би” – машиненин үнү, “ав-ав” – иттин «айтканы»).</p> <p>5. Баланы ойлоп тынчыңыз кетип жатканын анын көзүнчө айтпаңыз.</p> <p>6. Бала менен китеп окууга (анын жаш курагына ылайык), сүйүктүү оюнчуктары менен ойноого көп убакыт бөлүңүз.</p>
--	--	--	---

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>3.1.1.10. Ата-энесинин, чоң ата-чоң энесинин аттарын айтат (Оля апа, Адыл ата).</p> <p>3.1.1.11. Өзү уккан кыска аңгеме-жомокторду кайталайт (2-3 сөздөн турган 2-3 сүйлөм).</p> <p>3.1.1.12. Эки-үч сөздөн турган сүйлөмдөрдү өз алдынча айта алат.</p> <p>3.1.1.13. Эки-үч сөздөн турган суроолорду берет (сүйлөшүп жатканда, китеп окуп же аңгеме айтып берип жатканда).</p>	<p>3.1.1.10. Баладан: «Атаңдын (апаңдын...) аты ким, айтчы?» деп сурагыла. Эгерде бала жакын адамдарынын аттарын (так болбосо да) айтса, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.11. “Бала кыска аңгеме-жомокторду кайталайт” дегенди ырастай турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.12. Бала айткан, 2-3 сөздөн туруучу бир нече сүйлөмдү мисал келтире алсаңыз, анда анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.13. Эгерде бала берген суроолордон мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба»..</p> <p>3.1.1.14. Баладан топту (же башка бир нерсени) берчи деп сураңыз. Ал буюм бала азыр ойноп жаткан нерсе болбошу</p>	<p>1. Бала жакын адамдарынын аттарын аташына түрткү берүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Кыска аңгеме-жомокторду бир нече жолудан айтып берүүнү кеңеш кылыңыз. Аларды бала кайталашына (2-3 сөздөн турган 2-3 сүйлөм) түрткү берүү керек.</p> <p>3. Баланын 2-3 сөздөн турган сүйлөмдөрдү өз алдынча айтуусуна (суроолорду берүү менен) түрткү жасоону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Баланын суроолоруна дайыма, а түгүл китеп окуп же бир нерсе айтып берип жатканда да (окууну, аңгемени токтотуп) жооп берүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>5. Кайсы бир өтүнүчтү аткар деп баладан суранып жатканда (китепти алып кел,</p>	<p>1. Баладан атаңдын, апаңдын, чоң атаңдын, чоң энеңдин, байкеңдин, бөбөгүңдүн, эжеңдин аты ким деп сурагыла. Туура атаган аттары үчүн мактагыла.</p> <p>2. Балага жаккан кыска аңгеме-жомокторду көп жолудан кайталап айтып бергиле. Баланын аларды кайталоосуна түрткү бергиле (2-3 сөздөн турган 2-3 сүйлөм). Анын айтканын чын дилиңизден кунт коюп жана кызыгуу менен угуңуз, аңгеме-жомоктун мазмуну боюнча суроолорду бериңиз.</p> <p>3. Баланын 2-3 сөздөн турган сүйлөмдөрдү өз алдынча айтуусуна (суроолорду берүү менен) түрткү жасаңыз. Бала өзүн тегеректеп турган нерселерди көрсөтүшүн колдогула (мисалы,</p>
--	---	--	---

<p>3.1.1.14. Чоң кишинин жөнөкөй өтүнүчүн, буйругун (китепти алып кел, сүрөттөрдү кара) түшүнүп аткарат.</p>	<p>керектигине көңүл буруңуз: ал аны бергиси келбей коюшу мүмкүн. Эгерде бала Сиздин өтүнүчүңүздү туура аткарса, анда «Ооба».</p>	<p>сүрөттөрдү кара) колу менен жаңсоо-ишараттарды колдонууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>отургуч, оюнчук, мышык, дарак ж.б. кайда?) жана нерселерди атап, өз сүйлөмдөрүн кеңейтишине өбөлгө болгула.</p> <p>4. Бала менен аны туурап былдырап эмес, жөнөкөй, бирок чоң кишинин тили менен сүйлөшүңүз.</p> <p>5. Баланын жаш курагына ылайык элдик ырларды ырдап берип, анын кошо ырдашын колдоңуз.</p> <p>6. Китеп окуп же бир нерсе айтып берип жаткан учурда баланын берген суроосуна сөзүңүздү токтотуп, дайыма жооп бериңиз.</p> <p>7. Баладан кайсы бир нерсени жаса деп, мисалы, оюнчук машинени жана оюнчук салчу кутуну көрсөтүп “машинени кутуга сал” деп колуңузду жаңсап же башыңызды ийкеп көрсөтүңүз.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>3.1.1.15. Чоң кишинин күндөлүк кебине жана өтүнүчүнө талаптагыдай жооп кайтарат.</p> <p>3.1.1.16. Сылык сөздөрдү («рахмат», «эч нерсе эмес», «саламатсыңбы/салам», «жакшы кал /көрүшкөнчө») колдоно алат.</p> <p>3.1.1.17. Көп суроо берет.</p> <p>3.1.1.18. Жакын чоң адамдары үчүн түшүнүктүү сүйлөйт.</p>	<p>3.1.1.15. Бала өзүнө кайрылып айтылган кепти туура түшүнөөрүн ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.16. Балага байкоо жүргүзүңүз, эгерде ал сылык сөздөрдү орундуу колдонсо, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.17. Бала берген бир нече суроону мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.1.18. Баланын кебин жок дегенде жакын адамдары түшүнсө, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен күндөлүк жасагандарды дайыма: «Биз ойгондук, жүрү, барып жууналы, анан тамак ичебиз...» деп айтып турууну, бала ага ылайык кыймыл-аракет жасашына түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала тийиштүү жагдайларда сылык сөздөрдү («рахмат», «эч нерсе эмес», «салам/саламатсыңбы», «жакшы кал /көрүшкөнчө») пайдаланышын колдогонду кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланы кепке тартып, анын жооп беришине түрткү жасоо үчүн ачык суроолорду бергенди кеңеш кылыңыз (Эмне кылып жатасың? – Мен кызыл машине менен ойноп жатам).</p> <p>4. Баланын суроолоруна жооп берип, дагы башка жаңы суроолорду беришине түрткү жасаганды кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Күндөлүк жасагандарды дайыма: «Биз ойгондук, жүрү, барып жууналы, анан тамак ичебиз...» деп айтып туруңуз. Бала Сиздин айтканыңызга жараша кыймыл-аракет жасашына (жуунуп, кийинип) түрткү бергиле.</p> <p>2. Бала тийиштүү жагдайларда сылык сөздөрдү («рахмат», «эч нерсе эмес», «салам/саламатсыңбы», «жакшы кал /көрүшкөнчө») пайдаланышын колдоңуз. Аны мактаңыз, анын сылыктыгына кубанып жатканыңызды жылмая көрсөтүңүз.</p> <p>3. Баланын суроолоруна жооп берип, дагы башка жаңы суроолорду беришине түрткү жасаңыз.</p> <p>5. Бала суроо бергидей оюндарды ойноңуз. Аны кепке тартып, кенен жооп беришине түрткү жасоо үчүн ачык суроолорду бериңиз (Эмне кылып жатасың? – Мен кызыл машине менен ойноп жатам).</p>

ТАРМАКЧА 3.1. БААРЛАШУУ

СТАНДАРТ 3.1.2. БАЛА ӨЗҮНҮН СӨЗ БАЙЛЫГЫН БАЙЫТУУГА ЖАНА ТУУРА КЕПТИ КАЛЫПТАНДЫРУУНУ КӨРСӨТҮҮГӨ ЖӨНДӨМДҮҮ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>3.1.2.1. Үн чыгарат («а», «о», «у», «э» үндүү тыбыштарын жана «м», «п», «б» үнсүз тыбыштарды айтат).</p> <p>3.1.2.2. Үнсүз жана үндүү тыбыштарды айкаштырып (ма-ма-ма, га-га-гу-гу-гу, ба-ба-ба-та-та-та), быдылдайт.</p>	<p>3.1.2.1. жана 3.1.2.2. Эгерде бала ойгоо кезинде алгач түрдүү үн чыгарып, анан б айга жакын быдылдап үнсүз-үндүүлөрдөн турган муундарды айта баштаса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланын айткан тыбыштарын артынан кайталап, көңүлдүү ойноо менен ал тыбыштарды дагы айтышына түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Баланын үнүн кайталап, анын көргөн-сезгендери, каалагандары жөнүндө дайыма айтып туруу/ сүйлөшүү менен баланы кептик аракетке даярдоону кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Бала үнсүз жана үндүү тыбыштарды айкаштырып (ма-ма-ма, га-га-гу-гу-гу, ба-ба-ба-та-та-та), быдылдашына түрткү бергиле. Баланын үнүн кайталап, кубанып, аны колдогула, ал чыгарган тыбыштарды ирээти менен айткыла ж.б.</p> <p>2. Бала чыгарган үндү кайталап ага жооп кылгыла. Ылайыктуу сөздү тандап, тийиштүү кишини же буюмду көрсөткүлө. Мисалы, бала «ма-ма-ма-ма» десе, чоң киши «Мама. Мына мама» дейт. Же бала «би-би-би» десе, чоң киши «биби-машине. Мына машине, биби» деп кошот.</p> <p>3. Баланын үнүн кайталап, анын көргөндөрү, сезгендери жана каалаганы жөнүндө сүйлөшүү менен, баланы кептик аракетке даярдаңыз.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>3.1.2.3. Чоң кишинин артынан кайталап, быдылдап же жөнөкөй сөздөрдү айтат (бибика, апа, ата, ж.б.)</p> <p>3.1.2.4. Буюмдарды жана кыймыл-аракеттерди өзү билгендей атап, сүйлөшкөнгө аракет кылат.</p>	<p>3.1.2.2. Бала колдоно турган 3-5 сөздү (жок дегенде) атай алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.3. Бала жакын адамдары менен жөнөкөй сөздөр аркылуу сүйлөшүүгө аракет кылганын ырастай турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен сүйлөшүп, ырдап, анын быдылдаган сөздөрүнө маани берип, жооп кайтарууну кеңеш кылыңыз. Бул балага сүйлөй баштоого жана баарлашууга жардам берет.</p> <p>2. Бала менен баарлашууда кыска, жөнөкөй (эки муундан турган) грамматикалык жактан туура сөздөрдү колдонууну кеңеш кылыңыз.</p> <p>3. Тегеректеги буюмдарды жана жөнөкөй кыймыл-аракеттерди (берчи, ич, ал ж.б.) бала бир нече жолу көрүп, уккудай кылып атоону кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Бала менен сүйлөшүп, ырдап, анын быдылдаган сөздөрүнө маани берип, ал сизге кайрылганда жооп кайтарыңыз. Жомок айтып, окуп бериңиз, нерселердин, буюмдардын, адамдардын аттарын атаңыз. Бул баланын сүйлөп жана баарлаша баштоосуна жардам берет.</p> <p>2. Бала «апа», «ата» сыяктуу тааныш сөздөрдү айтканда ага дайыма көңүл бургула.</p> <p>3. Бала менен баарлашууда кыска, жөнөкөй, грамматикалык жактан туура сүйлөмдөрдү колдонула. Бала кыска, жөнөкөй (эки муундуу) сөздөрдү кайталашына түрткү бергиле.</p> <p>4. Бала бир күн ичинде көрүп, пайдаланчу нерселерди, жасай турган кыймыл-аракеттерди атаңыз (берчи, ич, же, ал, ойно ж.б.).</p>

Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)

<p>3.1.2.5. Бир нерсени билдириш үчүн бир сөздү айтат, мисалы, «мен сүт ичем» дегендин ордуна «сүт» дейт.</p> <p>3.1.2.6. Кыска сөздөрдү айтат («апа», «ляля», «ичем», «бей» («бер»).</p> <p>3.1.2.7. Ишарат-жаңсоолорду колдонот (кол булгайт «кош-кош», манжаларын бир нече жолу жумуп-ачат – «берчи», алаканын өөп, алдыга сунуп «аба аркылуу жүзүңдөн сүйөт», бир нерсеге макул болбосо, баш чайкап билдирет).</p>	<p>3.1.2.5. Эгерде бала чоң кишиге сөз менен кайрылса (жок дегенде, бир сөз менен), анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.6. Эгерде бала жок дегенде эки муундан турган сөздү айтса, анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.7. Эгерде бала ишарат-жаңсоолорду туура колдонсо, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала азырынча узун сөз айкаштары же сүйлөмдөрдү колдонуп, активдүү кол жаңсап, ишарат кылуу менен сүйлөй албай турганын эске салгыла. Адатта ал бир нерсени билдирүү үчүн бир сөздү колдонот. Мисалы, «мага тигини же муну берчи» дегендин ордуна колу менен көрсөтүп «бе(й)р» дейт.</p> <p>2. Баланын быдылдаган кебин түшүнүп, анын сүйлөшүүгө болгон далалатына оң жооп кайтарууну; жаңы сөздөрдү туура эмес болсо да пайдаланууга болгон баланын аракетин колдогула деп кеңеш бергиле.</p> <p>3. Күнү бою болуп жаткан бардык нерселер жөнүндө бала менен сүйлөшүүнү, күн сайын анын жашына туура келе турган китептерди окуп берүү зарылдыгын эске салгыла.</p> <p>4. Бала менен баарлашууда анын өз элинин маданиятын чагылдырчу сөздөрдү жана китептерди пайдаланууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала азырынча узун сөз айкаштары же сүйлөмдөрдү колдонуп, активдүү кол жаңсап, ишарат кылуу менен сүйлөй албайт. Адатта ал бир нерсени билдирүү үчүн бир сөздү колдонот. Мисалы, «эшикке чыгам» дегендин ордуна «эшик» дейт.</p> <p>2. Баланы көңүл коюп угуп, анын айтканын түшүнүүгө аракет кылыңыз, быдылдаган кебине жакшы маанайда жооп бериңиз.</p> <p>3. Баланын айтканын кеңейтип кайталагыла. Мисалы, «Сүтпү? Сен сүт ичесиңби?»</p> <p>4. Баланын жаңы сөздү туура эмес болсо да айтайын деген далалатын колдогула.</p> <p>5. Күнү бою болуп жаткан бардык нерселер жөнүндө бала менен сүйлөшкүлө, мисалы, “Кел, отуруп тамак ичели”</p> <p>6. Күн сайын (жок дегенде 10 мүнөт) баланын жашына туура келчү китептерди окугула.</p> <p>7. Өз кебиңерде өз элиңердин маданиятыңарды чагылдырчу сөздөрдү пайдалангыла.</p>
--	---	---	---

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>3.1.2.8. Өзүн тегеректеп турган тааныш буюмдарды атайт.</p> <p>3.1.2.9. Сүрөттө тартылганды 3-4 сөз менен түшүндүрүп берет.</p> <p>3.1.2.10. Бала ишарат-жаңсоолор менен эмес, сөз менен баарлашканды (бир нерсени, сезимин билдиргенди) артык көрөт.</p> <p>3.1.2.11. Жаңы уккан сөздү кайталайт (туура же өзү билгендей быдылдап).</p>	<p>3.1.2.8. Буюмду көрсөтүп, баладан «Бул эмне?» деп сурагыла. Буюм балага тааныш болушу керек. Эгерде ал мындай 4-5 суроого туура жооп берсе, анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.9. Балага анын жашына туура келчү китептен сүрөт көрсөтүп, «Бул ит эмне кылып жатат? Чоң атачы? ж.б.» ушул сыяктуу суроолорду бериңиз. Эгерде бала жок дегенде үч сөз менен жооп берсе, анда «Ооба». Эгерде бала сүйлөй элек болсо, анда «Жок».</p> <p>3.1.2.10. Эгерде бала адатта сөздөрдү пайдаланып, аны жаңсоо-ишараттар менен коштосо (бирок тескеринче эмес), анда «Ооба».</p>	<p>1. Көрсөтүлүп жаткан нерсеге/объектиге туура келчү жаңы сөздөрдү бала эске тутуп, туура айтышына жардам берүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Күнүнө жок дегенде 10 мүнөттөн китеп окуп, андагы сүрөттөрдү карап, тартылган нерселер жөнүндө айтып берип, аларды бала үч-төрт сөз менен сүрөттөп берүүгө түрткү жасоо зарылдыгын эскерткиле.</p> <p>3. Бала менен ага кызыктуу темаларда сүйлөшүүнү жана анын айткандарын кызыгуу менен угууну кеңеш кылыңыз.</p> <p>4. Балага жаңы сөздөрдүн маанисин түшүндүрүп, бала аларды туура эмес болсо да, колунан келишинче кайталашына түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Жакын жерде тегеректеп турган нерселерди атоого балага түрткү бергиле. Аны менен «Бул эмне?» деген оюнду ойноңуз. Анда алгач сиз колуңуз менен бир буюмду көрсөтүп, балага «Бул эмне?» деп сурайсыз, ал болсо жооп берет. Анан бала сизге суроо берет, сиз жооп бересиз.</p> <p>2. Көрсөтүлүп жаткан нерсеге туура келчү жаңы сөздөрдү бала эске тутуп, туура айтышына жардам бериңиз.</p> <p>3. Күнүнө жок дегенде 10 мүнөттөн китеп окуп, андагы сүрөттөрдү карап, тартылган нерселер жөнүндө айтып берип, аларды бала үч-төрт сөз менен сүрөттөп берүүгө түрткү жасаңыз.</p> <p>4. Бала менен ага кызыктуу темаларда көбүрөөк сүйлөшүп жана анын айткандарын кызыгуу менен угуңуз.</p>
---	--	---	---

<p>3.1.2.12. Ат атоочтордун маанисин түшүнөт («меники», «сеники», «мен», «сен» ж.б.).</p>	<p>3.1.2.11. Балага азырынча аталышын биле элек нерсени же жаныбарды (же анын сүрөтүн) көрсөткүлө. Анын аталышын сиздин артыңыздан кайтала деп сураныңыз. Эгерде бала укканын кайталаса (быдылдап, өз билгенинче болсо да), анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.12. Балага «Мен кайдамын?», «Сен кайдасың?» деген суроолорду бериңиз. Бала өзүн жана сизди туура көрсөтүшү керек. Баланын алдына ага жана сизге тиешелүү буюмдарды, мисалы, баш кийимдерди коюп, «Сенин топуң кана?», «Менин топум кана?» деп сураңыз.</p>	<p>5. Баланын айткандарын грамматикалык (бала айткан сөздү кошуп, сүйлөм түзүп) жана мазмундук (бала айтканга дагы маалымат кошуп: «Коён» - «Коён сабизди жакшы көрөт») жактан кеңейтүүнү улантууну кеңеш кылыңыз.</p> <p>6. Башка бирөөнүн оюнчугун, буюмдарын уруксатсыз албоого баланы үйрөтүүнү кеңеш кылыңыз. Бала «Менин куурчагым», «Сенин коёнуң» деген сөздөрдү колдонуп, өз оюнчуктары менен ойнош керектигин билет.</p>	<p>5. Баланын жаңы сөздөрдү пайдаланууга болгон далалатын колдоп, алардын маанисин түшүндүрүп жана аны туура айкан кезде баланы колдоп, мактаңыз.</p> <p>6. Бала сөз айкаш же сүйлөм менен эмес, сөз менен гана сүйлөсө, ал айткан сөздү кошуп сүйлөмдөрдү түзүңүз, бала айткан нерсе жөнүндө маалымат кошуңуз («Коён» - «Коён сабизди жакшы көрөт»).</p> <p>7. Балага анын жеке буюмдарын: кийим-кече, оюнчук, тазалык буюмдарын бериңиз. Аны башка бирөөнүн буюмдарын, оюнчуктарын уруксатсыз албаш керектигине үйрөткүлө. Бала «Менин куурчагым», «Сенин коёнуң» деген сөздөрдү колдонуп, өз оюнчуктары менен ойнош керек.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>3.1.2.13. Өз кебинде сын атоочторду колдонот (жакшы, кооз, жаман, кичинекей ж.б.).</p> <p>3.1.2.14. Өзү түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин жана тааныш эмес нерселердин аталышын сурайт.</p> <p>3.1.2.15. Болгон окуялар жөнүндө айтып берет.</p>	<p>3.1.2.13. Бала сын атоочторду колдонуп сүйлөгөнүнө мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.14. Бала өзү түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин жана тааныш эмес нерселердин аталышын сураган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.1.2.15. Бала болгон окуялар жөнүндө айтып берген мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». Жакында (кечээ же бүгүн эртең менен) болгон окуя жөнүндө эсиңдеби деп баладан сурап көрсө болот. Бул чоң эне-чоң атасынын келиши, балдар аянтчасындагы оюн, кызыктуу жаңы китеп сатып алуу, аны окуу ж.б. болушу ыктымал. Эгерде бала 2-3 сүйлөм менен айтып бере алса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен сын атооч камтылган толук сүйлөмдөрдү пайдаланып сүйлөшүүнү, кепте сын атоочторду колдонууга түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Жаңы сөздөрдү колдонуп, тиги же бул сөздүн мааниси жөнүндө баланын суроолоруна дайыма жооп берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала катышкан, жакында болгон кызыктуу окуялар жөнүндө суроолорду берүүнү, бала окуя туурасында өзү айтып беришине түрткү жасоону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Баланын жасаган кептик катасын кайталабоону, дароо туура айтып үлгү көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала өзүнүн тегерегиндеги адамдарды, буюмдарды сын атоочторду колдонуу менен сүрөттөөгө түрткү бергиле.</p> <p>2. Бала жаңы сөздөрдү, анын ичинде сын атоочторду колдонуп толук сүйлөмдөр менен сүйлөшүн колдогула.</p> <p>3. Жаңы сөздөрдү колдонуп, тиги же бул сөздүн мааниси жөнүндө баланын суроолоруна жооп бергенге аракет кылгыла.</p> <p>4. Бала катышкан жакында болгон кызыктуу окуялар жөнүндө суроолорду берип, бала окуя туурасында өзү айтып беришине түрткү жасагыла.</p> <p>5. Баланын туура эмес айткан сөзүн же сүйлөмүн кайталабагыла, дароо туура айтып үлгү көрсөткүлө.</p>

ТАРМАКЧА 3.2. ОКУУ ҮЧҮН АЛДЫН АЛА ШАРТТАР

СТАНДАРТ 3.2.1. БАЛА КИТЕПТЕРГЕ КЫЗЫГАТ ЖАНА АЙРЫМ БЕЛГИЛЕР МЕНЕН ТАМГАЛАРДЫ ТААНЫЙТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
3.2.1.1. Түстүү сүрөтү бар китептерге колун сунуп, кызыгат.	3.2.1.1. Эгерде бала түстүү сүрөтү бар китептерге кызыкса, анда «Ооба».	1. Түстүү сүрөттөрү бар (китептин бети толо тартылган, астында 1-2 сап гана текст бар) китептерди окуп, көрсөтүп, колуна берүүнү кеңеш кылыңыз.	1. Бала жаңы төрөлгөндөн баштап түстүү сүрөттөрү бар (бети толо тартылган, астында 1-2 сап гана текст бар) ылайыктуу китептерди окуп бериш керек. Балага сүрөттөрдү көрсөтүп, анда эмне тартылганын айтып бериңиз. Түстүү сүрөттөрү бар китепке кызыгуусун жаратып, колуна бергиле.
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
3.2.1.2. Китеп окуп берип жаткан кишинин үнүн угуп, кыймыл-аракет жасайт (анын жүзүнө же китепти карайт, үн катпай калат ж.б.). 3.2.1.3. Түстүү сүрөттөрдү карап, аларга карата кыймыл-аракет жасайт (үн чыгарат, колдорун шилтегилейт ж.б.).	3.2.1.2. Эгерде китеп окуп берип жатканда, ал тыңшап укса, анда «Ооба». 3.2.1.3. Балага китептеги сүрөттөрдү көрсөтүңүз. Эгерде аларды карап, үн чыгарып, кыймылдап, колун шилтегилесе ж.б., анда «Ооба».	1. Баланын жаш курагына жана кызыкчылыктарына жараша китептерди окуп берүүнү кеңеш кылгыла. Баланын көңүлүн кооз сүрөттөр менен, айкын ишарат-жаңсоолор менен, ошондой эле түрдүү үн каражаттарын (ар кандай добуш ыргагын, катуу-акырындыгын, тездигин) колдонуп бурса болот. 2. Түрдүү нерселер тартылган кагаздарды, кооз сүрөттөрү бар китептерди көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.	1. Баланын жаш курагына жана кызыкчылыктарына жараша китептерди окуп бергиле. Баланын көңүлүн кооз сүрөттөр менен, текстке ылайык айкын ишарат-жаңсоолор менен, ошондой эле түрдүү үн каражаттарын (ар кандай добуш ыргагын, катуу-акырындыгын, тездигин) колдонуп да бурса болот. 2. Түрдүү нерселер тартылган кагаздарды, кооз сүрөттөрү бар китептерди көрсөткүлө. Балага сүрөттө тартылганды атап, кыскача сүрөттөмө берсе болот (Бул короз. Ал «кукареку» дейт).
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
3.2.1.4. Китептен сүрөттү тандап, чоңдордон окуп берүүнү сурайт. 3.2.1.5. Китептеги сүрөткө көңүл буруп карайт (жылмайып, ишарат кылып, үн чыгарып, сөз сүйлөйт ж.б.. 3.2.1.6. Китепти өзү алып көрөт. 3.2.1.7. Китепти “окумуш” болуп, быдылдап үн чыгарат,	3.2.1.4. Эгерде бала китептеги сүрөттөрдү карап, өзүнө жакканга токтолуп, окуп берүүнү сураса, анда «Ооба». 3.2.1.5. Эгерде бала китептеги сүрөттөрдү карап, жылмайып, кол жаңсап, үн чыгарып, сүйлөп ж.б. кыймыл-аракеттерди жасаганын сүрөттөй турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 3.2.1.6. Бала китепти өзү алып каалаганын сүрөттөгөн мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Бала өзүнө жаккан китепти алып көрүп, “окумуш” боло алышы үчүн, текчедеги балдар үчүн китептер анын колу жеткидей болушун кеңеш кылгыла. 2. Баланын китеп окуп бер деген өтүнүчүн эч качан четке какпоону сунуш кылгыла. Тексттин саптарын сөөмөйүңүз менен басып бала көргүдөй кылып окуш керек. 3. Балага тааныш китепти алып, ал билген каармандардын сүрөтүн таап көрсөт деп	1. Бала өзүнө жаккан китепти алып көрүп, окумуш болушу үчүн (быдылдап, айтып берип, барактап, сөөмөйү менен тексттин саптарын сыдырып ж.б.), текчедеги балдар үчүн китептер баланын колу жеткидей койгула. 2. Баланын китеп окуп бер деген өтүнүчүн эч качан четке какпагыла. Тексттин саптарын сөөмөйүңүз менен бала көргүдөй кылып белгилеп окугула, ошондо бала текстти сүрөттөн айрып тааный алат.

<p>айтып берет, барактайт, бармагы менен текстти чукулап карайт ж.б.</p>	<p>3.2.1.7. Баладан ага тааныш китепти «окуп бер» деп сураныңыз. Эгерде ал “окумуш” болуп ишарат жасай алса, анда «Ооба».</p>	<p>суранууну жана сүрөттөрдү чогуу көрүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Бир эле сөз же сөз айкаштары кайталануучу жомокторду окуп берүүнү сунуш кылгыла.</p>	<p>3. Балага китепти барактаганга (керек болсо сиздин жардамыңыз менен) уруксат бергиле.</p> <p>4. Китептеги сүрөттөрдү көрсөтүп, эмне тартылганын атагыла. Бала суроого («Мышык кана?», «Кичинекей кыз кана?») жооп берип жатып сүрөттү туура көрсөткөндө мактагыла.</p> <p>5. Колдун кыймылы менен коштолуучу уйкаш сөздөрдү пайдалангыла, (мисалы, «өйдө көч-ылдый көч», «буудай кууру, таару кууру»), бир эле сөз же сөз айкаштары кайталануучу жомокторду окуп бергиле.</p>
<p>Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)</p>			
<p>3.2.1.8. Сүйүктүү китебин чоңдорго алып келип, окуп бер деп сурайт.</p> <p>3.2.1.9. Бир эле жомокту/ аңгемени кайра-кайра укканды жакшы көрөрт.</p> <p>3.2.1.10. Китептин сүрөтүндөгү тааныш буюмдарды нерселерди, каармандарды көрсөтөт.</p> <p>3.2.1.11. Окуп берген китептерден тааныш сөздөрдү кайталайт.</p> <p>3.2.1.12. Тааныш китепте окуянын андан ары эмне болорун, каарман эмне кыларын алдын ала табат (үн чыгарып, кыймыл-аракет жасап жана / же сөздөрдү пайдаланат, саптарды аягына чыгара айтат).</p>	<p>3.2.1.8. Эгерде балага китеп окуп беришсе, эгерде бала окуп берүүнү сураганын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.9. Эгерде бала кайра-кайра окуп бер деп сураган китепти атай алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.10. Баланын алдына сүрөттөрү бар ага тааныш китепти ачып коюп, анда тартылган буюмдарды/каармандарды атап, баладан көрсөт деп сураныңыз.</p> <p>3.2.1.11. Эгерде бала өзүнүн сүйүктүү китебинен сөздөрдү кайталаганына мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.12. Эгерде көп жолу окуп берген китепте окуя андан ары эмне болорун бала таап айта алат дегенге мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Күн сайын балага 10 мүнөттөн кем эмес китеп окуп берүүнү, бала күнү бою балдар үчүн китептер менен журналдарды алып көрө алгыдай шарт түзүп берүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Балага:</p> <p>а. сүрөттөрүн көрүп өз алдынча «окууга» китепти өзү тандап алышын сунуштоону;</p> <p>б. ал тандаган китепти окуп берүүнү;</p> <p>в. китептин сүрөттөрүн көрсөтүүнү;</p> <p>г. балдар үчүн китептердеги, журналдардагы буюмдар менен каармандардын аттарын атоочу ж.б. сөздөрдү, сүйлөмдөрдү кайталоону кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Күн сайын балага 10 мүнөттөн кем эмес китеп окуп бериңиз (уктаар алдында же окуу үчүн атайын белгиленген башка убакытта).</p> <p>2. Бала күнү бою балдар үчүн китептер менен журналдарды алып көрө алгыдай мүмкүнчүлүк түзүңүз, бул үчүн баланын китеп бурчун уюштуруу зарыл.</p> <p>3. Эгерде бала жомоктогу сөздөрдү билсе, ага сүйлөмдүн аягына чыгууга, кайталануучу сөз-сүйлөмдөрдү ж.б. айтууга мүмкүндүк бериңиз.</p> <p>4. Сүрөтү бар китептерди баланын алдына коюп, окуганга бирөөнү танда деп сунуштаңыз.</p> <p>5. Баланын китептеги сүрөттөрдү чогуу көргүсү келгенин оң кабыл алыңыз.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>3.2.1.13. Түрдүү басылма материалдарды карап көрөт (китептер, балдар үчүн китепчелер, журналдар,</p>	<p>3.2.1.13. Баланын жаш курагына ылайык келе турган, кооз сүрөттү көр деп сунуштаңыз. Эгер бала кызыгып көрсө, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага анын жаш курагына ылайык келчү китептерди сатып берип, аларга болгон кызыгуусун өөрчүтүүнү кеңеш кылыңыз (Тиркеме 4)</p>	<p>1. Балага түрдүү басылма материалдарды (сүрөттөрү бар китептерди, журналдарды, товарлардын этикеткаларын, гезиттерди, жарнамаларды ж.б.) көр деп сунуштагыла.</p>

<p>гезиттер, жарнамалар ж.б.)3.2.1.14. Китепте текст кайда, сүрөт кайда экенин көрсөтөт.</p> <p>3.2.1.15. . Өзүнүн жакшы көргөн китептерин сыртындагы сүрөттөрү менен жазууларынан тааныйт.</p> <p>3.2.1.16. Сүйүктүү китебин чоңдорго же өзүнө «окуп берет».</p> <p>3.2.1.17.Бир эле китепти окуп бер деп көп жолу сурайт.</p> <p>3.2.1.18.Сүйүктүү китебинен сөздөрдү, сүйлөмдөрдү эсине тутуп алат.</p>	<p>3.2.1.14. Китепти бала менен кошо көрүңүз. Китепте сүрөт кайда, сөздөр (текст) кайда экенин көрсөт деп сураңызыз. Эгерде бала туура көрсөтсө, анда «Ооба»</p> <p>3.2.1.15. Баладан жакшы көргөн китебиң барбы деп сураңыз. Аны алып кел деңиз. Эгерде бала өзү атаган китепти сыртынан таанып алып келсе, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.16. . Балаңыздан ал китепти «окуп бер» деп сураңыз. Эгерде бала “окумуш” болсо, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.17. Эгерде бала өзүнө жаккан китепти кайра-кайра окуп бер деп суранганын ырастай турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.2.1.18. Бала көп жолу уккан китебинен сөздөрдү, сүйлөмдөрдү кайталаганына мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>2. Баланын китеп «окууга» же сүрөттөр боюнча мазмунун айтып берүүгө болгон далалатын колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланын жакшы көргөн китебин кайра окуп бер деген өтүнүчүн четке какпоону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Күндөлүк сүйлөшүүдө жомоктордон алынган кеп-сөздөрдү колдонууну, алар кайсы жомоктон экенин баланын эсине салууну кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Өзүлөрүнө да бала көрсүн үчүн китеп-гезит окушун кеңеш кылгыла.</p>	<p>2. Китеп окуп жана сүрөттөр аркылуу анын мазмунун айтып берүү аракетин колдогула.</p> <p>3. Сүрөтү бар китептери барактап, сүрөт кайда, текст кайда экенин баладан көрсөт деп сураңызыз. Аларды чогуу көргүлө.</p> <p>4. Китептин сыртындагы сүрөттү сүрөттөп, туура аталышын айтып, баладан ал китепти алып кел деп сураңызыз.</p> <p>5. Күндөлүк сүйлөшүүдө жомоктордон алынган кеп-сөздөрдү колдонуп, алар кайсы жомоктон экенин баланын эсине салгыла. Эсинде калган жомоктун тексттин кайталашы үчүн балага түрткү бергиле.</p> <p>6. Окууга болгон кызыгууңузду көрсөтүп, балага үлгү болгула. Сиз өзүңүз да китеп окуй турганыңызды бала көрүшү керек.</p>
--	---	---	--

ТАРМАКЧА 3.3. ЖАЗУУ ҮЧҮН АЛДЫН АЛА ШАРТТАР

СТАНДАРТ 3.3.1. БАЛА ЖАЗУУ МЕНЕН БАЙЛАНЫШКАН КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТЕРДИ АТКАРУУГА ЖАНА АЙРЫМ СИМВОЛДОРДУ ТҮШҮНҮҮ ЖӨНДӨМҮНӨ ЭЭ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
3.3.1.1. Бөлмөдө өзүнүн көңүлүн бурган нерселерди (дубалдарды, ага чапталган туш кагаздарды, эмеректерди, сүрөттөрдү, плакаттарды, жазууларды ж.б.) кунт коюп карайт.	3.3.1.1. Бала кайсы нерселерди жана кантип карай турганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Баланын көңүлүн бөлмөдө турган нерселерге (дубалдарга, ага чапталган туш кагаздарга, эмеректерге, сүрөттөргө, плакаттарга, жазууларга ж.б.) бурууну кеңеш кылыңыз.	1. Баланын көңүлүн бөлмөдө турган айрым нерселерге (дубалдарга, ага чапталган туш кагаздарга, эмеректерге, сүрөттөргө, плакаттарга, жазууларга ж.б.) буруңуз.
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
3.3.1.2. Фломастерлерге, борлорго, карандаштарга, боёкторго, кагазга кызыгат (колуна алып, чийгенге, бырыштыра кармаганга аракет кылат). 3.3.1.3. Кагазга чиймелеп «сүрөт тартат».	3.3.1.2. Баланын фломастерлерге, борлорго, карандаштарга, боёкторго, кагазга кызыга баштаганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 3.3.1.3. Балага кагаз, карандаш берип, «сүрөт тарт» деп сураныңыз. Эгерде бала чиймелеп сүрөт тартканга аракет кылса, анда «Ооба».	1. Бала колуна канцелярдык буюмдарды кармап турганда жанында болууну кеңеш кылыңыз (коопсуздук үчүн). 2. Балага кагаз, сүрөт тарта турган нерселерди берип, анын сүрөт тартышына түрткү берип, мактап турууну кеңеш кылыңыз.	1. Балага чоң фломастер/ калем сап/ карандаш берип, эки колу менен карма деп үйрөтүңүз; калем саптын калпакчасын кантип ачып-жабыш керектигин көрсөтүңүз. 2. Баланы кагаз, сүрөт тарта турган нерселер, мисалы, калем сап, фломастер, түстүү бор жана карандаштар менен камсыз кылыңыз. 3. Баланын сүрөт тартканын колдоп, мактаңыз.
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
3.3.1.4. Кагаздын ар кайсы жерине эч бир иретсиз чиймелеп, түшүнүксүз нерселерди тартат. 3.3.1.5. Кагазга жоон үч кырдуу карандаш же фломастер менен чекиттерди коёт. 3.3.1.6. Башка кишиге өзүнүн сүрөтүн көрсөтөт (мактанат). 3.3.1.7. Жазымыш болот (кагаздын бетине майда «белгилерди» чиймелеп «жазат»).	3.3.1.4. Балага карандаш (же бор), бир барак кагаз бериңиз. Эгер ал чиймелеп сүрөт тартымыш болсо, анда «Ооба». 3.3.1.5. Кагазга жоон карандаш же фломастер менен чекит кой деп баладан сураныңыз. Эгерде бала чекит койсо (чоңбу же жоонбу, баары бир), анда «Ооба». 3.3.1.6. Бала өзүнүн сүрөтүн сизге көрсөтүп, мактанганына мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба». 3.3.1.7. Балага карандаш, кагаз берип, «тамгаларды жаз» же «кат жаз» деп көрүңүз. Эгерде ал кат жазымыш болуп кагазга чиймелесе, анда «Ооба».	1. Балага кагаз, сүрөт тартчу нерселерди берип, анын сүрөт тартышын колдоп, мактоону сунуш кылгыла. Ошону менен катар баланын коопсуздугу үчүн анын жанында болуу керектигине ата-эненин көңүлүн бургула. 2. Тарткан сүрөттөрү үчүн баланы мактоону кеңеш кылыңыз.	1. Баланы кагаз, сүрөт тарта турган нерселер, мисалы, калем сап, фломастер, түстүү бор жана карандаштар менен камсыз кылыңыз. 2. Балага кагаз жана учу жоон карандаш же фломастер берип, кагазга чекиттерди жана сызыкчаларды түшүрүшүнө түрткү бериңиз. 3. Баланын сүрөт тартышына түрткү берип, ал үчүн аны мактаңыз.

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>3.3.1.8. Кагазга тегерек, туурасынан, тигинен сызыктарды тартат.</p> <p>3.3.1.9. Кагазга жакын кишисине кат жазып жаткансып катар чиймелеп тартат.</p>	<p>3.3.1.8. Баладан кагазга сүрөт тартууну сураныңыз.Эгерде бала тегерек, туурасынан, тигинен чиймелерди тартса, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.9. Балага кагаз, калем сап берип, кат жаз деп сураңыз (атасына/чоң энесине/ эжесине...), эмне жөнүндө жазганын сураңыз. Эгерде бала кат жазымыш болсо, анда «Ооба».</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баланы сүрөт тартканга түрдүү каражаттар менен камсыз кылып, чоң барак кагаздарды жалпагынан жана тигинен жайгаштырууну сунуш кылгыла. 2. Баланын сүрөт тартканга же жазганга жасаган аракеттерин колдоп, ага дайыма түшүндүрмөлөрдү берип турууну кеңеш кылыңыз. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баланы сүрөт тартканга керектүү түрдүү каражаттар (калем сап, түстүү бор же карандаш, фломастер, боёктор) жана чоң барак кагаздар менен камсыз кылыңыз; кагаздарды жалпагынан жана тигинен жайгаштырыңыз. 2. Балага кагаз, фломастер же калем сап берип, апасына, чоң энесине ж.б. кат жазышына түрткү бериңиз. 3. Баланын сүрөт тартууга жана эмне тартканын айтып берүүсүн колдоңуз.
---	--	---	---

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>3.3.1.10. Ийри сызыктарды, ийри-буйру тегеректерди тартат.</p> <p>3.3.1.11. Туурасынан сызык жүргүзөт.</p> <p>3.3.1.12. Чекиптерди тартат.</p> <p>3.3.1.13. Тартылган даяр сүрөттөрдү боёп, кээде чийинден чыгат.</p> <p>3.3.1.14. Кумга, топуракка сүрөт тартат (сөөмөйү менен, таяк же таш менен ж.б.).</p> <p>3.3.1.15. Оюн учурунда бир нерсе жазымыш болот (сабак «аткарып» же кат «жазып»).</p>	<p>3.3.1.10. Баладан сызык же тегерек чий деп сураныңыз. Эгерде ал аракет кылып, так эмес, үзүк-үзүк болсо да тарта алса, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.11. Балага туурасынын түз сызык чийгенди көрсөтүп, андан ошондой сызык чий деп сураныңыз. Эгерде бала так эмес, бир нече үзүк менен болсо да, аракет кылып чийсе, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.12. Баладан чекиптерди тарт беп сураныңыз. Эгерде бала чекиптерди (ичкеби, жоонбу) тартса, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.13. Балага даяр сүрөттү берип, боё деп сураңыз. Эгерде бала чийинден чыгып болсо да, сүрөттү боёсо, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.14. Эгерде бала кумга же жерге учтуу бир нерсе менен сүрөт тартканын көрсөтө турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>3.3.1.15. Баладан атаңа (чоң энеңе, чоң атаңа, байкеңе...) «кат жаз» деп сураңыз. Эгерде ал кат жазымыш болуп, майда ийри-буйру сызыктарды чийип тарта алса, анда «Ооба».</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сүрөт тартып жатканда кантип туура отуруш керектигин көрсөтүүнү кеңеш кылыңыз. 2. Сүрөт тартуу үчүн балага түрдүү жабдыктарды берүүнү сунуш кылыңыз. 3. Баланы сүрөт тартуу үчүн түрдүү каражаттар (кагаз, мольберт, такта, кум ж.б.) менен камсыз кылууну кеңеш кылыңыз. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бала туура сызыктарды, тегеректерди ж.б. тартышына түрткү берип, колдогула. 2. Бала түз жерге же кумга жыгач таяк менен сүрөт тартышына түрткү берип, колдогула. 3. Бала бир нерсе жазып жаткан чоңдорду туурасына түрткү берип, колдогула. 4. Балага жаш курагына ылайык сүрөт китептерди өзү боёшу үчүн бериңиз. Боёй турган сүрөттөрдүн чийиктери жазы болушу керек (2-3 мм кем эмес). 5. Бала сүрөттү боёп жатып, кээде чийинден чыгып кетиши мүмкүндүгүн эсиңизге тутуңуз. 6. Балага мүмкүн болушунча көлөмү жана фактурасы түрдүү кагаздарды жана бети жазы башка нерселерди (такта, кездеме, кум ж.б.) бергиле.
--	---	--	--

ТЫНЧСЫЗДАНДЫРГАН АБАЛДАР

Эгер балаңызда төмөнкүдөй абалды байкасаңыз, медициналык кызматкерге кайрылыңыз

<p>0 - 6 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Катуу добуштарды укканы байкалбайт/ ага жооп бербейт.• 2-4 ай толгончо жылмайбайт.• 4 айына чейин быдылдап үн чыгарбайт.• 6 айга чейин «а», «и», «о» үндүүлөрүн айтпайт.• 6 айга чейин күлбөйт.• Ыйлабайт, үнү ичке.	<p>12 - 24 айлык бала (1 – 2 жаш)</p> <ul style="list-style-type: none">• 18 айга чейин тааныш буюмдардын аталыштарын айтпайт (а түгүл, так эмес, өз билишинче да).• 16 айга чейин сөздөрдү айта албайт.• 24 айга чейин фразалык кеп сүйлөй албайт.• Мурунку коммуникативдик көндүмдөрүн жоготкон.• Сөздөрдү автоматтык түрдө кайталайт, башкаларга көңүл бөлбөйт.• Көп сөздөрдү жаттап алган, бирок аларды баарлашуу үчүн колдонбойт.• Ишарат-жаңсоолорду колдонгонду билбейт же алар такыр эле жок.
<p>6 - 12 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Сиз жаңсап көрсөткөндөрдү карабайт же кызыкпайт.• 12 айга чейин «апа», «ата», «мама», «папа» сыяктуу кыска сөздөрдү айтпайт.• 12 айга чейин атын атап чакырсаң, карабайт.• Оюнчуктарга же китептерге анын көңүлүн буруу оор/татаал	<p>24 - 36 айлык бала (2 – 3 жаш)</p> <ul style="list-style-type: none">• Бир нече сөздөн турган сүйлөмдү айта албайт.• Ага кайрылып айтылган жөнөкөй сүйлөмдөрдү түшүнө албайт.• Жөнөкөй суроолорго «Ооба» же «Жок» деп жооп кайтара албайт.• Өз муктаждыктарын жана каалоолорун сөз менен билдирбейт.• Мурунку коммуникативдик көндүмдөрүн жоготкон.

ТАРМАК 4: КОГНИТИВДҮҮ ӨНҮГҮҮ

Эрте жаштагы курак бардык түпкүлүктүү функциялардын жетилүү мезгили болгондуктан баланы тарбиялап жана окутуу үчүн эң ыңгайлуу убакыт болуп эсептелет. Бул мезгилде ден соолугу калыптанып, адамдын түпкүлүктүү жөндөмдөрү жана жеке инсандык сапаттары: айлана-чөйрөнү таанып билүүгө болгон кызыгуусу, логикалык ой-жүгүртүүсүнүн калыптанышына шарттар, баштапкы жөнөкөй математикалык түшүнүктөрү, дүйнөгө болгон ишеними, өзүнө ишеничи, максатты көздөөсү, өжөрлүгү, чыгармачылык элесинин элементтери калыптанат.

Баланын башка жактары менен катар эле толук кандуу когнитивдүү өөрчүшү жагымдуу жана коопсуз чөйрөдө гана мүмкүн. Акыл-эс жөндөмү бала дүйнөнү таанып, аны изилдеп, байкоо жүргүзүп, эксперименттеп жана андагы буюмдарды кармалап-колдонуп көрүү аркылуу социалдык жана физикалык чөйрө менен өз ара аракеттешүү учурунда өөрчүп калыптанат. Ал дүйнөнү эмнени көрүп, эмне менен кыймыл-аракет жасасам, ошону таанып билем деген принцип боюнча изилдейт. Күндөлүк оюндар баланын бир нерсени билүүгө тырышчаактыгын, жөнөкөй математикалык түшүнүктөрүн, билгендерин эске тутуп, практикада туура колдонуу шыгын, ошондой эле өз жөндөмүнө болгон ишенимин өөрчүтө турганын белгилей кетүү зарыл.

Эрте жаштагы курак — бир нерсени жасап көрүү, ката кетирүү жолдору менен билимдерге ээ болуу, нерселердин түрдүү касиеттерин: түзүлүшүн, көлөмүн, жөнөкөй себеп-натыйжалык байланыштарын, кыймылдоо мүнөзүн активдүү изилдөө мезгили. Бул убак логикалык ой-жүгүртүү, ойлонуп баа берүү жөндөмдөрү түптөлө турган учур болуп эсептелет. Балдар өзүлөрүнүн жасагандары тегеректеги адамдардын кыймыл-аракеттерине жана нерселерге таасир кыла турганын билишет. Мисалы, бала өзүнө көңүл бурдуруш үчүн ыйлайт, башкалардын өтүнүчүнө жооп кылып кыймыл-аракет жасайт.

Эрте когнитивдүү өнүгүү, социалдык-эмоциялык жана кептик өнүгүү менен катар, жашоонун бардык чөйрөлөрүндө андан ары натыйжалуу ылайыкташып иш-аракет кылышына өбөлгө түзөт.

ТАРМАКЧА 4.1. КӨРСӨТМӨЛҮҮ-ТААСИРДҮҮ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ. ЖӨНӨКӨЙ МАТЕМАТИКАЛК ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУГА ДАЯРДЫК

СТАНДАРТ 4.1.1. БАЛА НЕРСЕЛЕРДИ ИЗИЛДЕП, АЛАРДЫН АТКАРГАН МИЛДЕТТЕРИН ӨЗДӨШТҮРҮҮГӨ БОЛГОН ШЫГЫН КӨРСӨТӨТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 - 6 айлык кезинде			
<p>4.1.1.1. Жылып бара жаткан оюнчукка жана объектиге көз жүгүртөт.</p> <p>4.1.1.2. Чала катылган бир оюнчукту же буюмду табат.</p> <p>4.1.1.3. Оюнчукту колунан түшүрүп же ыргытып, анын эмне болорун байкап карап турат.</p>	<p>4.1.1.1. Кооз шылдырак оюнчукту баланын көз алдында (30 см аралыкта) акырын жылдырып кыймылдаткыла. Эгерде бала оюнчуктун кыймылын ээрчий караса, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.2. Балага оюнчукту (мисалы, шылдыракты) көрсөтүп, андан соң аны жоолук менен жаап, бирок бир кичине четин чыгарып каткыла. Баладан «Шылдырак кана?» деп сурагыла. Эгерде ал оюнчукту туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.3. Бала оюнчукту жерге ыргытып, анан эмне болорун байкап карап турганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы оюнчук жана түрдүү түстөгү, чоңдуктагы жана түзүлүштөгү буюм-нерселер менен камсыз кылып, анын бир нерсени билүүгө тырышчаактыгын өөрчүтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Оюнчуктарды, үй буюмдарын көрсөтүп, катып кайра тап деп бала менен ойногонду кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала ыргытып, жерге таштап, анан эмне болорун карап байкашы үчүн ага коркунучсуз оюнчуктарды жана буюмдарды берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Кооз шылдырак оюнчукту баланын көз алдында (30 см аралыкта) акырын жылдырып кыймылдатып, бала оюнчуктун кыймылын ээрчий карашына түрткү бергиле.</p> <p>2. Балага оюнчукту көрсөтүп, андан соң аны жоолук менен жаап же башка нерсенин артына бир кичине четин чыгарып каткыла. Андан соң аны тап деп сурангыла. Бала оюнчукту колу менен көрсөтүп же колуна алсын. Бул оюнду түрдүү оюнчук-буюмдар менен бир нече жолу кайталагыла.</p> <p>3. Бала ыргытып, жерге таштап, анан эмне болорун карап байкашы үчүн ага коркунучсуз оюнчуктарды жана буюмдарды бергиле. Ал бул аракетти бир нече жолу кайталашына мүмкүнчүлүк түзгүлө. Бала менен ойноңуз: ал ыргытат, сиз болсо алып бересиз.</p>
Бала 6-12 айлык кезинде			
<p>4.1.1.4. Үн чыгарыш үчүн кыймыл-аракеттерди жасайт (бир нерсени такылдатат, жерге түшүрөт, үн чыгарчу оюнчуктар менен ойнойт ж.б.).</p> <p>4.1.1.5. Телевизордун, радио кабылдагычтын же пульттун кнопкаларын басып, жарыкты өчүрүп-күйгүзөт.</p> <p>4.1.1.6. Шкафтын эшиктерин, тартмаларын ачып-жабат.</p>	<p>4.1.1.4. Бала үн чыгарыш үчүн оюнчук-буюмдар менен ар кандай кыймыл-аракеттерди жасаганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.5. Бала телевизордун, радио кабылдагычтын же пульттун кнопкаларын баскылаганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.6. Бала шкафтын эшиктерин, тартмаларын ачып-жапканын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>6. Бала колуна алып такылдатып, жерге түшүрүп, кайра колуна алып ойношу үчүн ага коркунуч жаратпай турган түрдүү үй буюмдарын, оюнчуктарды (шар, шакектер ж.б.), табигый нерселерди (чүкө, жалбырак, жаңгак, шабдалынын данегин ж.б.) берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>7. Бала баскылап үн чыгарып, өчүрүп-күйгүзүп көрүшү үчүн баскычтары бар оюнчуктарды, пульттарды (видео – ТВ, жарыкты өчүрүп күйгүзгүч ж.б.) берүүнү сунуш кылгыла.</p>	<p>1. Бала колуна алып такылдатып, жерге түшүрүп, кайра колуна алып ойношу үчүн ага коркунуч жаратпай турган түрдүү үй буюмдарын, оюнчуктарды (шар, шакектер ж.б.), табигый нерселерди (чүкө, жалбырак, жаңгак, шабдалынын данегин ж.б.) бергиле. Жаңы буюмдарды көбүрөөк сунуштагыла.</p> <p>2. Балага баскычтары бар техниканы, оюнчуктарды, пультту (өзүңүз карап турганда) баскылап көрүүгө уруксат берип, натыйжасын көрүүгө мүмкүндүк бериңиз: үндү, жарыкты, видеону өчүрүп, күйгүзүп\чоңойтуп көрсүн.</p>

<p>4.1.1.7. Түшүрүп жиберген нерсени издейт (колуна алат).</p>	<p>4.1.1.7. Бала түшүрүп жиберген нерсени издегенин ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>8. Бала ачпашы керек болгон шкафтарды, тартмаларды бекитип жабууну кеңеш кылгыла. Коопсуздарын ачып-жапканга уруксат берсе болот. 9. Бала түшүрүп жиберген нерсени таап, өйдө ал деп жумшак маанайда айтууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>3. Балага коркунучсуз нерселер сакталчу шкафтын эшиктерин, тартмаларды ачып көрүүгө уруксат бергиле, бала менен бирге алардын ичиндегилерди карап көргүлө. 4. Бала түшүрүп жиберген нерсени таап, өйдө ал деп жумшак маанайда айткыла.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>4.1.1.8. Шкафтын тартмаларын сууруп, ичиндегилерди изилдейт (кармап көрөт, оозуна салат ж.б.). 4.1.1.9. Нерселерге байкоо жүргүзүп, бир нерселерди кылып аларды изилдейт: жансыз табиятка тиешелүү заттарды кармалап көрүп, алардын касиеттери менен таанышат (жерден таштарды алып, кумдарды кармалап, гүлдөрдү жыттап көрөт, жалбырактарды терет ж.б.); үй жаныбарларына, аба ырайынын кубулуштарына (жамгырга, карга, күнгө) байкоо жүргүзөт. 4.1.1.10. Тааныш нерселерди максатына ылайык колдонот (тарак, жүз аарчы, шыпыргыны ж.б.)</p>	<p>4.1.1.8. Бала шкафтын тартмаларын кантип сууруп, ичиндегилерди изилдей турганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 4.1.1.9. Түрдүү кыймыл-аракеттер жана сезимдердин жардамы менен бала нерселерди изилдеп, алардын касиеттерин биле турганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 4.1.1.10. Бала тааныш нерселерди максатына ылайык колдоно турганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага коопсуз нерселер салынган тартмаларды ачып-жапканга, андагыларды көрүп таанышканга мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылыңыз. 2. Бала менен табият кубулуштарына көбүрөөк байкоо жүргүзүп, алар жөнүндө айтып берүүнү сунуштагыла. Сезүү (угуу, көрүү, жыт, кармоо) органдарынын жардамы аркасында алардын касиеттери менен таанышууга, алар менен активдүү кыймыл-аракет кылууга (жерден таштарды алып, кумдарды кармалап, гүлдөрдү жыттап көрүүгө, жалбырактарды терүүгө, чоңойтуп көрсөтүүчү айнекти кароого, шамалдын үнүн, булактын шыңгыраган добушун угууга, ж.б.) мүмкүнчүлүк берүүнү кеңеш кылгыла. 3. Нерселердин атын атап, алар эмнелерди аткара турганын көрсөтүп, баладан мунун баарын кайтала деп суроону сунуш кылгыла.</p>	<p>1. Балага коопсуз нерселер салынган тартмаларды, эшиктерди, кутуларды, мискейдин капкагын ачууга уруксат бергиле. Анын ичиндегилерди бала менен бирге көрүп, талкуулагыла («Бул топчу, аны көйнөккө кадаса болот», «Бул ачкыч, муну менен эшикти ачып, бекитсе болот»). 2. Бала менен бирге үй жаныбарларына, башка жандыктарга байкоо жүргүзүп, карагыла. Аларга тамак, суу берип, сылаганга мүмкүндүк бергиле. 3. Бала менен бирге табиятка көбүрөөк байкоо жүргүзүп, аларды түшүндүрүп бергиле. Алардын касиеттери менен таанышууга, алар менен активдүү кыймыл-аракет кылууга (жерден таштарды алып, кумдарды кармалап, гүлдөрдү жыттап көрүүгө, жалбырактарды терүүгө, чоңойтуп көрсөтүүчү айнекти кароого, шамалдын үнүн, булактын шыңгыраган добушун угууга, ж.б.) мүмкүнчүлүк бергиле. 4. Нерселердин атын атап, алар эмнелерди аткара турганын көрсөтүп, балага аларды максатына жараша колдонууну сунуштагыла («Бул фен, муну менен чачты минтип кургатат», «Бул бет аарчы, аны менен оозуңду, мурдуңду, колуңду аарчы»).</p>
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>4.1.1.11. Механикалык (бурама) оюнчук менен ойнойт.</p>	<p>4.1.1.11. Бала механикалык (бурама) оюнчуктар менен ойной турганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага кыймылдап, ачылып-жабыла турган, тегеренип, түрүлүп-жазылган, үн чыгарган ж.б. механикалык (бурама) оюнчуктарды, буюмдарды берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага кыймылдап, ачылып-жабыла турган, тегеренип, түрүлүп-жазылган, үн чыгарган ж.б. механикалык (бурама) оюнчуктарды, буюмдарды бергиле. Бала менен ойноп, ал оюнчуктун кыймылын туурап, анын музыкасына бийлегиле ж.б.</p>

<p>4.1.1.12. Бир нерсе чампалап жасап, куруп, түрдүү калыптар менен ойнош үчүн сууну кумга же топуракка куят.</p> <p>4.1.1.13. Жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, идиш-аяк, эмеректерди айырмалайт (мышык, ит – жаныбарлар, дарак, гүлдөр – өсүмдүктөр, мискей, табак – идиш-аяктар, диван, стол - эмеректер)</p> <p>4.1.1.14. Жаратылыш жөнүндө жөнөкөй суроолорду берет («Ит эмне жегенди жакшы көрөт?» «Күн кайда?»)</p> <p>4.1.1.15. Нерселердин, техниканын эмнеге арналганын түшүнөт (швабра пол жууганга керек, учак менен учушат).</p>	<p>4.1.1.12. Бала ойноп жатып бир нерсе чампалап жасап, куруп, түрдүү калыптар менен ойнош үчүн сууну кумга же топуракка куйганын сүрөттөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.13. Бала билген 2-3 жаныбар, 2-3 өсүмдүк, 2-3 идиш, 2-3 эмерек тартылган сүрөттү көрсөтүңүз. Баладан жаныбар, өсүмдүк, идиш, эмерек тартылган сүрөттү көрсөт деп сураныңыз. Эгерде бала ага багышталган сөздөрдү түшүнүп («жаныбарлар», «өсүмдүктөр», «эмерек», «идиш»), бардык сүрөттү туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.14. Балаңыз берген жаратылыш жөнүндө суроолорду мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.15. Баладан: 1) шыпыра турган; 2) каза турган; 3) уча турган нерсенин сүрөтүн көрсөт деп сураныңыз. Эгерде бала БАРДЫК 3 сүрөттү сиздин сураганыңыз боюнча туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p>	<p>2. Балага кум, топурак менен ойногонго, аларга суу куйганга мүмкүнчүлүк берип, суудан топурак жумшак, кум жабышчаак болуп каларын, алардан бир нерселерди чампалап жасаса болорун түшүндүрүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Балага түрдүү жаныбарлар, алардын чоңдугу, кайда жашары, кандай үн чыгарышары, эмне жегенди жакшы көрө тургандыгы жөнүндө айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Балага үйдөн тышкары эшиктеги гүлдөрдү, курт-кумурскаларды, тегеректеги нерселерди көрүп, таанышууга мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Өз кептеринде «жаныбарлар», «өсүмдүктөр», «эмерек», «идиш» сыяктуу кайрылуу сөздөрдү колдонууну кеңеш кылгыла.</p> <p>6. Буюмдар жана техникалар эмне үчүн колдонула турганын көрсөтүп, түшүндүрүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>2. Балага кум, топурак менен ойногонго, аларга суу куйганга шарт түзүп бергиле. Жкмшак чопо жасаганга балага жардам берип, суудан топурак жумшак, кум жабышчаак болуп каларын, алардан бир нерселерди чампалап же калыптардын жардамы менен жасаса болорун түшүндүргүлө. Нымдуу жерге таяк менен сүрөт тартса болот.</p> <p>3. Балага түрдүү жаныбарлар, алардын чоңдугу, кайда жашары, кандай үн чыгарышары, эмне менен тамактаныша тургандыгы жөнүндө айтып бергиле.</p> <p>4. Балага гүлдөрдү өзү карап, суу куюп, курт-кумурскаларга байкоо жүргүзүүгө уруксат бергиле.</p> <p>5. Өз кебиңерде «жаныбарлар», «өсүмдүктөр», «эмерек», «идиш» сыяктуу жалпы сөздөрдү колдонгула.</p> <p>6. Буюмдар жана техникалар эмне үчүн колдонула турганын балага көрсөтүп, түшүндүргүлө (швабра менен пол жууйт, учак менен учушат).</p>
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
<p>4.1.1.16. Оюнчуктарды жана нерселерди колдонуунун жаңы ыкмаларын өздөштүрөт.</p> <p>4.1.1.17. Түрдүү буюмдарды бир нерсе таанып билүүнүн куралы катары колдонот.</p> <p>4.1.1.18. Табигый көрүнүштөрдүн жөнөкөй себеп-натыйжалык байланыштарын түшүндүрөт (эгер дарак кыймылдаса, демек шамал болуп жатат).</p>	<p>4.1.1.16. Эгерде бала мурдатан өзүнө тааныш буюмдарды жаңыча, башка ыкма менен колдонгонун сүрөттөй турган мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.17. Эгерде бала түрдүү буюмдарды бир нерсе таанып билүүнүн куралы катары колдонгонун сүрөттөй турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.18. Катуу шамал, кыз жана дарак тартылган сүрөттү балага көрсөтүңүз. Андан: «Бул кыз сүрөттө үшүп жатабы же</p>	<p>1. Балага оюнчук жана буюмдар менен түрдүү кыймыл-аракеттерди жасоо ыкмаларын көрсөтүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Жаңы билимдерди жана пикирлерди алуу үчүн балага түрдүү буюмдарды сунуштоону кеңеш кылыңыз. Айрым нерселердин касиеттерин изилдеп билүүгө балага түрткү беришин кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Суроолордун жардамы менен баланы табигый көрүнүштөрдүн жөнөкөй себеп-натыйжалык байланыштарын (эгерде дарак кыймылдаса, демек, шамал жүрүп жатат) жана аны</p>	<p>1. Балага оюнчук жана буюмдар менен түрдүү кыймыл-аракеттерди жасоо ыкмаларын көрсөткүлө (куурчак жуунат, сейилдейт, тамак ичет, уктайт; жүз аарчы, башта жоолук, столдун үстүндө дасторкон, төшөктө жабуу, гүл өскөн талаа сыяктуу).</p> <p>2. Башка нерселердин касиеттерин билүүгө жардам берчү коркунучсуз буюмдарды пайдаланууга балага мүмкүнчүлүк бергиле (чоңойтуп көрсөтчү айнек, ченегич кашык, шарттуу ченегичтер), алар эмне үчүн жана кантип колдонула турганын билүүгө түрткү бергиле.</p>

<p>4.1.1.19. Өзү менен болгон окуялардын себептерин жана натыйжаларын түшүндүрүп берет (мен урунуп алдым, ошон үчүн бутум\колум ооруду).</p>	<p>ага жылуубу? Эне үчүн? Кантип билдиң?» деп сураңыз. Эгерде бала сүрөткө ылайык жооп берсе, анда «Ооба».</p> <p>4.1.1.19. Эгерде бала өзү менен болгон окуянын себебин жана натыйжаларын түшүндүрүп бергенине мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>менен болгон окуяларды (мен урунуп алдым, ошон үчүн бутум\колумооруду) түшүнүүгө алып келүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Коопсуз чөйрөнү түзүү жөнүндө кеңеш бергиле (оюнчуктар, үй буюмдары).</p>	<p>3. Нерселерди изилдеп, алар берген натыйжаларга көңүл бурууга балага мүмкүндүк бергиле (эгерде стакандагы сууга боёк кошсо, ал түсүн өзгөртөт, эгерде кол чыракты күйгүзсө, нерселерди жакшыраак көрсө болот).</p> <p>4. Баладан эмнени көрүп жатканын, тиги же бул нерсе кантип жана эмне үчүн өзгөргөнүн сурагыла. Мындай суроолордун жардамы менен баланы табигый көрүнүштөрдүн жөнөкөй себеп-натыйжалык байланыштарын (эгерде дарак кыймылдаса, демек, шамал жүрүп жатат) түшүнүүгө алып келе аласыз.</p> <p>5. Күндөлүк жашоодогу окуяларды бала менен талкуулап, себеп-натыйжаларын белгилегиле («Этиң ооруду, себеби урунуп алдың»; «Жылыдың, себеби кофта кийдиң»; «Майрам жакты, себеби белек беришти »).</p>
--	--	---	---

ТАРМАКЧА 4.1. КӨРСӨТМӨЛҮҮ-ТААСИРДҮҮ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ. ЖӨНӨКӨЙ МАЕМАТИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУГА ДАЯРДЫК

СТАНДАРТ 4.1.2. БАЛА БАШТАПКЫ ЖӨНӨКӨЙ МАТЕМАТИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КӨРСӨТӨ АЛАТ.

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>4.1.2.1. Ачык түскө боёлгон геометриялык фигуралардын чоң сүрөттөрүн карап, кыймылына көз жүгүртөт.</p> <p>4.1.2.2. Түрдүү түзүлүштөгү чоң нерселерди көзү менен карап изилдеп, кармалап көрөт (шар, шакек, алты чарчылар, кирпичтер ж.б.)</p>	<p>5.1.2.1. Ачык түскө боёлгон геометриялык фигуралардын чоң сүрөттөрүн (тегерек, төрт чарчы, үч бурчтук) баланын көз алдында кыймылдатып көрсөтүңүз. Эгерде бала аны ээрчий караса, анда «Ооба».</p> <p>5.1.2.2. Баланын көңүлүн оюнчуктарга бургула. Эгерде бала нерсени кармалап көрүп (кырларын сыдыра кармап, ары жак-бери жагын карагылап) изилдесе, анда «Ооба».</p>	<p>1. Ачык түскө боёлгон геометриялык фигуралардын чоң сүрөттөрүн (тегерек, төрт чарчы, үч бурчтук) баланын көз алдында кыймылдатып көрсөтүүнү, аны ээрчий карап, кыймылына көз чаптырууга балага түрткү берүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Баланын колуна түрдүү түзүлүштөгү ири нерселерди (шар, шакек, алты чарчы, кирпич ж.б.), берип, аларды көз жүгүртүп колу менен кармалап изилдөөгө түркү берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Ачык түскө боёлгон геометриялык фигуралардын чоң сүрөттөрүн баланын көз алдында кыймылдатып көрсөткүлө. Аны карап, кыймылына көз жүгүртүүгө балага түрткү бергиле. Алардын аталыштарын кошо атоого болот.</p> <p>2. Баланын колуна түрдүү түзүлүштөгү ири нерселерди (шар, шакек, алты чарчы, кирпич ж.б.), берип, аларды көз жүгүртүп колу менен кармалап изилдөөгө түркү бергиле. Аларды атагыла.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>4.1.2.3. Нерсенин көлөмүн көз менен өлчөп аныктайт: эки колун кенен жайып чоң оюнчукту кармайт (кучактайт), колдорун жайбастан, бармактарынын учтары менен чымчый кармап кичинекей, майда нерселерди алат (дан, күкүм, жип ж.б.)</p> <p>4.1.2.4. Жипти (тесмени) шакекчеден өткөрөт.</p>	<p>5.1.2.3. Үйлөмө чоң топту (тегеретесинен 70 сантиметрдей) балага жай-баракат жакындатыңыз да: «Мына топ, ал!» деңиз. Кичинекей топту да ошентип бериңиз. Эгерде бала чоң топко колдорун кенен жая сунуп (топтун чоңдугуна жараша), ал эми кичине топту алаарда колдорун бири-бирине жакын кармаса, анда «Ооба». Болбосо – «Жок».</p> <p>5.1.2.4. Балага жипти шакекчеден кантип өткөргөндү көрсөтүңүз да, аны да ошентип жаса деп сураңыз. Эгерде бала жипти шакекке туура киргизип өткөрсө, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага көлөмдөрү ар башка буюмдарды кезек менен берип, нерселердин чоңдугун көз менен баамдап кабыл алууга машыктырууну кеңеш кылыңыз (үйлөмө чоң топ жана кичинекей топ).</p> <p>2. Балага жипти (тесмени) шакекчеден кантип өткөрүштү үйрөтүүнү кеңеш кылыңыз.</p>	<p>1. Балага көлөмдөрү ар башка буюмдарды кезек менен берип, нерселердин чоңдугун (үйлөмө чоң топ жана кичинекей топ) көз менен баамдап кабыл алууга машыктыргыла. Эки колун кенен жайып чоң оюнчукту кармап (кучактап), колдорун жайбастан, бармактарынын учтары менен чымчый кармап кичинекей, майда нерселерди алышына (дан, күкүм, жип ж.б.) көмөк көрсөткүлө.</p> <p>2. Балага жипти (тесмени) шакекчеден кантип өткөрүштү оюн түрүндө үйрөткүлө. Бул үчүн ага пирамиданын шакегин берип, ал эми тесме көпөлөк куртка же сөөлжанга айланат.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>4.1.2.5. Канча жашта экенин бармактары менен көрсөтө алат.</p>	<p>4.1.2.5. Баладан: «Канча жаштасың, колуң менен көрсөтчү?» деп сураңыз. Эгерде</p>	<p>1. Балага канча жашта экенин кызыктуу оюн түрүндө үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага канча жашта экенин кызыктуу оюн түрүндө үйрөткүлө. Чоңдордон канча жашта экенин баладан суроону өтүнгүлө.</p>

<p>4.1.2.6. Буюмдарды чоңдугуна жараша (чоң, кичине деп) топторго чоңдордун жардамы менен же өз алдынча бөлөт.</p> <p>4.1.2.7. Геометриялык фигуралардын түзүлүштөрүн (чарчы, тегерек, үч бурчтук) чоңдордун жардамы менен ажырата алат.</p> <p>4.1.2.8. «Көп», «аз» деген сөздөрдү түшүнөт (бир стаканда суу көп, экинчисинде аз; бир табакта быламык көп, экинчисинде болсо аз).</p>	<p>бала өзү канчада экенин айтып көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.6. Баланын алдына 2 чоң, 2 кичинекей оюнчукту коюңуз. Анан чоң оюнчуктарды гана танда деп сураныңыз. Зарыл болсо, ээрчитме суроолорду берсе болот. Эгерде бала атаган нерселерди туура тандаса (чоңдугуна жараша), анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.7. Баланын алдына түсү, көлөмү бирдей геометриялык фигуралардын сүрөттөрүн коюңуз: 3 төрт бурчтук, 3 үч бурчтук, 3 тегерек. Баладан алгач төрт бурчтуктарды, анан тегеректерди, акырында үч бурчтуктарды көрсөтүүсүн сураныңыз. Зарыл болсо, балага кошумча суроолорду бериңиз. Эгерде бала сүрөттө тартылгандарды түзүлүшү боюнча ажыратып бөлсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.8. Баланын алдына эки кутучаны коюп, биринин ичине 2-3 кубик (тоо буурчак, таштар ж.б.), экинчисине ошолорду эле, бирок көп (10-12) салыңыз. Баладан «Кайсы кутуда тоо буурчак көп? Кайсынысында аз? Көрсөтчү» деп сураныңыз. Эгерде бала суроого туура жооп берсе, анда «Ооба».</p>	<p>2. Балага буюмдарды чоңдугуна жараша ажыратып бөлүп (чоң, кичине деп) ойногонго түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала менен түрдүү географиялык фигураларды түзүлүшүнө жараша (төрт бурчтук, тегерек, үч бурчтук) ажыратып ойногонду кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Бардык мүмкүн болгон учурларда балага өз кебинде «көп», «аз» деген сөздөрдү колдонууга түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Сандар бар ырларды ырдап, айтып берүүнү, баланын көзүнчө сүйлөп жатканда эсептерди колдонууну кеңеш кылыңыз.</p>	<p>2. Бала менен нерселерди (кубик, таш, кашык, сүрөт тартылган кагаздар ж.б.) көлөмүнө жараша бөлүштүрүп ойногула («Чоң идиш салгычка биз чоң кашыктарды салабыз, кичинесине кичине кашыктарды салабыз»).</p> <p>3. Бала менен түрдүү геометриялык фигураларды түзүлүшүнө жараша (төрт бурчтук, тегерек, үч бурчтук) ажыратып ойногула. («Кел, бардык төрт бурчтуктарды төрт бурчтук салфеткага салабыз». «Үч бурчтуктун баарын үч бурчтуу салфеткага чогулгула!» «Тегеректердин тегерек үйү бар. Кел, аларды үйүнө узаталы!»). Бул үчүн ар бир геометриялык фигура тартылган үчтөн кагазды пайдалангыла. Бардык сүрөттөр бирдей көлөмдө жана түстө болушу керек. Ал фигураларды сиз өзүңүз оңой эле тартып, кесип алсаңыз болот.</p> <p>6. Бардык мүмкүн болгон учурларда балага өз кебинде «көп», «аз» деген сөздөрдү колдонууга түрткү бергиле. Бул сөздөрдү туура колдонгону үчүн мактагыла. («Туура, бул стаканда суу көп, тигинде аз. Азаматсың, сен туура таптың!»; «Туптуура, атаңдын табасында быламык көп, сеникинде болсо аз. Сен туура байкаганың сонун болду!»).</p> <p>4. Сандар бар ырларды ырдап, айтып бериңиз, баланын көзүнчө сүйлөп жатканда эсептерди колдонуңуз.</p>
--	---	---	---

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>4.1.2.9. Бала өзүнүн сөзүндө жана кыймыл-аракетинде чоңдорду туурап сандарды колдонот (сандар бар ырларды ырдайт, тепкичти, оюнчуктарды, кубиктерди «санайт»).</p> <p>4.1.2.10. Буюмдарды өз алдынча чоңдугуна (чоң, кичине) жана түзүлүшүнө (тегерек, түрт бурч, үч бурч) жараша топтойт.</p>	<p>4.1.2.9. Эки кубикти катар койгула. Баладан: «Бул жерде канча кубик бар?» деп сураңыз. Эгерде бала нерселердин санын атаганга (туура эмес болсо да) аракет кылса, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.10. Картондон кесилген бир түстүү геометриялык фигураларды 2 чоң жана 2 кичинекей тегеректи, 2 чоң жана 2 кичинекей үч бурчтукту баланын алдына койгула. Баладан алгач чоң тегеректерди, анан кичинекей үч бурчтуктарды көрсөт деп сурагыла. Зарылчылыгына жараша</p>	<p>1. Бала менен сандар катышкан оюндарды ойноп, ырларды ырдаганды; күндөлүк баарлашууда сандарды пайдаланганды кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Балага түзүлүшү, көлөмү жагынан түрдүү нерселерди, карточкаларды берип, аларды окшоштугу боюнча топторго бөлүүгө түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала күндөлүк кыймыл-аракетинде сандарды колдонууга болгон аракетин белгилөөнү кеңеш кылгыла («Ооба, туура айттың, сен эки жаштасың!»).</p>	<p>1. Бала менен сандар катышкан оюндарды ойноп, ырларды ырдагыла. Күндөлүк баарлашууда сандарды пайдалангыла. Бала менен кубик (же башка) ойноп жатып: «Мага бир кубик берчи», «Сен бир нан / боорсок жейсиңби же экиниби?» деп сурагыла.</p> <p>2. Балага түзүлүшү, көлөмү жагынан түрдүү нерселерди (топ, шар, кубик), карточкаларды берип, аларды окшоштугу боюнча топторго бөлүүгө түрткү бергиле.</p>
---	--	---	---

<p>4.1.2.11. Өзү канча жашта экенин айтып, бармактары менен көрсөтөт.</p> <p>4.1.2.12. Сан-өлчөмдү түшүнгөнүн көрсөтүүчү ишараттарды кылат (көп – кулачын жаят, аз – кулачын кичинекей кылат).</p>	<p>балага кошумча суроолорду бергиле. Эгерде бала фигураларды түзүлүшүнө жана көлөмүнө жараша сиздин айтканыңыз боюнча ажыратып бөлсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.11. Баладан: «Канча жаштасың, айтчы?» деп сурагыла. Эгерде бала канча жашта экенин айтса, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.12. Баладан колу менен (жаңсап) алгач көп алма деп, андан соң аз эле алма деп көрсөтүүнү сураңыз. Эгерде бала көп деп көрсөткөндө кучагын чоң жайып, аз деп көрсөткөндө алакадарын кууш кылып туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p>	<p>4. Санды билдирүүдө жаңсоолорду колдонуп, балага да ошондой аракет жасоого түрткү берүүнү кеңеш кылгыла (көп – кулачын кенен жаят, аз – кулачын куушуруп көрсөтөт).</p>	<p>3. Баланын күндөлүк кыймыл-аракетинде сандарды колдонууга болгон аракетин белгилегиле («Ооба, туура айттың, сен эки жаштасың!»).</p> <p>4. Баланын көзүнчө санды билдирүүдө жаңсоолорду колдонуп, балага да ошондой аракет жасоого түрткү бергиле (көп – кулачын кенен жаят, аз – кулачын куушуруп көрсөтөт).</p>
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
<p>4.1.2.13. Бала сандарды ирети менен айтып, бешке чейин санайт.</p> <p>4.1.2.14. Ар түрдүү сандагы буюмдардын тобун көрсөтөт (3кө чейин) (“1 кубик кана, көрсөтчү”; “3 кубик кана, көрсөтчү”; “1 кубик кана, көрсөтчү”).</p> <p>4.1.2.15. Нерселерди түстөрүнө жараша топтойт (кызыл, сары, көк, жашыл).</p> <p>4.1.2.16. Өзүн курчап турган буюмдардын ичинен чоң киши атаган түзүлүштөгүлөрдү табат (тегерек\тоглоок: шар, саат, топ; төрт бурч: кутуча, кубик; үч бурч: пирамида, дөңсө).</p> <p>4.1.2.17. Нерселерди (3 нерсени) чоңунан кичинесин көздөй жана тескерисинче ирети менен коёт (биринин</p>	<p>4.1.2.13. Баладан бешке чейин санап берчи деп сураныңыз. Эгерде ал бешке чейин санай алса, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.14. Баланын алдына 1 кубик, 2 кубик, 3 кубик кылып өз-өзүнчө койгула. Кубиктер бирдей болушу керек. Баладан алгач үч кубик кана, анан эки кубик, акырында бир кубик кана деп сурагыла. Эгерде бала бардык тапшырмаларды аткарсан, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.15. Баланын алдына кызыл, көк, жашыл жана сары түстөгү баракчаларды жана ошол эле түстөгү пирамида оюнчугунун шакектерин (же чоңдугу туура келчү башка нерселерди) койгула. Баладан ар бир баракчага түсү окшош шакечени: кызылга кызылды, көккө көктү, ж.б. кой деп сурагыла. Эгерде бала чок дегенде Үч түстөгү нерселерди туура таап койсо, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.16. Баладан айланада турган нерселерден төрт бурч / тегерек / үч бурч буюмдарды тап деп сураныңыз. Эгерде бала</p>	<p>1. Оюн учурунда, күндөлүк иштерде 5ке чейинки сандарды колдонуп, бала менен сандар бар ырларды ырдап, окууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Оюн учурунда же бала менен башка нерселерди кылып жатканда түрдүү топко кирчү нерселерди санаганды (3кө чейин) кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Оюн учурунда жана бала менен башка нерселерди кылып жатканда түстөрдү (кызыл, сары, көк, жашыл) үйрөтүп, нерселерди, карточкаларды түсүнө жараша топтогонду кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Күнүмдүк турмушта нерселердин, оюнчуктардын түзүлүшүн, түсүн, чоңдугун (тегерек, төрт бурч, бул топ чоңураак, бул кичирээк ж.б.) атап, аларды өңүнө, чоңдугуна, түзүлүшүнө жараша топторго бөлүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. «Тегеректи (төрт бурчтукту, үч бурчтукту) тап» деген оюнду ойногула. Бала өзүн курчап тургандардын ичинен аталган түзүлүштөгү нерселерди тапсын.</p>	<p>1. Оюн учурунда, күндөлүк иштерде 5ке чейинки сандарды колдонуп, бала менен сандар бар ырларды ырдап, ыр окугула («Дагы эки табак керек», колдун бармактарын санагыла, бала менен бирге кетип баратып тепкичтин баскычтарын санагыла). Балага жаныбардын сүрөтүн көрсөтүп, канча буту, кулагы, көзү бар экенин саначы деп сурагыла.</p> <p>2. Оюн учурунда жана бала менен башка нерселерди кылып жатканда ыңгайы келген сайын түрдүү топко кирчү нерселерди санагыла (3кө чейин) (“1 кубик кана, көрсөтчү”; “3 кубик кана, көрсөтчү”; “2 кубик кана, көрсөтчү”).</p> <p>3. Оюн учурунда жана бала менен башка нерселерди кылып жатканда ыңгайы келген сайын түстөрдү (кызыл, сары, көк, жашыл) үйрөнүп, нерселерди, карточкаларды түсүнө жараша топтогула («мага сары оюнчуктардын баарын алып кел», «тегеректин карап, жашыл нерселерди ата!», «кызыл кутуга кызыл нерселерди сал»).</p> <p>4. Баланын көзүнчө нерселердин, оюнчуктардын түзүлүшүн, түсүн, чоңдугун (тегерек, төрт бурч, бул топ чоңураак, бул кичирээк ж.б.) атап,</p>

<p>ичине бирин салып же биринин үстүнө бирин тизип).</p> <p>4.1.2.18. «Бир», «көп», «көбүрөөк», «азыраак» деген түшүнүктөрдү ажыратып билет.</p> <p>4.1.2.19. Оң жана сол колун чоңдордун жардамы менен көрсөтөт (“Оң колуң менен кашыкты кормайсың, оң колуңду көрсөтчү” – солгогой эместер үчүн!).</p>	<p>аталгандай түзүлүштөгү нерселерди туура тапса, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.17. Баладан контейнер-стакандарды эң чоңунан кичинесин көздөй ирети менен тиз деп сураныңыз. Эгерде бала аз дегенде 3 стаканды туура койсо, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.18. Балага сүрөттүү кагаздарды көрсөтүңүз. Бетинде 1 коён, экинчисинде 9 коён, дагы биринде 3 ак гүл, төртүнчүсүндө ошондой эле ак гүл жайнаган талаа тартылган болсун. Кайсы сүрөттө гүл көп экенин көрсөт деп сураныңыз. Алгач 1 коён тартылган сүрөттү, андан кийин көп коён тартылган сүрөттү көрсөт деп сураныңыз. Эгерде ал бардык сүрөттөрдү туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.1.2.19. Баладан алгач оң колун, андан соң колун көтөрүүнү сурангыла. Эгерде ал туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p>	<p>6. Чоңдон кичинесин карай (же тескеринче) иретке келтирүүнү талап кылчу нерселерди, оюнчуктарды (матрешка, пирамида, кубик) колдонууну кеңеш кылгыла.</p> <p>7. Оюн учурунда балага «бир», «көп», «чоң», «кичине» деген түшүнүктөрдү үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>8. Тигил же бул нерсени кыла турган колду дайыма атап, о.э. сол жана оң колун көрсөтүүнү суроону кеңеш кылгыла.</p>	<p>аларды өңүнө, чоңдугуна, түзүлүшүнө жараша топторго бөлгүлө.</p> <p>5. Бала менен «Тегеректи (төрт бурчтукту, үч бурчтукту) тап» деген оюнду ойногула. Бала тегеректинде тургандардын ичинен аталган түзүлүштөгү нерселерди тапсын. (тоголок\тегерек – шар, саат, топ; төрт бурч – куту, кубик, сүрөт; үч бурч – пирамида, дөбө).</p> <p>6. Бала менен чоңдон кичинесин карай (же тескеринче) иретке келтирүүнү талап кылчу оюнчуктар (матрешка, пирамида, кубик) менен ойногула. Бала чоңдун ичине кичинесин салып, үстү-үстүнө ирети менен койсун (3 катарга чейин).</p> <p>7. Оюн учурунда балага «бир», «көп», «чоң», «кичине» деген түшүнүктөрдү үйрөтүп, күндөлүк кебиңизде аларды колдонгула.</p> <p>8. Тиги же бул нерсени кылыш керек болгондо колду же бутту дайыма атагыла (“Мага оң колуңду берчи”, “Сол бутуңа кий”), оң же сол колун көрсөтүүнү сурангыла («Оң колуң менен кашык кармайсың, мага оң колуңду көрсөтчү» – солгогой эместер үчүн!).</p>
--	---	---	---

ТАРМАКЧА 4.2. КУРЧАП ТУРГАН ДҮЙНӨНҮ ТААНУУ

СТАНДАРТ 4.2.1. БАЛА АЙЛАНА-ЧӨЙРӨ ЖӨНҮНДӨГҮ БИЛИМДЕРДИ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЖАНА КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТЕРДИН НЕГИЗИНДЕ АЛАТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
4.2.1.1. Нерселерди кармалап көрүп, оозуна салат. 4.2.1.2. Мурда уккан добуш-үндөрдү тааныйт.	4.2.1.1. Эгерде бала ар кайсы буюмдарга кызыгып карап, оозуна салганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 4.2.1.2. Бала тааныш добушту кабыл алып, добуш чыккан жакка караганын билдирчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Бала кармалап көрүп, оозуна салса боло турган коопсуз оюнчуктарды/нерселерди берүүнү кеңеш кылгыла. 2. Бала менен көбүрөөк сүйлөшүп, курчап турган чөйрө жөнүндө ага айтып берүүнү кеңеш кылгыла.	1. Бала кармалап көрүп, оозуна салса боло турган коопсуз оюнчуктарды /нерселерди бергиле. 2. Бала менен көбүрөөк сүйлөшүп, курчап турган чөйрө жөнүндө ага айтып бергиле.
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
4.2.1.3. Нерселердин физикалык касиеттерин билип таанышат (жумшак, катуу, учтуу, муздак, ысык, тоголонот-тоголок ж.б.)	4.2.1.3. Эгерде бала түрдүү материалдардын, алардын беттеринин өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурганын байкаган болсоңуз, (бул нерселерди сылап, бетине такашынан байкалат, сиздин өтүнүчүңүз менен жумшак, катуу, түктүү ж.б. нерселерди көрсөтө алат), анда «Ооба».	1. Бала менен нерселердин касиеттерин тааныта турган кыймыл-аркеттерди оюн түрүндө жасаганды кеңеш кылгыла.	1. Бала ар түрдүү нерселерди кармалап көрүп, алардын физикалык касиеттери менен (жумшак, катуу, учтуу, муздак, ысык, тоголонот-тоголок ж.б.) таанышууга мүмкүндүк түзгүлө. Топ кантип тоголонорун, аны тоголотуп, ыргытып, артынан кууп, көтөрсө боло турганын көрсөткүлө.
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
4.2.1.4. Тааныш адамдарды, өзү билген жаныбарлар менен буюмдарды көрсөтүп, атайт (өзү билгендей, жеңилдетилген сөз менен). 4.2.1.5. Үй оокаттары, оюнчуктар кайда турганын билет жана аларды табат.	4.2.1.4. Балага тааныш жаныбарлар, адамдар жана үй оокаттары тартылган 2-3 сүрөттү көрсөткүлө. Эгерде бала тартылган нерсени, адамды туура атаса (өзү айта алган сөз менен), анда «Ооба». 4.2.1.5. Мискей, кашыктар, жаздык, өзүнүн байпактары, оюнчуктары, китептери кайда жатканын көрсөтүүсүн баладан сураңыз. Эгерде бала жок дегенде үч нерсени туура көрсөтсө, анда «Ооба».	1. Нерселердин жана адамдардын сүрөттөрүн көрсөтүп, аларды атоону суроону кеңеш кылгыла. 2. Бала менен түрдүү нерселерди колдонуп ойноону, алар жайгашкан жерлерди көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.	1. Баланы курчап турган, сүрөттө тартылган нерселерди жана адамдарды атагыла. Балага өзү билгендей, жөнөкөйлөтүлгөн сөздөр менен аларды атоону сурагыла (ки-са, би-би, ав-ав). 2. Бала менен ойнош үчүн түрдүү нерселерди колдонула. Баладан үй оокаттардын, оюнчуктун кайсы бирин көрсөтүп атоону сурагыла.
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
4.2.1.6. Түстөрдү айырмалайт (сары, кызыл, көк, жашыл).	4.2.1.6. Баланын алдына көк, жашыл, сары, кызыл түстөгү түрдүү нерселерди (кубик, контейнер-стакан,	1. Чоңдор өз кебинде нерселердин түстөрүн атап, баладан аны кайталоону сурашын кеңеш кылгыла.	1. Өз кебиңерде нерселердин түстөрүн атап, баладан белгилүү түстөгү буюмду атоону сурагыла («Көк топ кана? Кызылчы?»).

<p>4.2.1.7. Белгисиз бир нерсени угуп же көрсө, «Бул эмне?» деп сурайт.</p> <p>4.2.1.8. Нерселерди алардын өз максатына ылайык пайдаланганга аракет кылат (чалып жаткан телефонду кулагына такап, сүйлөйт, самын менен колун жууйт ж.б.).</p> <p>4.2.1.9. Жөнөкөй пазлдарды, сортерлерди тизет (пазлдын же сортердин бөлүкчөлөрү туура жатышына күч-аракет кылат).</p> <p>4.2.1.10. Нерселердин мейкиндикте жайгашуусун таап билет (үстүндө, астында, артында, жанында).</p>	<p>пирамиданын шакекчелерин ж.б.) койгула. Андан: «Мага кызыл кубик, жашыл кубик, сары кубик... берчи» деп сураныңыз. Эгерде бала эң аз дегенде ҮЧ түстү туура тапса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.7. Бала «Бул эмне?» деп суроо берген учурларды мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.8. Бала тиричилик буюмдарын максатына жараша колдонушун ырастоочу 3-4 мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.9. Баладан 2-4 бөлүктөн турган жөнөкөй пазлды же сортерди чогултуу сурангыла. Эгерде бала аны чогултуп, бөлүктөрүн туура жайгаштырууга аракет кылса жана экиден кем эмес бөлүгүн туура койсо, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.10. Баладан төмөнкүлөрдү өтүнгүлө:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Кубикти столдун ҮСТҮНӨ кой. 2) Кубикти столдун АСТЫНА кат. 3) Столдун АРТЫНДА эмне бар, карачы. 4) Менин ЖАНЫМА тур. <p>Бала бардык кыймыл-аракеттерди аткарсан, анда «Ооба».</p>	<p>2. Баланы кызыктырган окуяларды же буюмдарды дайыма түшүндүрүп берүүнү, тааныш эмес нерселер жана көрүнүштөр жөнүндө баланын суроолоруна жооп берүүнү («Бул эмне жана аны эмне кылат?») кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланы курчап турган буюмдарды атап, аны жаңы нерселер жана алардын аткарган милдеттери жөнүндө балага айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Пазлдарды чогултуп, анда эмне тартылганын айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Баланын көңүлүн орун жандоочтордун маанисине буруп (үстүндө, астында, артында, жанында), аларды катыштырып айтылган буюмдарды тап деп сунуштоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>2. Баланы кызыктырган окуяларды же буюмдарды дайыма түшүндүрүп берүүнү, тааныш эмес нерселер жана көрүнүштөр жөнүндө баланын суроолоруна жооп бергиле («Бул эмне жана аны эмне кылат?»).</p> <p>3. Баланы курчап турган буюмдарды атоону улантып, аны жаңы нерселер жана алардын аткарган милдеттери жөнүндө балага айтып бергиле. Коопсуз нерселерди максаттарына ылайык колдонууга балага мүмкүндүк бергиле (чалып жаткан телефонду кулагына такап, сүйлөйт, самын менен колун жууйт ж.б.).</p> <p>4. Эгерде балага жардам керек болсо, өз кыймыл-аракеттериңизди чечмелегиле («Кел, муну (пазлдын бир бөлүгүн) минтип коюп көрөлү»). Муну менен балага ал үчүн азырынча татаал кыймыл-аракеттерди өздөштүрүүгө жардам бересиз. Пазлда эмнелер тартылганын айтып бергиле.</p> <p>5. Балага жөнөкөй кыймыл-аракеттерди аткарууга көрсөтмөлөрдү бергиле. Сиздин көрсөтмөлөрдө «үстүндө», «астында», «артында», «жанында» деген жандоочтору болушу маанилүү («Китепти столдун үстүнө кой», «Менин жаныма турчу», «Куурчакты жаздыктын астына кат»).</p>
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
<p>4.2.1.11. Жаратылыш кубулуштарынын аны курчап турган адамдардын кыймыл-аракеттери менен байланышын түшүнөт (жаан жаап жатканда апасы кол чатырды алат; күн катуу тийгенде топу киебиз же көлөкөдө ойнойбуз).</p> <p>4.2.1.12. Өзү жашаган жерге мүнөздүү унаа каражаттары жөнүндө түшүнүгү бар.</p>	<p>4.2.1.11. Баланын алдына күн тийип турган жай мезгили тартылган бир чоң сүрөт жана сабиз, жайкы топу жана оюнчук (жумшак) аюу тартылган үч кичинекей сүрөттү коюңуз. Кичинекей 3 сүрөттүн ичинен кайсынысы жай мезгилине туура келерин тап деп баладан сурагыла. Ага: «Күн катуу тийип, аябай ысык болсо, эмнени алышыбыз керек?» деген суроону бергиле. Эгерде бала жайкы баш кийимди көрсөтсө, анда «Ооба».</p>	<p>1. Объектилер менен табигый кубулуштардын ортосундагы байланыштарга бала менен бирге байкоо жүргүзүп, аларды көрсөтүүнү кеңеш кылгыла (кар жааганда жылуу өтүк киебиз ж.б.).</p> <p>2. Балдар түшө турган жана көчөдөн көргөн унаалар кандай аталарын балага айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Өзүңөрдүн жана башкалардын жасап жаткандарын чечмелеп атагыла.</p>	<p>1. Баланын дүйнө таанымын өөрчүтүп, табигый кубулуштар жана ага байланыштуу адамдардын иш-аракеттери жөнүндө ой-пикир алышы үчүн аны менен бакта, суу жээктеринде сейил кургула. Бул жөнүндө айтып берип, кыймыл-аракеттерди көрсөтүп түшүндүрүп бергиле (жамгыр жааганда апа кол чатырын алат; күн ысып катуу тийгенде, баш кийим кийип, көлөкөдө ойнойбуз).</p> <p>2. Бала менен бирге түшчү жана ал көргөн унаалар эмне деп аталарын айтып бергиле (троллейбус, автобус, жеңил унаа, маршруттак такси ж.б.).</p>

<p>4.2.1.13. Өзүнө жакын улуулардын эмгек аракеттери жөнүндө билет (апасы идиш жууйт, үй жыйнайт, атасы малга жем-чөп берет).</p> <p>4.2.1.14. Ойноп жатканда бир нерсенин ордун алмаштырчу буюмдарды колдонуп, кайсы бир иш-аракетти жасамыш болот – «калп эле», «туурап» (таракты же кичинекей кутучаны алып телефон кылат ж.б.).</p> <p>4.2.1.15. Болгон окуяларды кыймыл-аракеттердин иретин сактоо менен кайталап ойнойт (туулган күндү белгилөө, дарыгерге баруу, дүкөнгө барып бир нерсе сатып алуу).</p>	<p>4.2.1.12. Баланын алдына автобус, бус, жеңил унаа, жүк ташуучу унаа, трактор, учак, кеме тартылган сүрөттөрдү койгула. Мында эмне тартылганын баладан сураңыз. Эгерде бала аз дегенде 3 унаа каражатын туура атаса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.13. Апасы, атасы үйдө эмне оокат кыларын баладан айтып бер деп сурангыла. (Апа эмне кылат? Ата эмне кылат?) Эгерде бала жакындары эмне жасашарын билсе жана айта алса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.14. Эгерде бала ойноп жатканда бир нерсенин ордун алмаштырчу буюмдарды колдонуп, кайсы бир иш-аракетти «калп эле», «туурап» жасамыш болгонун сүрөттөй турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.1.15. Эгерде бала болгон окуяларды кыймыл-аракеттердин иретин сактоо менен кайталап ойногонун ырастай турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>4. Ойноп жатканда кыймыл-аракеттердин иретин келтирүүнү, алмаштыргыч буюмдарды колдонууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>3. Өзүңөрдүн жана башкалардын жасап жаткандарын баланын көзүнчө чечмелеп атагыла. Балага жакындарынын кылгандарын туурап жасоону сунуштагыла (апа идиш жууп жатат, үй жыйнап жатат, ата малга жем берип жатат ж.б.).</p> <p>4. Баланын оюнуна катышып, кыймыл-аракеттерди өз ирети менен жасагыла (конокторго дасторкон жайып, тамак-аш коюуда (алмаштыргыч буюмдар: пирамиданын шакекчелери – тегерек тооч, чарчы кагаздар – боорсок, чоң-чоң мозаика же майда таштар – момпосуй), конокторду тосуу, чай куюп берүү, куттуктоо-белектерди кабыл алуу, конокторду узатуу).</p>
--	--	---	---

ТАРМАКЧА 4.2. КУРЧАП ТУРГАН ДҮЙНӨНҮ ТААНУУ

СТАНДАРТ 4.2.2. БАЛА ЖАНДУУ ЖАНА ЖАНСЫЗ ТАБИЯТТЫН ОБЪЕКТИЛЕРИ МЕНЕН КУБУЛУШТАРЫНА БАЙКОО ЖҮРГҮЗӨТ.

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>4.2.2.1. Айланасындагы өсүмдүктөргө, жаныбарларга байкоо жүргүзөт (башын буруп карайт, кармалап көрөт ж.б.).</p> <p>4.2.2.2. Жандуу нерселердин кыймылына көңүл бурат (мышыктын чуркаганын, бутактын термелгенин, жалбырактын түшкөнүн, балыктын сүзгөнүн).</p>	<p>4.2.2.1. Эгерде бала айланасындагы өсүмдүктөргө, жаныбарларга кызышып, байкоо жүргүзгөнүн ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.2. Бала жандуу нерселердин кыймылына көңүл бурганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланын көңүлүн тегеректеги табигый материалдарга, өсүмдүктөргө жана жаныбарларга буруп, аларды карап, кармалап, сылап, жыттап көрүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Кыймылдап жаткан жандуу объектилерге баланын көңүлүн бурууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала менен баарлашууда анын көңүлүн айлана-чөйрөдөгү өсүмдүктөргө (гүлдөр, мөмөлөр, бүлдүркөн, дан куурай; дарактар, тоо буурчак, акациянын уругу, каштан, жаңгак ж.б.) жана жаныбарларга (мышык, күчүк, жөжө, коён ж.б.) бургула. Балага аларды кармалап, сылап, жыттап көрүүнү сунуштагыла.</p> <p>2. Кыймылдап жаткан жандуу жана жансыз объектилерге баланын көңүлүн эмоциялуу түрдө бургула (мышык чуркайт, бутак термелет, жалбырак түшөт, балык сүзөт).</p> <p>3. Бала менен бирге табигый кубулуштарга байкоо жүргүзгүлө (күн, кар, жамгыр, шамал ж.б.).</p>
Бала 6 – 12 айында			
<p>4.2.2.3. Жандуу объектилердин (үй жаныбарларынын, балыктардын, курт-кумурскалардын, канаттуулардын) кыймылына көз жүгүртөт.</p> <p>4.2.2.4. Жаныбарларды, канаттууларды же алардын сүрөттөрүн карап үндөрүн туурайт (мышык - “мяу”, ит - “ав-ав”, бака - “ква-ква”).</p> <p>4.2.2.5. Жыттоо үчүн гүлдү, чөптү, мөмөнү ж.б. ылдый эңкейтет.</p> <p>4.2.2.6. Айрым физикалык сапаттарды байкайт, жандуу жана жансыз табияттын</p>	<p>4.2.2.3. Эгерде бала жаныбарларга, канаттууларга, аквариумдагы балыктарга байкоо жүргүзүп жатканын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.4. Китептен жаныбарлардын сүрөтүн көрсөтүп, «Мышык кантет? Ит кантет? Чычкан кантет? ж.б.» деп сураңыз. Эгерде бала түрдүү үндөрдү сүрөттөгү жаныбарлар менен байланыштыра алса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.5. Эгерде бала өсүмдүктөрдү, нерселерди жыттап жатканын сүрөттөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.6. Балага уйдун сүрөтүн көрсөтүп: «Кел, мында эмне тартылганын көрөлү! Ооба, бул уй. А уйдун куйругу кана?»</p>	<p>1. Үй жаныбарларынын, балыктардын, курт-кумурскалардын, канаттуулардын жана башка объектилердин кыймылына байкоону уюштурууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Жаныбарлар менен канаттууларга же алардын сүрөттөрүнө карап, алардын үндөрүн бала менен бирге туураганды кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланын көңүлүн жыпар жыттуу өсүмдүктөргө, гүлдөргө буруп, эңкейип аларды кармап көрүүнү, жытоону сунуштоону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Баланын көңүлүн жандуу жана жансыз табият объектилеринин айрым физикалык касиеттерине бурууну, жаныбарлар менен өсүмдүктөрдү карап, алардын айрым бөлүктөрүн атоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Үй жаныбарларынын (мышык, ит, кой, тоок ж.б.), балыктардын (аквариумдагы, көлмөдөгү ж.б.), курт-кумурскалардын (аары, ийнелик, коңуз ж.б.), канаттуулардын (көгүчкөн, таранчы ж.б.) жана башка объектилерге байкоо уюштурула. Бала менен бирге жандуу объектилерди карап, аларды сүрөттөгүлө. Баладан жаныбардын көзүн, кулагын, мурдун, канатын ж.б. көрсөтүшүн сурангыла.</p> <p>2. Жаныбарлар менен канаттууларга же алардын сүрөттөрүнө карап, алардын үндөрүн бала менен бирге туурагыла (мышык - “мяу”, ит - “ав-ав”, бака - “ква-ква”, уй - «мө-ө», кой «ма-а»).</p> <p>3. Бардык ыңгайлуу учурда баланын көңүлүн жыпар жыттуу өсүмдүктөргө, гүлдөргө буруп, жыттап, кармалап көрүүнү сунуштагыла. Бала</p>

<p>объектилерин айрым бөлүктөрүнө ажырата билет (гүл: башы, жалбырагы; дарак: бутагы, жалбырагы, мөмөсү; жаныбар: башы, көзү, кулагы, буту ж.б.).</p> <p>4.2.2.7. Суунун физикалык касиеттери менен таанышат (нымдуу, тунук, жылуу же муздак, чайпалат, төгүлөт; жууйт, тазалайт ж.б.).</p>	<p>Көрсөтчү! Башы кана? ...Буту... мүйүзү... көзүчү?». Эгерде бала жаныбардын көзү-башын ж.б. туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.7. Эгерде бала суу менен ойноп жатканын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>5. Жуунуп жатканда балага суу менен ойногонго мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>менен бирге сезимдериңерди билдиргиле («Ах!», «Ох!», «Жыты кандай сонун!»).</p> <p>4. Баланын көңүлүн жандуу жана жансыз табият объектилеринин айрым физикалык касиеттерине бургула (таш жылма, катуу, нымдуу же кургак; мышык түктүү, жумшак, кичинекей же чоң). Бала менен бирге жандуу табият объектилеринин айрым бөлүктөрүнө көңүл буруп карагыла (гүл: башы, жалбырагы; дарак: бутактары, жалбырагы, мөмөсү; жаныбар: башы, көзү, кулагы, буту ж.б.)</p> <p>5. Жуунуп жатканда балага суу менен ойногонго мүмкүндүк бергиле, баланын суудагы кыймыл-аракетин колдогула (алаканы менен сууну чапкылайт, буту менен чачыратат, сууну бир идиштен экинчиге куят, оюнчуктарын сууга салат, чөгөрөт ж.б.)</p>
<p>Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)</p>			
<p>4.2.2.8. Жаныбарлар менен канаттууларды же алардын сүрөттөрүн карап, алардын үндөрүн туурайт. (каздар «га-га», жөжө «чип-чип», чычкан «пи-пи», тоок «ко-ко», короз «кукареку», чымчык «чик-чирик» ж.б.)</p> <p>4.2.2.9. Гүлдү жыттаганы эңкейет.</p> <p>4.2.2.10. Суу менен ойногон жагат (шапшынат, чачат, чалпылдата кечет ж.б.).</p>	<p>4.2.2.8. Баланын алдына каздын, короздун, чычкандын, иттин, уйдун, аттын, койдун сүрөттөрүн койгула. Андан: «Ким "га-га-га" ("кукареку", "ко-ко-ко", "мө-ө", "мя", "ав-ав", "ме-е"-,...) дейт, көрсөтчү?» деп сурагыла. Эгерде бала аз дегенде ТӨРТ жаныбарды туура тапса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.9. Бала эңкейип гүлдү жыттаганын көргөн болсоңуз жана мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.10. Бала суу менен жыргап ойногонун ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала жаныбарлар менен канаттуулардын үнүн туурашына түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Баланын көңүлүн кооз, жыттуу гүлдөргө бурууну, аларды үзбөй, этият кармап көрүүгө түрткү берүүнү сунуштагыла.</p> <p>3. Баланы күн сайын киринтип, сууда ойноого мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала айлана-чөйрөдөгү жаныбарлар менен канаттуулардын үнүн туурашына түрткү бергиле (каздар «га-га», жөжө «чип-чип», чычкан «пи-пи», тоок «ко-ко», короз «кукареку», чымчык «чик-чирик» ж.б.).</p> <p>2. Баланын көңүлүн кооз, жыттуу гүлдөргө бурууну, аларды үзбөй, этият кармап көрүүгө түрткү бергиле.</p> <p>3. Баланы күн сайын киринтип, сууда ойноого (шапшынып, чачкылап, түрдүү түзүлүштөгү жана көлөмдөгү идиштерге куюштуруп ж.б.) мүмкүндүк бергиле.</p> <p>4. Балага суу жана кум менен ойногонго, аларды аралаштырганга уруксат бергиле.</p>
<p>Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)</p>			
<p>4.2.2.11. Сүрөттөн же жаратылышта жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү көрсөтөт.</p> <p>4.2.2.12. Сураганда өсүмдүктөр менен жаныбарларды атайт.</p>	<p>4.2.2.11. Балага өсүмдүктөр менен жаныбарлар тартылган сүрөттөрдү көрсөткүлө. Жаш курагына туура келчү китептен сүрөттөрдү көрсөтсө болот. Баладан: «Дарак кана? Чөп кана? Ит кана? Чымчык кана? Көрсөтчү» деп сурагыла. Эгерде бала туура көрсөтсө, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала менен бирге өсүмдүктөргө жана жаныбарларга байкоо жүргүзүп, алардын аттарын атоону; алардын сүрөттөрүн, видеого тартылгандарын көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Ар кандай аба ырайында бала менен сейилдеп, күн кандай экени жөнүндө сүйлөшүүнү</p>	<p>1. Бала менен бирге өсүмдүктөргө жана жаныбарларга байкоо жүргүзүп, алардын сүрөттөрүн, видеого тартылгандарын көрсөтүп, алардын аттарын атап же баладан сиз сүрөттөн ж.б. көрсөткөндөрдү атоону сурагыла.</p> <p>2. Балага көчөдө сейилдеп, кар, жамгыр жаап, шамал болуп жатканда бир аз сыртта туруу</p>

<p>4.2.2.13. Аба ырайынын абалын билип, атайт (жаан жаап жатат, кар жаап жатат, күн тийип турат, шамал согуу жатат).</p>	<p>4.2.2.12. Балага өсүмдүктөр менен жаныбарлар тартылган сүрөттөрдү көрсөткүлө. Андан төмөнкүлөрдү АТООНУ сурагыла: 1) жаныбарларды..., 2) өсүмдүктөрдү (Бул эмне? Бул кайсы жаныбар?)</p> <p>Эгерде бала өсүмдүктөр менен жаныбарларды өз билгендей сөз менен болсо да атаса, анда «Ооба». Эгерде бала сүйлөй элек болсо, анда «Жок».</p> <p>4.2.2.13. Баладан азыр күн кандай экенин сурагыла. Эгерде ал аба ырайынын абалын туура атаса, анда «Ооба».</p>	<p>кеңеш кылгыла (кар, жамгыр жаап жатканда, күн тийип турганда ж.б.).</p>	<p>га мүмкүндүк бергиле. Аба ырайына байкоо жүргүзүп, жамгыр, шамал, кар, күн жөнүндө ырларды айтып, окуп бергиле. Аларды кайталап, ойногула.</p>
--	---	--	---

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3жашка чейин)

<p>4.2.2.14. Жаныбарлардын дене мүчөлөрүн атап, алар эмне кыла турганын айтап (көзү менен көрөт, мурду менен жыттайт, кулагы менен угат, буту менен басат ж.б.).</p> <p>4.2.2.15. Жандуу жана жансыз табият жөнүндө жөнөкөй суроолорду берет («Аюу кайда уктайт?», «Күн кайда?» «Суу кайдан агат?» ж.б.).</p> <p>4.2.2.16. Өсүмдүктөр менен жаныбарлар өсүп, өзгөрө турганын билет (кичинекей көчөт чоң бадал болуп өсөт; кичинекей күчүк чоңоюп, итке айланат ж.б.).</p> <p>4.2.2.17. Жандуу жана жансыз табияттын объектилерин айырмалай алат (берилген сүрөттөрдү жандуу жана жансыздар деп эки топко бөлө алат).</p> <p>4.2.2.18. Табигый материалдардын, жандуу жана жансыз объектилердин</p>	<p>4.2.2.14. Балага уйдун сүрөтүн көрсөтүп: «Уйдун буту кана, көрсөтчү? Ал буту менен эмне кылат? Көзү кана? Уйга көздүн эмне кереги бар? Кулагы кана? Кулагы менен ал эмне кылат?» деген суроолорду бергиле. Эгерде бала жаныбардын дене мүчөлөрүн туура көрсөтүп, алар эмне кыларын айта алса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.15. Эгерде бала жандуу жана жансыз табият жөнүндө суроо бергенине мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.16. Баланын алдына сол жакка мышыктын баласы / кичинекей дарак тартылган эки чоң сүрөт, оң жагына чоң мышык, чоң дарак, күчүк, гүл тартылган кичинекей сүрөттөрдү койгула. Балага: «Бул мышыктын кичинекей баласы. Ал чоңойгондо кандай болот, көрсөтчү?» деп сурап, туура сүрөттү тандоону сунуштаңыз. «Карачы, бул кичинекей дарак. Ал өсүп чоңойгондо кандай болот? Ошол сүрөттү тапчы» деп сураңыз. Эгер бала эки ташырман тең туура аткарса, анда «Ооба». Эгерде жок дегенде бирин туура эмес аткарса, анда «Жок».</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бала менен жаныбарлар жөнүндө, дене мүчөлөрү, алардын жашоосуна жардам берүүчү дене мүчөлөрүнүн аткарган милдеттери жөнүндө сүйлөшүүнү кеңеш кылгыла. 2. Баланын суроолоруна дайыма жооп берүүнү, анын бир нерсе билүүгө кызыкканы үчүн мактоону кеңеш кылгыла. 3. Бала менен тиги же бул объектиге улам-улам байкоо жүргүзүүнү уюштуруп, анда болуп жаткан өзгөрүүлөрдү белгилеп атап турууну кеңеш кылгыла. 4. Табигый объектилер жөнүндө элестүү окуяларды ойлоп таап, алардын жандуу же жансыз табиятка кире турганын баса белгилеп балага айтып берүүнү кеңеш кылгыла. Баланын табигый кубулуштар, жандуу жана жансыз табият объектилери жөнүндө айткан аңгемелерин кунт коюп угуп колдоону кеңеш кылгыла. 5. Балага курчап турган жаратылыш, табигый материалдардын, жандуу жана жансыз объектилердин касиеттери (түсү, чоңдугу, түзүлүшү, катуу-жумшактыгы, түктүү же тикенектүү экени, жылуу, муздак, кургак, ным ж.б.). жөнүндө айтып берип, сүйлөшүүнү кеңеш кылгыла. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бала менен жаныбарлар жөнүндө, дене мүчөлөрү, алардын жашоосуна жардам берүүчү дене мүчөлөрүнүн аткарган милдеттери жөнүндө (көзү менен көрөт, мурду менен жыттайт, кулагы менен угат, буту менен басат ж.б.) сүйлөшкүлө. Бала жаныбарлар тартылган китеп, сүрөттөрдү алып көрө алгыдай мүмкүнчүлүк түзүлө жана алардын сырткы өзгөчөлүктөрүн, дене мүчөлөрүнүн жана алар менен эмне кыларын бала аташына түрткү бергиле. 2. Баланын суроолоруна дайыма жооп берип («Аюу кайда уктайт?», «Күн кайда?» «Суу кайдан агат?» ж.б.), анын бир нерсе билүүгө кызыкканы үчүн мактагыла. Суроолоруна жооп берип жатып, курчап турган дүйнө жөнүндө баланын түшүнүгүн кеңейткиле. 3. Бала менен тигил же бул объектиге (жаныбарга же өсүмдүккө) улам-улам байкоо жүргүзүп, анда болуп жаткан өзгөрүүлөрдү белгилеп атап тургула. Болуп жаткан өзгөрүүлөрдү белгилеп, сүрөткө тартып, объектинин азыркы абалын мурнку сүрөттөрү менен салыштыргыла (кичинекей көчөт тиктик эле, эми ал гүлдөгөн чоң бадал болуп өстү; үйгө мышыктын кичинекей баласын алып келгенбиз, эми ал чоң мышык болду ж.б.).
--	---	--	--

<p>касиеттерин билет жана атай алат (түсүн, чоңдугун, түзүлүшүн, катуу-жумшактыгын, түктүү же тикенектүү экенин, жылуу, муздак, кургак, ным ж.б.).</p> <p>4.2.2.19. Күн менен түндү айырмалайт (күндүз күн тиет, биз ойнойбуз, түнкүсүн караңгы, биз уктайбыз).</p>	<p>4.2.2.17. Жандуу жана жансыз табияттын объектилери: коён, таш, кар бүртүгү тартылган сүрөттөрдү даярдап алыңыз. Балага бирден сүрөттү көрсөтүп, анда жандуу нерсе тартылганбы же жансызбы деп сураңыз. Эгерде бала экиден көп ката кетирсе, анда «Жок».</p> <p>4.2.2.18. Баланын алдына таш, мышыктын баласы, кирпич, балмуздак, чай жана балык тартылган сүрөттөрдү койгула. Балага кезеги менен төмөнкү суроолорду бергиле: Катуу нерсени тап (таш). Мышыктын баласы кандай? (жумшак). Кирпи кандай? (ийнелүү). Балмуздак кандай? (муздак). Чай кандай? (ысык). Балык кандай? (суу). Эгерде бала аз дегенде төрт тапшырманы туура аткарса, анда «Ооба».</p> <p>4.2.2.19. Баладан: «Күн качан тиет, күндүзбү же түнкүсүнбү?», «Түнүчүндө караңгыбы же жарыкпы?», «Азыр эмне? Күнбү же түнбү?» деп сурагыла. Эгерде бала үч суроонун баарына туура жооп берсе, анда «Ооба».</p>	<p>6. Айлана-чөйрөнү изилдеп таануу үчүн балага мүмкүнчүлүк жана убакыт берүүнү; табияттын тиги же бул кубулушу, анда болгон окуя жөнүндө баланын үн чыгара ой жүгүрткөнүн колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>7. Бала менен баарлашууда “күн” жана “түн” түшүнүктөрүн көбүрөөк колдонууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>4. Табигый объектилер жөнүндө элестүү окуяларды ойлоп таап, алардын жандуу (өсүмдүк, жаныбар) же жансыз (кум, топурак, таш, жер, тоо, суу, аба, булут, шамал, жылдыздар, планеталар ж.б.) табиятка кире турганын баса белгилеп, балага айтып бергиле. Баланын табигый кубулуштар, жандуу жана жансыз табият объектилери жөнүндө айткан аңгемелерин кунт коюп угуп колдогула.</p> <p>5. Балага курчап турган жаратылыш жөнүндө айтып берип, сүйлөшкүлө. Талкуулагыла, суроолорду бергиле жана баланын суроолоруна жооп кайтаргыла. Табигый материалдардын, жандуу жана жансыз объектилердин сапаттары менен касиеттерине (түсү, чоңдугу, түзүлүшү, катуу-жумшактыгы, түктүү же тикенектүү, жылуу, муздак, кургак, ным ж.б.) баланын көңүлүн бургула. Чоңдордун аба ырайы, табият кубулуштары жөнүндө аңгеме-маектерин угууга мүмкүндүк бергиле.</p> <p>6. Кебиңизде “күн” жана “түн” түшүнүктөрүн көбүрөөк колдонуп, алар бири-биринен эмнеси менен айырмалана турганын, балдар түнүчүндө эмне кылышарын, күндүз эмне кылышарын сурагыла.</p>
---	--	--	---

ТАРМАКЧА 4.2. КУРЧАП ТУРГАН ДҮЙНӨНҮ ТААНУУ

СТАНДАРТ 4.2.3. БАЛАНЫН АДАМ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮГҮ БАР

Индикаторлор	Көрсөткүчтөрдүн өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>4.2.3.1. Кишилердин кыймылына көз жүгүртөт.</p> <p>4.2.3.2. Чоң кишинин бетин карап, кармалап көрүп, жүзүндөгү өзгөрүүлөргө жараша кыймыл-аракет кылат (чоң киши күлсө – бала кубанат, чоң киши кабагын бүркөсө – бала тынсызданып, эки жагын карана баштайт).</p>	<p>4.2.3.1. Эгерде бала кишилердин кыймылына көз жүгүрткөнүн ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.3.2. Чоң кишинин бетин карап, кармалап көрүп, жүзүндөгү өзгөрүүлөргө жараша кыймыл-аракет кылганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Үй-бүлө мүчөлөрүнө бала менен көбүрөөк баарлашып, үй жумуштарын жасап жатканда баланы жанына алганды кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Балага чоң кишинин бетин карап, кармалап көрүп, жүзүндөгү өзгөрүүлөргө жараша кыймыл-аракет кылганга мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрү менен баарлашууга мүмкүндүк бергиле. Үй жумуштарын жасап жатканда баланы жаныңарга көбүрөөк алганга аракет кылгыла.</p> <p>2. Балага жакын кишинин бетин кармалап көрүүгө мүмкүндүк бергиле. Бала менен баарлашууда өз сезимдериңерди сөзсүз жүзүңөрдөн билдирүүгө аракет кылгыла. Ар сайын баланын жооп кылып билдирген сезимдерин байкап белгилегиле (чоң киши күлсө – бала кубанат, чоң киши кабагын бүркөсө – бала тынсызданып, эки жагын карана баштайт).</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>4.2.3.3. Өзүнүн дене мүчөлөрүн (колун, бутун, башын, курсагын) көрсөтөт.</p> <p>4.2.3.4. Чоңдордун кыймылын, ишарат-жаңсоолорун туурайт (кол булгалайт - «кош-кош», колун берет – «салам», алаканын өөп сизге жиберет, кучактайт ж.б.).</p>	<p>4.2.3.3. Баладан өзүнүн дене мүчөлөрүн көрсөтүүнү сурангыла: «Бутуң кана? Колуң кана? Башыңчы? Курсагыңды көрсөтчү?».</p> <p>Эгерде бала көрсөтсө, анда «Ооба».</p> <p>4.2.3.4. Эгерде балаңыз чоңдорду туураганын көрсөтүүчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>3. Баланын дене мүчөлөрүн атап, көрсөтүүнү, бала аларды өзү көрсөткүдөй үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Бала өзүнүн тегерегиндеги кишилердин тиги же бул кыймылын туурашына түрткү бергиле.</p>	<p>1. Бала дене мүчөлөрүн ойноп көрсөтүүсүнө түрткү бергиле («Курсагың кана, көрсөтчү»).</p> <p>2. Бала чоңдордун кыймылын, ишарат-жаңсоолорун туурашын (кол булгалайт - «кош-кош», колун берет – «салам», алаканын өөп сизге жиберет, кучактайт ж.б.) колдогула.</p>
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)			
<p>4.2.3.5. Башка кишинин (ошондой эле сүрөттөгү) дене түзүлүштөрүн көрсөтөт.</p> <p>4.2.3.6. Тегерегиндеги башка кишилердин жасагандарын туурайт (апасынчылап столдун үстүн сүртөт; байкесин туурап топ ыргытат).</p>	<p>4.2.3.5. 1) Баладан сиздин көзүңүздү, мурдуңузду, бутуңузду, колуңузду көрсөт деп сураныңыз; 2) Баладан китептеги сүрөттөн чоң атанын (же сүрөттө тартылган башка кишинин) башын, курсагын, кулагын, чачын көрсөтчү деп сураныңыз. Эгерде бала дене мүчөлөрдү туура көрсөтсө (эки тапшырмада тең), анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала башка кишинин (ошондой эле сүрөттөгү) дене түзүлүштөрүн көрсөтүшүнө түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала өзүнө тааныш адамдардын кыймыл-аракеттерин туурашын колдоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Баладан башка кишинин (ошондой эле сүрөттөгү) дене түзүлүштөрүн көрсөт деп сурангыла («Апанын мурду кана?»). Туура жасаганы үчүн мактагыла.</p> <p>2. Бала тегерегиндеги башка кишилердин жасагандарын туурашына (апасынчылап столдун үстүн сүрткөнгө; байкесин туурап топ ыргытканга) түрткү бергиле.</p>

	4.2.3.6. Эгерде бала башка кишилердин (апасы / атасы же башка жакын адамы) жасанын туурап бир нерселерди жасаганын көрсөткөн мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».		
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
4.2.3.7. Тегерегиндеги жакындарынын азыркы жасап жаткандарын карап атайт (апам китеп окуп жатат, чоң атам уктап жатат, атам итке тамак берип жатат, чоң энем түймө түйүп жатат).	4.2.3.7. Жакын адамдары азыр (көрүүгө боло турган) эмне кылып жатканын баладан сурагыла. Кишилер бир нерсе кылып жатканы тартылган сүрөттөрдү колдонсо болот. Эгерде кыймыл-аракеттерди бала туура атаса, анда «Ооба».	1. Чоңдор өзүлөрү эмне жасап жатканын баланын көзүнчө аташын кеңеш кылгыла. 2. Бала тегерегиндеги кишилер эмне кылып жатканын атаганда баланы колдоону кеңеш кылгыла.	1. Өзүңөр жасап жаткан кыймыл-аракеттерди балага айтып бергиле («Мен аябай кызыктуу китеп окуп жатам!», «Чоң атаң чарчады, эми эс алып жатат») 2. Бала тегерегиндеги жакындарынын азыркы жасап жаткандарын карап аташына (апам китеп окуп жатат, чоң атам уктап жатат, атам итке тамак берип жатат, чоң энем түймө түйүп жатат) түрткү бергиле. Туура жообу үчүн мактагыла.
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)			
4.2.3.8. Адамдын дене мүчөлөрү аткарчу милдеттерди атайт (кулак угат, көз көрөт, тил сүйлөйт ж.б.). 4.2.3.9. Сырты келбетинен чоң кишилер менен балдарды айырмалайт (бул эже, бул чоң апа, бул бөбөк).	4.2.3.8. Балага: «Кулак эмне кылат?... Көз эмне кылат?... Бутчу?» деген суроолорду бергиле. Эгерде бала бардык суроолорго туура жооп берсе, анда «Ооба». 4.2.3.9. Балага түрдүү курактагы адамдардын сүрөттөрүн көрсөткүлө. Жомокторго карата («Чамгыр») сүрөттөрдү да колдонсо болот. Балаңыздан сүрөттө алгач чоң кишилерди, анан кичине балдарды көрсөт деп сурангыла. Эгерде ал баарын туура көрсөтсө, анда «Ооба».	1. Балага адамдын дене мүчөлөрүн көрсөтүп, алар эмне милдеттерди аткара турганы жөнүндө бала менен сүйлөшүүнү кеңеш кылгыла. 2. Чоң кишилер балдардан эмнеси менен айырмалана турганына баланын көңүлүн бурууну кеңеш кылгыла.	1. Адамга көз, кулак, тил, бут, кол ж.б. эмне үчүн керектиги жөнүндө бала менен сүйлөшкүлө. 2. Чоң киши менен кичинекей балдардын сырткы келбетиндеги окшоштуктарга жана айырмачылыктарга (чыныгы турмушта, сүрөттөрдө, тасмаларда) баланын көңүлүн бургула (бул эже, бул чоң эне, бул бөбөк).

ТАРМАКЧА 4.2. КУРЧАП ТУРГАН ДҮЙНӨНҮ ТААНУУ

СТАНДАРТ 4.2.4. БАЛА БИР НЕРСЕ БИЛҮҮГӨ ТЫРЫШЧААКТЫГЫН ЖАНА ӨЗ АЛДЫНЧА АКТИВДҮҮ КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТЕРГЕ БОЛГОН ШЫГЫН КӨРСӨТӨТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>4.2.4.1. Өзүн кызыктырган объектини же адамды ээрчий алдыга карайт же башын бурат.</p> <p>4.2.4.2. Үн, жарык чыккан тарапка бурулуп карайт.</p> <p>4.2.4.3. Башка кишинин көңүлүн өзүнө бурат (кубанып кыйкырып, ыйлап, кыймылдап, жылмайып).</p>	<p>4.2.4.1. Бала өзүн кызыктырган объекти же адамды ээрчий алдыга карап же башын бурганын сүрөттөй турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.2. Бала үн, жарык чыккан тарапка бурулуп караганын сүрөттөй турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.3. Бала башка кишилердин көңүлүн өзүнө бурганын (кубанып кыйкырып, ыйлап, кыймылдап, жылмайып) өзүңүз көрүп жана мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага кыймылдап бара жаткан объектиге же кишиге көз салып байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала менен үн, жарык чыгарчу оюнчуктарды пайдаланып ойноону кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала өзүнө көңүл бурдуруш үчүн жасаган кыймыл-аракеттерине өз убагында жооп кайтарууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага кыймылдап бара жаткан объектиге же кишиге көз салып байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк бергидей шарттарды түзгүлө.</p> <p>2. Бала менен үн, жарык чыгарчу оюнчуктарды, буюмдарды кыймылдатып ойногула, ал добуш, жарык чыгарган нерсе кайда экенин тапкыдай болсун.</p> <p>3. Бала өзүнө көңүл бурдуруш үчүн жасаган кыймыл-аракеттерине (кубанып кыйкырып, ыйлап, кыймылдап, жылмайып) өз убагында жооп кайтаргыла, анын демилгелерин колдогула.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезине			
<p>4.2.4.4. Тегерегиндеги тааныш эмес (жаңы) объектилерге көңүл бурат.</p> <p>4.2.4.5. Башка оюнчуктардын арасынан өзүнүн сүйүктүү оюнчугун табат.</p> <p>4.2.4.6. Чоңдордун жасаган аракеттерин туурайт (башка бир нерсени ачыкка окшоштуруп кармап эшикти ачымыш болот).</p>	<p>4.2.4.4. Бала тегерегиндеги тааныш эмес (жаңы) объектилерге көңүл бурганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.5. Бала башка оюнчуктардын арасынан өзү каалаганын тапканын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.6. Бала чоңдордун жасагандарын туурап, тиги же бул нерсени башкага окшоштуруп колдонгонун ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Тегеректеги тааныш эмес (жаңы) объектилерге баланы кызыктырып, көңүлүн бурууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала ойной турган оюнчугун өзү тандап алашына мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала чоңдордун жасагандарын туурап, тигил же бул нерсени башкага окшоштуруп колдонушуна түрткү берүүнү кеңеш кылгыла (бир нерсени телефонго окшотуп кулагына такап сүйлөшүмүш болуп ж.б.).</p>	<p>1. Тааныш эмес (жаңы) нерселерге, оюнчуктарга баланын көңүлүн бургула. Жаңы оюнчуктар, түрдүү түзүлүштөгү, түстөгү, үн, жарык чыгаруучу нерселер менен ойноого мүмкүндүк бергиле.</p> <p>2. Бала менен «Сүйүктүү оюнчугунду тап» деген оюнду ойногула. Бул үчүн анын жакшы көргөн оюнчугун башка оюнчук, буюмдардын арасына салып, анан баладан тап деп сурангыла. Бала өзү жакшы көргөн оюнчугун тапканда аны менен кошо кубангыла, мактагыла.</p> <p>3. Бала чоңдорду туурап тиги же бул кыймыл-аракетти жасашы үчүн ага түрдүү оюнчуктарды, буюмдарды бергиле (түзүлүшү окшош бир нерсени телефонго кулагына такап сүйлөшүмүш болот, башка бир нерсени ачыкка окшотуп эшикти ачымыш болот).</p>

Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айга чейин)

<p>4.2.4.7. Тегерегиндеги тааныш эмес нерселерди кызыгып карайт.</p> <p>4.2.4.8. Жаңы нерсеге, жаңы оюнчукка кызыгуусун билдирет (ары-бери жагын карап, кармалап көрөт, кандай иштешин түшүнүү үчүн аракеттерди жасайт).</p> <p>4.2.4.9. Жөнөкөй максаттарга жетиш үчүн активдүү күч-аракет жумшайт (таякты жибинен тартат, топтун артынан чуркайт, бир нерсеге жетиш үчүн өйдө секирет).</p>	<p>4.2.4.7. Бала тегерегиндеги тааныш эмес жаңы нерселерди кызыгып карап жатканын көрсөтө турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.8. Эгерде бала жаңы нерсеге, жаңы оюнчукка кызыгуусун билдиргенин көрсөтө турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.9. Азыркы учурда кызыктырган оюнчукту алыш үчүн бала күч-аракет жумшашы керек болгудай жерге койгула (текчеге, столдун ортосуна ж.б.) Эгерде бала ага жеткенге аракет кылып, күч-аракет жумшаса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Үй оокаттарынын орундарын мезгил-мезгили менен алмаштырып, жасалгасын өзгөртүп турууну, андай өзгөрүлөргө баланын көңүлүн бурууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Баланы курчап турган чөйрөгө жаңы оюнчуктарды, түрдүү касиеттерге ээ жаңы буюмдарды кошуп турууну, аларды өздөштүрүүдө балага жардам кылууну кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Жаңы оюнчуктар менен нерселерди түрдүү ыкмаларда колдонууга боло турганын оюн түрүндө көрсөтүүнү (алар чынында эмнеге арналганын жана башка бир нерселердин ордуна кантип колдонууга боло турганын) кеңеш кылгыла. Бала чоңдордун кылгандарын жаңы буюмдар жана оюнчуктар менен кайталаган аракеттерин колдогула.</p> <p>4. Баланын активдүү кыймыл-аракетин жандандыра турган оюнчуктар менен (топ, секирмек, селкинчек, тепкич ж.б.) камсыздоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Үй оокаттарынын орундарын мезгил-мезгили менен алмаштырып, жасалгасын өзгөртүп, жаңы бир нерселерди койгула. Бул килемче, жабуу, чырак, дасторкон, гүл, китеп ж.б. сыяктуу чакан нерселер болушу мүмкүн. Ал өзгөрүүлөргө баланын көңүлүн буруп, аны менен бирге карап, жаңы нерсени изилдегиле.</p> <p>2. Баланы курчап турган чөйрөгө жаңы оюнчуктарды, түрдүү касиеттерге ээ жаңы буюмдарды кошуп тургула. Аларды өздөштүрүүдө балага жардам кылып, аларды башка нерсенин ордуна колдонуп көрүүнү сунуш кылгыла (жаңы конструктордун тетиктерин машина, үтүк кылып, же оюнчукту киринтиш үчүн самын кылып).</p> <p>3. Жаңы оюнчуктар менен нерселерди түрдүү ыкмаларда кантип колдонсо болорун көрсөткүлө (жаңы куурчакты уктатып, сейилге алып чыгып, жуунтуп). Айрым жаңы нерселерди башка нерселердин ордуна кантип колдонсо боло турганын көрсөткүлө (мозаика – куурчак үчүн «момпосуй»; идиш жууй турган жаңы желим-куурчак үчүн «кесим торт»; конструктордун тетиги – куурчак үчүн «отургуч»). Бала жаңы буюмдар менен сиздин жасагандарыңызды кайталап же өзү жаңы аракеттерди ойлоп тапкан учурда аны колдогула.</p> <p>4. Баланын активдүү кыймыл-аркетин жандандыра турган оюнчуктар менен (топтун артынан чуркайт, оюнчукту жибинен тартат, селкинчек тебет, тепкич менен көтөрүлөт, бийик эмес асма таякка асылып ойнойт ж.б.) камсыз кылгыла.</p> <p>5. Бала изилдеп таанышкыдай кызыктуу жана коопсуз чөйрөнү камсыз кылгыла, сак болуп көз салып тургула жана баланын ден соолугун, коопсуздугун камсыз кылыш керек учурда гана кийлигишкиле.</p>
---	---	--	--

Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)

<p>4.2.4.10. Өзүнүн тегерегиндеги кишилер жөнүндө сурайт.</p>	<p>4.2.4.10. Бала өзүнө жакын кишилерге кызыгып, алар жөнүндө суроолорду берген</p>	<p>1. Балага суроолорду берүүгө мүмкүнчүлүк тузуп,, тартынчаак баланы ачыгыраак болуп,</p>	<p>1. Балага суроолорду берүүгө түрткү берип, тырышчаактыгын колдогула («Апаң кана?», «Эжең</p>
---	---	--	---

<p>4.2.4.11. Эмне? Кантип? деген суроолорду берет.</p> <p>4.2.4.12. Тааныш кыймыл-аракеттерди бир оюнчуктан экинчи оюнчукка которот (Куурчакка «момпосуй» берет. Анан итке, коёнго берет).</p> <p>4.2.4.13. Чоңдордун жардамы аркасында түрдүү оюнчуктар жана буюмдар менен бөтөнчө кыймыл-аракеттерди аткарат (Куурчакка «момпосуй», итке «сөөк» (таяк), коёнго «сабиз» (сары-кызыл түстөгү бир кесим кагаз берет).</p> <p>4.2.4.14. Жакын кишилеринин өзгөчөлүктөрүнө кызыгат, аларды туурайт (атасынын бут кийимин киет, апасынын шурусун тагынат).</p>	<p>учурларды мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.11. Бала «Эмне?» жана «Кантип?» деген суроолорду бергенин ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.12. Бала тааныш кыймыл-аракеттерди бир оюнчуктан экинчиге которуп жатканын байкаган болсоңуз жана мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.13. Бала оюнчуктар жана нерселер менен аларга мүнөздүү (атайын) кыймыл-аракеттерди жасаганын байкаган болсоңуз жана мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.14. Эгерде бала жакын адамдарынын кылгандарын туурап кайталаганын байкаган болсоңуз жана мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>тырышканга түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала тааныш кыймыл-аракеттерди бир оюнчуктан экинчиге которушуна түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Балага оюнчук менен сүйлөшүп, түрдүү оюнчуктар жана нерселер менен аларга мүнөздүү (атайын) кыймыл-аракеттерди жасаганга жардам берүүнү сунуштагыла.</p> <p>4. Бала чоңдордун буюмдарын алып, аларды туураганы үчүн баланы урушпоону кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Күнү бою бала үчүн жеткиликтүү болууну; жаңсоо-ишараттар менен баланы жубатып турууну, жылмайып, баш ийкеп жана анын ийгиликтерине кол чаап турууну кеңеш кылгыла. Баланын жасаган аракеттери үчүн мактоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>ооруп калдыбы?», «Муну кантип тартса болот?»).</p> <p>2. Бала тааныш кыймыл-аракеттерди бир оюнчуктан экинчиге которушуна түрткү бергиле. Куурчакка гана эмес, башка оюнчуктарга да (итке, коёнго, аюуга ж.б.) момпосуй берүүнү балага сунуштагыла.</p> <p>3. Ойноп жатып бала менен оюнчуктун атынан сүйлөшүп («Мен момпосуй жебейм, мага коён - апам сабиз берет», «Мен момпосуй эмес, сөөк кемиргенди жакшы көрөм»), ага түрдүү оюнчуктар жана нерселер менен атайын кыймыл-аракеттерди жасаганга жардам бергиле (куурчакка «момпосуй» берет, итке «сөөк» (таяк), коёнго «сабиз» (сары-кызы кагаздын кесигин) берет).</p> <p>4. Бала сиздин жана башка чоңдордун буюмдарын алып, аларды туураганы үчүн аны урушпагыла (атасынын бут кийимин киет, апасынын шурусун тагынат).</p>
--	--	---	--

Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)

<p>4.2.4.15. «Эмне үчүн?», «Качан?», «Кантип?», «Эмнеге?» деген суроолуу сөздөр менен башталчу суроолорду берет.</p> <p>4.2.4.16. Окуяларга, жаңы аңгемелерге кызыгат.</p> <p>4.2.4.17. Эмне жасагысы келгенин айтат.</p> <p>4.2.4.18. Чоңдор сунуш кылган кыймыл-аракеттердин ичинен (топ ойнойлубу же селкинчек тебелиби?) каалаганын тандайт.</p> <p>4.2.4.19. Башка балдардын кантип ойноп жатканын карап, алардын жанында ойнойт.</p>	<p>4.2.4.15. Эгерде бала «Эмне үчүн?», «Качан?», «Кантип?», «Эмнеге?» деген суроолуу сөздөр менен башталчу суроолорду берген мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.16. Бала окуяларга, жаңы аңгемелерге кызыкканын көрсөтчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.17. Эгерде бала убакытты кантип өткөрүүнү, эмне менен алектенүүнү каалары жөнүндө өз оюн билдиргенин ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.18. Эгерде бала өзүнө кыймыл-аракетти чоңдор сунуштаган варианттардын ичинен тандап алышын ырастоочу мисалдарды келтире алса, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага суроолорду берүүгө мүмкүнчүлүк берип,, тартынчаак баланы ачыгыраак болуп, тырышчаактыкка түрткү берүүнү кеңеш кылгыла. Баланын бардык суроолоруна чыдамкайлык менен, айкын, жай-баракат үн менен жооп кайтарып, кошумча маалымат берүүгө аракет жасоону кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Балага уктаар алдында, сейилдеп жүргөндө жаныбарлар жөнүндө кызыктуу окуяларды, бала кезиңиздеги эскерүүлөрдү айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Балага өзү тандаган кыймыл-аракет үчүн шарттарды түзүп бериниз (орун, оюнчуктар, буюмдар, китептер ж.б.), анын демилгесин колдоңуз.</p> <p>4. Бала сүйүктүү нерсеси менен алектенип, каалаган нерселерди (бош кутучаларды, бут кийим, кездеменин кесиндилерин, табигый</p>	<p>1. Баланы суроолорду берүүгө түрткү берип, анын бир нерсе билүүгө тырышчаактыгын колдогула («Ит эмнеге үрөт?», «Чоң апамачан барабыз?», «Үйдү кантип курса болот?» «Гүлгө эмнеге суу куюш керек?»).</p> <p>2. Баланын суроосуна дайыма мээримдүү, чыдамкайлык менен жана ага түшүнүктүү болгудай жооп берүүгө аракет кылгыла. Бала кызыккан суроолор боюнча кошумча маалыматтарды бергиле.</p> <p>3. Балага сейилдеп жүргөндө, уктар алдында жаныбарлар жөнүндө кызыктуу окуяларды, бала кезиңиздеги эскерүүлөрдү айтып бергиле.</p> <p>4. Бала өзү тандаган кыймыл-аракет үчүн шарттарды түзүп бергиле. Өзүңөр сунуштаган варианттардан бирди тандоону сунуштагыла (топ ойнойлубу же селкинчек тебелиби?).</p>
--	---	---	--

<p>4.2.4.20. Өзү үчүн татаал кырдаалдарда (курдашы тартып алган оюнчукту кайра кайтарыш үчүн) өз алдынча чечим кабыл алат.</p>	<p>4.2.4.19. Эгерде бала башка балдардын оюндарын жактырып кызыгарын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.2.4.20. Эгерде бала өзү үчүн татаал кырдаалдарда өз алдынча чечим кабыл алганга аракет жасап жатканын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>материалдарды ж.б.) колдонуп өзүнө жаккан оюнду ойношун колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Бала башка балдардын жанында, бирок өз алдынча ойноого мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>6. Балага кыйын учурларда өзүн туура кармоонун үлгүлөрүн көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>Баланын демилгесин колдоп, анын каалагандагына көңүл бургула.</p> <p>7. Бала сүйүктүү нерсеси менен алектенип, каалаган нерселерди (бош кутучаларды, бут кийим, кездеменин кесиндилерин, табигый материалдарды ж.б.) колдонуп өзүнө жаккан оюнду ойношун колдогула.</p> <p>5. Балага башка балдардын жанында, бирок өз алдынча ойноого мүмкүндүк бергиле.</p> <p>6. Балага кыйын учурларда өзүн кандай кармашты айтып бергиле. Андай учурларда өз алдынча туура чечим кабыл алышын жана туура кыймыл-аракет жасашын колдоп, түрткү бергиле (курдашы тартып алган оюнчукту тартып албастан, ага сылык кайрылуу менен кайтарып алуу). Балага өз маселелерин өз алдынча чечүүгө мүмкүндүк берип, бала жардам сураган учурда же өтө капа болсо гана кийлигишкиле.</p> <p>7. Баланын ийгилигине кубанып, жолу болбой калганда жубатып, колдоо көрсөткүлө.</p>
--	---	--	---

ТАРМАКЧА 4.3. ЧЫГАРМАЧЫЛ ЖАНА ЭСТЕТИКАЛЫК ЖАКТАН ӨНУГҮҮ

СТАНДАРТ 4.3.1. БАЛА ИСКУССТВОГО КЫЗЫККАНЫН КӨРСӨТӨТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
4.3.1.1. Үн чыгарган оюнчуктарды сынап көрөт (шылдыракты силкилдетет, музыкалык таяк менен ургулайт, үндөрдү өчүрөт / чыгарат).	4.3.1.1. Эгерде бала оюнчуктар менен үн чыгарганга аракет кылганына мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Балага үн чыгара турган оюнчуктарды, нерселерди берүүнү кеңеш кылгыла 2. Баланы колго алып, бийлеп, көбүрөөк ыр ырдап берүүнү кеңеш кылгыла.	1. Балага үн чыгаруучу оюнчуктар жана нерселер менен ойноп бергиле (балдардын музыкалык аспаптары, музыкалык жабдыктар ж.б.). 2. Бала үн чыгаруучу оюнчуктар жана нерселер менен ойноосун колдогула (балдардын музыкалык балкасы, шылдырактар, коңгуроолор). 3. Баланы колуңарга алып, бийлеп, көбүрөөк ыр ырдап бергиле.
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
4.3.1.2. Түрдүү үндөрдү укканда (ырдын үнү, музыка, тааныш ыр), бийлеген өңдөнүп денесин, колдорун кыймылдатат. 4.3.1.3. Тааныш обонду кошо ырдап, ыргагын ээрчип кайталайт. 4.3.1.4. Чоң фломастер, маркер, борду кармап бир нерсенин үстүнө сүрөт тартканга аракет жасайт.	4.3.1.2. Бала ылайыктуу музыкага жараша бийлегендей кыймыл-аракет жасаганын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба». 4.3.1.3. Эгерде бала тааныш обонду кошо ырдап, ыргагын ээрчип кайталаганын байкаган болсоңуз жана мисал келтире алаңыз, анда «Ооба». 4.3.1.4. Балага кагаз, карандаш берип, «сүрөт тартууну» сураңыз. Эгер бала чиймелеп, сүрөт тартканга аракет кылса, анда «Ооба».	1. Балага элдик, классикалык жана балдар ырларын, музыка укканга мүмкүнчүлүк түзүүнү кеңеш кылгыла. 2. Балага үн чыгаруучу оюнчуктарды, нерселерди ойногонго берүүнү, ал тааныш обондорду ээрчип кайталоого аракет кылганда аны менен кошо ырдоону кеңеш кылгыла. 3. Балага керектүү нерселерди берип, сүрөт тартышын колдоону кеңеш кылгыла.	1. Бала тааныш үндү, музыканы жана элдик, классикалык жана балдар ырларын укканда буту-колун кыймылдатып бийлегенге жасаган аракетин колдогула, аны менен кошо бийлегиле. 2. Бала түрдүү үндөрдү туурап, үн чыгарган нерсени издеп таап ойношун колдогула. Ал тааныш музыканы туурап ырдаганга аракет кылганда, аны менен кошо ырдагыла. 3. Балага керектүү нерселерди (карандаш, бор, такта) берип, сүрөт тартышын колдоп, түрткү бергиле.
Бала 12 - 18 айлык кезинде (1 жаштан 1 жаш 6 айна чейин)			
4.3.1.5. Тааныш музыкалык аспаптын, оюнчуктун добушун туурайт. 4.3.1.6. Түрдүү нерселердин бетине, кагазга, тактага, полго, дубалга, көчөдө жерге, үстөлдүн үстүнө сүрөт (чиймелеп, сызып, чекиттерди коюп ж.б.) тартат.	4.3.1.5. Эгерде бала тааныш музыкалык аспаптын, оюнчуктун добушун, телевизордон \ радиодон чыккан өзүнө жаккан үндү туураганын көрсөткөн мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба». 4.3.1.6. Бала түрдүү нерселердин бетине сүрөт тартканына мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».	1. Бала менен музыкалык оюндарды ойноп, түрдүү добуштарды чыгарып, үндөр кайдан чыгып жатканын аныктап, өз алдынча жана чоңдор менен бирге бийлешине түрткү берүүнү кеңеш кылгыла. 2. Музыкадан ырахат алып жатканды балага көрсөтүп, аны менен жөнөкөй ырларды ырдоону кеңеш кылгыла.	1. Бала түрдүү добуштарды туурап, алардын кайдан чыкканын аныкташын колдогула. Аны менен кошо алакан чапкылап, ыр ырдагыла. 2. Бала менен түрдүү үндөрдү чыгара турган музыкалык оюндарды ойногула, анын бийлешин колдоп же бирге бийлегиле. 3. Музыкадан ырахат алып жатканыңарды балага көрсөтүп, баланын музыкалык кыймыл-аракет

		<p>3. Балага сүрөт тартканга түрдүү коопсуз материалдарды (калем сап, карандаш, фло-мастер, боёк, бор, кагаз, маркер менен жаза турган такта) берүүнү сунуш кылгыла.</p> <p>4. Бала түрдүү сызыктарды, чекиттерди ж.б. чиймелеп тартышын колдоп, түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>терине катышкыла (музыка угуу, коштоп ырдоо, бийлөө).</p> <p>4. Балага сүрөт тартканга түрдүү коопсуз материалдарды (калем сап, карандаш, фломастер, боёк, бор, кагаз, маркер менен жаза турган такта) бергиле.</p> <p>5. Бала тарткан ар бир сүрөтү үчүн мактап колдогула – бул жөн гана сызык, чекит же баш аламан чиймелер болушу мүмкүн.</p>
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>4.3.1.7. Жакшы көргөн музыкасын тааныйт.</p> <p>4.3.1.8. Музыкалык чыгармаларды укканда анын ыргагына жараша кыймылдап, кубанып, коштоп ырдайт.</p> <p>4.3.1.9. Сүрөт тартканга, бир нерсени чампалап жасаганга, кагаздан кескенге, бир нерсе кураганга кызыгат.</p>	<p>4.3.1.7. Эгерде баланын сүйүктүү музыкасы бар экенин ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.8. Жакшы көргөн музыкасын укканда бала ага ылайык кыймыл-аракет кылганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.9. Эгерде бала чыгармачылыкка кызыгы тургандыгын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланы музыкага кызыктырып, угулуп жаткан ырга анын көңүлүн бурууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала музыканы укканда анын ыргагына жараша кыймылдап, кубанып, коштоп ырдап, алаканын чапкылап, музыканы кайра коюп берүүнү сурашын колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Балага сүрөттөрү бар музыкалык китептерди, балдардын музыкалык аспаптарын берип, аны менен музыкалык оюндарды ойноону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Балага сүрөт тартканга, бир нерсени жасаганга, кескенге, кураганга керектүү нерселерди берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Баланын сүрөт тартууга, бир нерсени чампалап, кесип, куруп жасоого болгон кызыгуусун колдоо зарылдыгын эске салгыла.</p> <p>6. Чыгармачылык менен алектенип жатканда бала эмнени кантип кылып жатканы жөнүндө сүйлөшүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>7. Баланын жасагандарын ал өзү көргүдөй кылып коюп, башкаларга көрсөтүп, алар жөнүндө сыймыктануу менен айтып берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала музыканы таанып, кубанып, бийлеп, алакан чапкылап, коштоп ырдаганын колдогула (кол чаап, мактагыла), кайра коюп бер деген өтүнүчүн аткаргыла.</p> <p>2. Балага сүрөттөрү бар музыкалык китептерди, балдардын музыкалык аспаптарын берип, аны менен музыкалык оюндарды ойногула.</p> <p>3. Балага сүрөт тартканга керектүү нерселерди (карандаш, кагаз) берип, ага таяк менен кумду же жерди чийип сүрөт тартканга уруксат бергиле.</p> <p>4. Балага сүрөт тартканга, бир нерсе жасаганга, кескенге, кураганга болгон кызыгуусуна өбөлгө түзгүлө. Ал эмнени жана кантип кылып жатканы жөнүндө маектешкиле.</p> <p>5. Баланын жасагандарын өзү көргүдөй кылып коюп, башкаларга көрсөтүп, сыймыктанып айтып бергиле.</p>
Бала 24 – 36 айлык кезинде (2- жаштан 3 жашка чейин)			
<p>4.3.1.10. Искусствого байланышкан көркөм жана оюн аракеттерине (ырдоо,</p>	<p>4.3.1.10. Эгерде бала искусствого байланышкан көркөм жана оюн аракеттерине</p>	<p>1. Искусствого байланышкан көркөм жана оюн (өз алдынча, чоңдор же башка балдар менен бирге) аракеттери (ырдоо, бийлөө,</p>	<p>1. Искусствого байланышкан көркөм жана оюн (өз алдынча, чоңдор же башка балдар менен бирге) аракеттери (ырдоо, бийлөө, китеп окуу,</p>

<p>бийлөө, китеп окуу, сүрөт тартуу, чампалап жасоо, аппликация) өтө кызыгат.</p> <p>4.3.1.11. Жакшы көргөн ырын укканда коштоп ырдайт, жаттап алган бий кыймылдарын кайталайт (тегеренет, буту менен жер тепкилейт, «фонарик» жасайт, бир бутун согончогуна коюп, бутунун башына турат).</p> <p>4.3.1.12. Ырдап же бийлеп жатканда башка балдарга кошулат.</p> <p>4.3.1.13. Берилген темага сүрөт тартат (апа, шар, жол, чөп, күн, жылдыз ж.б.).</p> <p>4.3.1.14. Сүрөттөрдө, китептерде, сахна оюнунда, жомокто, мультфильмдерде каармандардын сезимдерин, маанайын айырмалайт.</p>	<p>берилгендигин ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.11. Баланын жакшы көргөн ырларын атап, ал аны укканда көңүл бурарын ырастай турган мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.12. Эгерде бала ырдап же бийлеп жатканда башка балдарга кошуларын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.13. Баладан: «Күндү жана кишини тарт» деп сураныңыз. Эгерде бала тартса, анда «Ооба».</p> <p>4.3.1.14. Балага шайыр жана муңайыңкы кишинин сүрөттөрүн көрсөтүп, алгач шайыр кишини, андан соң кайгырып турган кишини тап деп сурагыла. Эгерде бала сүрөттөгү кишилердин маанайын таап биле алса, анда «Ооба».</p>	<p>китеп окуу, сүрөт тартуу, чампалап жасоо, аппликация) үчүн шарттарды түзүүнү жана мүмкүнчүлүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Бала менен бирге сүйүктүү музыканы угууну, балдар үчүн оңой ырларды жана бий кыймылдарын жаттоону кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Башка балдар менен бирге ырдап жана бийлегенге мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Музыкалык жомокторду, мультфильмдерди бала менен бирге көрүүнү, музыканын ыргагына кошулуп бирге бийлөөнү кеңеш кылгыла.</p> <p>5. Балага сүрөт тартканга жөнөкөй темаларды (апа, шар, жол, чөп, күн, жылдыз ж.б.) берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>6. Баланын көңүлүн сүрөттөрдөгү, китептердеги, сахна оюнундагы, жомоктогу, мультфильмдердеги каармандардын сезимдерине, маанайына бурууну, аларды айырмалоого үйрөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>сүрөт тартуу, чампалап жасоо, аппликация) үчүн шарттарды түзүп жана мүмкүнчүлүк бергиле.</p> <p>2. Бала менен бирге сүйүктүү музыканы угуп, балдар үчүн оңой ырларды жана бий кыймылдарын жаттагыла, кайталагыла (тегеренип, буту менен жер тепкилеп, «фонарик» жасап, бир бутун согончогуна коюп, бутунун башына туруп).</p> <p>3. Башка балдар менен бирге ырдап жана бийлегенге мүмкүндүк бергиле.</p> <p>4. Музыкалык жомокторду, мультфильмдерди бала менен бирге көрүп, музыканын ыргагына кошулуп бирге бийлегиле.</p> <p>5. Баланы сүрөт тартканга керектүү нерселер менен камсыз кылып, сүрөт тартканга жөнөкөй жана балага кызыктуу темаларды (апа, шар, жол, чөп, күн, жылдыз ж.б.) бергиле.</p> <p>6. Баланын көңүлүн сүрөттөрдөгү, китептердеги, сахна оюнундагы, жомоктогу, мультфильмдердеги каармандардын сезимдерине, маанайына буруп, аларды айырмалоого үйрөткүлө.</p>
---	--	--	--

ТАРМАКЧА 4.3. ЧЫГАРМАЧЫЛ ЖАНА ЭСТЕТИКАЛЫК ӨРЧҮТҮҮ

СТАНДАРТ 4.3.2. БАЛА КҮНҮМДҮК КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТЕРИНДЕ ЧЫГАРМАЧЫЛЫКТЫН БЕЛГИЛЕРИН ЖАНА ӨЗ АЛДЫНЧАЛЫКТЫ КӨРСӨТӨТ

Индикаторлор	Индикаторлордун өздөштүрүлүшүнө көз салуунун инструменттери	Адистер үчүн кеңештер	Ата-энелер жана багуучу тараптар үчүн кеңештер
Бала 0 – 6 айлык кезинде			
<p>4.3.2.1. Белгилүү бир объектини кыска мөөнөттө көзүн албай карайт.</p> <p>4.3.2.2. Чоңдорду колуна алышын ар түрдүү жол менен сурайт (колун сунуп, ыйлап, быдылдап, күлүп).</p>	<p>4.3.2.1. Эгерде бала оюнчукту, сүрөттү, адамды, жаныбарды ж.б. кыска убакытка көзүн албай караганын байкаган болсоңуз жана мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.2. Эгерде бала чоңдорду колуна алышын ар түрдүү жол менен сураганын байкаган болсоңуз жана мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала көңүл буруп карашы үчүн ага ачык түстүү оюнчуктарды, нерселерди көрсөтүүнү, ал аракеттерин колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Баланын өтүнүчүнө, муктаждыктарына өз убагында жооп кайтарууну, анын суранычы боюнча колго алууну кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Бала кайсы бир максат менен (көтөр деп же оюнчук бер деп) бир нече жолу кайталанган (өжөрлүк менен) аракеттерин колдоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага оюнчук, кыймылдап бара жаткан нерсени көрсөтүп, ага көңүл буруп карашына түрткү бергиле.</p> <p>2. Баланын тапкычтыгына жана өжөрлүгүнө (көтөр деп колун сунуп, ыйлап, быдылдап, күлүп) өз убагында жооп кайтаргыла.</p>
Бала 6 – 12 айлык кезинде			
<p>4.3.2.3. Оюнчук же башка нерселер менен өз алдынча узак убакыт (10 мүнөттөй) ойнойт.</p> <p>4.3.2.4. Бир нерсени башка бир буюмга окшотуп пайдаланат (телефон өңдүү нерсени алып, кулагына такап сүйлөмүш болот).</p> <p>4.3.2.5. Өз оюндарын кызыгуу менен кайталайт.</p>	<p>4.3.2.3. Эгерде бала бир оюнду 7-10 мүнөт ойной алса, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.4. Эгерде бала нерселерди түз максатында эмес, башкага окшотуп ойносо, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.5. Эгерде бала кайсы кыймыл-аракеттерди жана оюндарды көп жолу кайталаганын сүрөттөөчү мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Балага оюнчуктар жана коопсуз нерселер менен өз алдынча ойноого көбүрөөк мүмкүнчүлүк берип, алыс эмес жерден көз салып турууну кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Балага буюмдарды башканын ордуна окшоштуруп кантип ойносо болорун көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Баланын оюнуна көз салып, кайсы кыймыл-аракет / оюн аны баарынан көп кызыктыра турганына көңүл бурууну кеңеш кылгыла. Туруктуу кызыгуусун калыптандырып бекемдөө максатында балага оюн, кыймыл-аракеттерди кайра кайталай алгыдай шарттарды түзүп берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Балага оюнчуктар жана башка нерселер менен өз алдынча ойноого көбүрөөк мүмкүнчүлүк бергиле. Буюмдар коопсуз экенине ынангыла. Өз алдынча ойноп жаткан бала да чоңдордун көз салуусуна муктаж экени эсиңизде болсун!</p> <p>2. Балага буюмдарды башканын ордуна окшоштуруп кантип ойносо болорун көрсөткүлө (телефон өңдүү нерсени алып, кулагына такап сүйлөмүш болуп).</p> <p>3. Баланын оюнуна көз салып, кайсы кыймыл-аракет / оюн аны баарынан көп кызыктыра турганына көңүл бургула. Туруктуу кызыгуусун калыптандырып бекемдөө максатында бала оюн, кыймыл-аракеттерди кайра (көп жолу) кайталай алгыдай шарттарды түзүп бергиле.</p>
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>4.3.2.6. Жакшы көргөн оюнчугун издейт.</p> <p>4.3.2.7. Бир оюнду бир нече күн кайталайт. Бир</p>	<p>4.3.2.6. Бала жакшы көргөн оюнчугун издеп жатканын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Баланын оюнчугун катып, аны тапканга түрткү берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Баланын оюнчугун катып, аны тапканга түрткү бергиле. Алгач бала сиздин кантип катып жатканыңызды көргөндөй болсун. Ал оюнчукту тапканда чын дилиңизден кубаныңыз.</p>

<p>кыймыл-аракетти кайра-кайра жасайт (2-3 бөлүктөн турган сүрөттү, үйдү ж.б. чогултат, аралаштырып кайра чогултат).</p> <p>4.3.2.8. Нерселерди жаңы жана күтүүсүз жол менен колдонгонго аракет кылат (чаканы же себетти башына кийет).</p> <p>4.3.2.9. Белгилүү буюмдар менен сюжеттик-кайталоочу аракеттерди жасап ойнойт (оюнчук аюуну уктатып, үстүн “жууркан” менен жаап, куурчактын чачын тарап ж.б.).</p> <p>4.3.2.10. Чоңдорду оюнга тартат (оюнчук табакты же чыныны берип, чай куюмуш болот).</p>	<p>4.3.2.7. Бала бир оюнду бир нече күн кайталап, бир кыймыл-аракетти кайра-кайра жасаганын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.8. Бала нерселерди жаңы жана күтүүсүз жол менен колдонгонго аракет кылганын ырастоочу мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.9. Эгерде бала чоңдордун жасагандарын кайталап ойноп жатканын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.10. Бала чоңдорду ролдоштурулган оюнга тартканын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>2. Балага байкоо жүргүзүп, аны кайсы кыймыл-аракет кызыктыра турганын байкап, аны менен алектенүүгө мүмкүндүк берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Балага өз оюнчуктарын түрдүү ыкмалар менен пайдаланууга түрткү берип, ал жаңы жолдорду ойлоп тапканын көрсөткөндө жандуу кабыл алууну кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Бала менен ойноп жатканда ага тааныш кыймыл-аракеттерди чагылдырууну сунуш кылгыла.</p> <p>5. Бала менен күн сайын, айрыкча ал өзү оюнга тартып жатканда ойноону, кыймыл-аракет учурунда аны үзбөй колдоп турууну, анын жетишкендиктерине катышууну кеңеш кылгыла.</p>	<p>2. Балага байкоо жүргүзүп, аны кайсы кыймыл-аракет (оюн, китеп көрүү, сүрөттөрдү кароо, «сүрөт тартуу» ж.б.) кызыктыра турганын байкап, аны менен алектенүүгө мүмкүндүк бергиле.</p> <p>3. Баланын өз оюнчуктарын жаңыча түрдүү ыкмалар менен колдонууга болгон аракетин кубаттагыла. (куурчагын салып терметүү үчүн чаканы жипке байлап бер деп сурайт; чаканы же себетти башына жоокердин баш кийими кылып кийет; көңтөрүлгөн чаканы отургуч же куурчакка стол, тепкичке барабан кылат ж.б.). Бала жаңы жолдорду ойлоп тапканын жандуу кабыл алгыла.</p> <p>4. Бала менен ойноп жатканда ага тааныш кыймыл-аракеттерди чагылдыргыла (оюнчук аюуну уктатып, үстүн “жууркан” менен жаап, куурчактын чачын тарап ж.б.).</p> <p>5. Бала менен күн сайын, айрыкча ал өзү оюнга тартып жатканда ойногула.</p> <p>6. Баланын ийгиликтерине катышкыла; кыймыл-аракеттин башынан аягына чейин аны үзбөй колдоп тургула.</p>
Бала 18 – 24 айлык кезинде (1 жаш 6 айдан 2 жашка чейин)			
<p>4.3.2.11. Кайсы бир кыймыл-аракетти узак убакытка чейин (10 мүнөткө жакын) жасап, сүйүктүү нерсесин бир нече жолудан кайталап кылат (жакшы көргөн китебин көп ирет «дагы бир жолу» окуп берүүнү сурайт, берилип сүрөт тартат, кум менен кечке ойнойт ж.б.).</p> <p>4.3.2.12. Бир нерсе (сүт, суу, майда нерсе ж.б.) толтурулган идишти кармап келе жатканда төгүп албаш үчүн жай жана этият басат.</p> <p>4.3.2.13. Өзүнүн турмуштук тажрыйбасын ага</p>	<p>4.3.2.11. Эгерде бала кайсы бир кыймыл-аракетти узак убакытка чейин (10 мүнөткө жакын) берилип жасап, кайсы бир аракетти бир нече жолудан кайталап кылганын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.12. Балага бир нерсе (сүт, суу, майда нерсе ж.б.) толтурулган идишти карматып, аны столго алып барып кой деп (1,5 – 2 метр аралыкка) сураңыз. Эгерде бала төгүп албаш үчүн жай жана этияттап туура басса, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.13. Эгерде бала өзүнүн турмуштук тажрыйбасын ага тааныш оюнчуктар менен болгон оюнда чагылдырганын байкаган болсоңуз жана ага мисал келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала өзүнө жаккан нерселер менен алектенишин колдоп, ал учурда аны алагды кылбай, өзү жакшы көргөн оюндарды ойношуна шарт түзүп берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>2. Өз кыймылын башкаруу зарылчылыгына, жай жана этият кыймылдоого байланышкан тапшырмаларды (суу куюлган чыныны, буурчак салынган табакты алып келүү ж.б.) берүүнү кеңеш кылгыла.</p> <p>3. Күндүз болгон окуялардын эң кызыктууларын бала менен кайра оюн түрүндө кайталоону кеңеш кылгыла (бала өзү катышкан же байкап отургандардан).</p> <p>4. Бала башка балдардын оюнуна байкоо жүргүзө алгыдай шарттарды түзүп берүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала өзүнө жаккан нерселер менен алектенишин колдоп, ал учурда аны алагды кылбай, өзү жакшы көргөн оюндарды ойношуна шарт түзүп бергиле (бала кыймылдуу оюндарды жакшы көрсө, ага ылайык келчү спорт бурчун жасап бергиле; эгер китеп «окуганды» жакшы көрсө, китеп бурчун толуктап турганга көңүл буруп, ал жерди жайлуу кылып уюштургула ж.б.).</p> <p>2. Өз кыймылын башкаруу зарылчылыгына, жай жана этият кыймылдоого байланышкан тапшырмаларды (суу куюлган чыныны, буурчак салынган табакты алып келүү ж.б.) бергиле. Ал башында талаптагыдай жасай албаса урушпагыла, төгүлгөндү бала менен кошо жыйнап, аны жасаган аракети үчүн мактагыла. Ал эми тапшырманы жакшы аткарса, анын ийгилигине кубангыла.</p>

<p>тааныш оюнчуктар менен болгон оюнда чагылдырат (куурчакты коляскага жаткырып, сүйрөйт).</p> <p>4.3.2.14. Башка балдардын оюнуна сырттан карап, өзү чоңдор менен ойногонду жакшы көрөт.</p>	<p>4.3.2.14. Бала башка балдардын оюнуна сырттан карап, өзү чоңдор менен ойногонду жакшы көрө турганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>5. Бала менен ойноп, анын кыймыл-аракетин ээрчип, анын оюнуна активдүү катышып, кызыгып суктанышын көрсөтүүнү кеңеш кылгыла.</p>	<p>3. Күндүз болгон окуялардын эң кызыктууларын бала менен кайра оюн түрүндө кайталагыла. Бул бала өзү катышкан же сыртынан байкап көргөн окуя болушу мүмкүн. Эгерде сейилбакка селкинчек тепкени барган болсоңор, үйдө куурчакка селкинчек жасагыла. Эгерде бала кичинекей бөбөктү уктатып жатканды көргөн болсо, өзүнүн куурчагын же сүйүктүү аюусун уктатып жаткырысын.</p> <p>4. Сейилдеп жүргөндө баланы ойноп жаткан башка балдардын жанына алып баргыла, алардын ойногонун карап бала көп нерселерди үйрөнөт.</p> <p>5. Бала менен ойноп, анын кыймыл-аракетин ээрчип, анын оюнуна активдүү катышып, кызыгып суктанганыңарды билдиргиле.</p>
<p>Бала 24 – 36 айлык кезинде (2 жаштан 3 жашка чейин)</p>			
<p>4.3.2.15. Кыймыл-аракетти өз алдынча жана туура жасаганга (кийимин кийгенге, пирамиданы чогултканга ж.б.) аракет кылып, тырышчаактыгын көрсөтөт.</p> <p>4.3.2.16. Өз буюмдарын тааныйт. Башкалардын арасынан өзүнүкүн таап, колдонот (идиш-аяк, кийим, оюнчуктарын).</p> <p>4.3.2.17. Кыла турган нерсесин, оюнду өзү айтат, тандайт.</p> <p>4.3.2.18. Жакшы көргөн кыймыл-аракеттерин көп жолу кайталайт (конструктор менен ойнойт, пластилинден бир нерсе жасайт, сүрөт тартат ж.б.).</p>	<p>4.3.2.15. Бала өзү жасай турган кыймыл-аракетти өз алдынча жана туура жасаганга аракет кылып, тырышчаактыгын көрсөткөнүн байкаган болсоңуз жана мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.16. Эгерде бала өз буюмдарын тааный турганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.17. Эгерде бала өзү кыла турган нерсени, оюнду өз алдынча тандай турганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p> <p>4.3.2.18. Бала жакшы көргөн кыймыл-аракеттерин көп жолу кайталаганын ырастоочу мисалдарды келтире алсаңыз, анда «Ооба».</p>	<p>1. Бала колунан келе турганын өз алдынча аткарышына мүмкүндүк берип, көңүлү чөгүп же жардам сураган учурда гана кийлигишүүнү, аны мактоону кеңеш кылыңыз.</p> <p>2. Бала өзүнө тиешелүү буюмдарды өз алдынча тандоого мүмкүндүк берип, башканын буюмун уруксатсыз албоого үйрөтүүнү кеңеш кылыңыз.</p> <p>3. Бала өзү кыла турган нерсени, оюнду өз алдынча тандагысы келгенин колдоону кеңеш кылгыла.</p> <p>4. Балага башка кишини ж.б. туурашын сунуштап, ылайык келген нерселерди пайдаланганды сунуштоону кеңеш кылгыла.</p>	<p>1. Бала колунан келе турганын өз алдынча аткарышына (кийимин кийгенге, пирамиданы чогултканга ж.б.) мүмкүндүк берип, көңүлү чөгүп же жардам сураган учурда гана кийлигишиңиз жана аны мактаңыз.</p> <p>2. Бала өзүнө тиешелүү буюмдарды (идиш-аяк, кийим, оюнчуктарын) өз алдынча таанып алууга болгон умтулуусун сыйлагыла. Башканын буюмун уруксатсыз албоого үйрөткүлө.</p> <p>3. Бала өзү кыла турган нерсени, оюнду өз алдынча тандагысы келгенин колдогула.</p> <p>4. Бала менен ойноп, ага башка кишини же жаныбарды (апасын, атасын, чоң апа-чоң атасын, мышыкты, итти, аюуну, түлкүнү ж.б.) туурашын сунуштагыла. Бала менен бирге керектүү артибуттарды (маска, жоолук, баш кийим, «таажы», «кулак», «куйрук» ж.б.) таап же жасагыла.</p> <p>5. Бала сүйүктүү нерсе менен алектенип жатканда (конструктор менен ойноп, сүрөт тартып ж.б.) аны алаксытпагыла.</p>

ТЫНЧСЫЗДАНДЫРГАН АБАЛДАР

Эгер балаңызда төмөндөгүдөй абалдарды байкасаңыз, медициналык кызматкерге кайрылыңыз

<p>Жаңы төрөлгөндөн 6 айга чейинки бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Кыймылдаган нерселерди 6 жашка чейин ээрчип карабайт.• Оюнчукту же буюмду алайын деген аракети жок, алар менен алектенбейт.• Оюнчукту колуна карматса деле, аны менен алектенбейт.• Жөрмөлөбөйт, тизеси менен ары-бери чайпала берет.	<p>12 – 24 айлык бала</p> <ul style="list-style-type: none">• Жалпыга таанымал нерселердин , мисалы, чыны, телефон эмнеге керектеле турганын 24 ай толгонго чейин билбейт.• “Көзү токтоп калгансып” буюмду кечке карайт, андан көзүн албайт.• Оюнчук менен адаттагыдай ойнобойт, анын бир гана бөлүгүнө кызыгат (мисалы, машинканын дөңгөлөгүн гана чукулаганды жакшы көрөт).• Оюнчуктарды бир катарга тизет, бирок кандайдыр бир сюжетти кармабайт.• Оюнчукту казгылайт, чукуйт, чапкылайт.• Коркуу сезими бузулган- такыр эч нерседен коркпойт (коркунучтуу кырдаал болсо деле), же тескерисинче, аябай коркок жана тынчсыз.• Тыкандуулук көндүмдөрүнүн калыптануусунда кечигүү бар.
<p>12 айга чейинки баладагы тынчсыздандырган абалдар</p> <ul style="list-style-type: none">• Кыймыл-аракет кылганга 6-9 айга толгонго чейин кызыкпайт .• Тааныш жана бейтааныш адамды 6-9 айга толгонго чейин бирдей кабыл алат.• Чоңдор менен 6- 9 айга толгончо баарлашуудан жана өз ара бир нерсе кылуудан баш тартат.• 12 айга толгончо өзүн түнт, маанайын суз кармап, апасынын кыймыл-аракеттерине жооп кылбайт.• 12 айга толгончо тыбыштарды айтпайт жана кол жаңсап ишарат кылбайт.• Китептерге же оюнчуктарга баланын көңүлүн буруу аябай оор\татаал	<p>2-3 жаштагы 24-36 айлык баладагы тынчсыздандырган абалдар</p> <ul style="list-style-type: none">• Оюнга кызыкпайт.• Нерселерди башка нерсенин ордуна колдонуп ойнобойт.• Башкаларга көңүл буруп кыймыл-аракет кылбайт.• Баланын жүрүм-турумунда түшүнүксүз өзгөрүүлөр бар (айрыкча аны апасынан башкалар караган болсо).• Максаттуу жүрүм-турумдун жоктугу.• Көнүп калган абалга умтулуу, жаңы нерседен коркуу.• Оюнчуктарды максаттуу колдоно албайт.• Күнүмдук жана тыкандуулук көндүмдөрү өөрчүгөн эмес.

БАЛАНЫН ДЕНЕЛИК ЖАКТАН ӨНҮГҮҮСҮ

Баланын салмагы жана бою үзбөй өзгөрүп турушу анын денелик жактан өөрчүп-өсүшүндөгү кемчиликтерди (боюнун өсүшү жагынан артта калуу, салмагы кошулбаганы ж.б.) өз убагында аныктоого мүмкүндүк берет. Адатта андай кемчиликтер кайсы бир дарттын эң эрте белгилери же кооптонуу факторлору болуп эсептелет.

Салмактын жана бойдун өсүш картасы жөнүндө түшүнүк

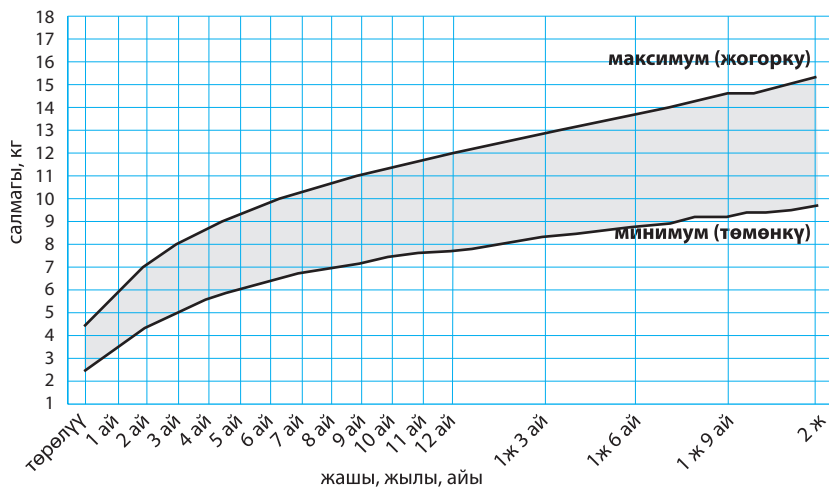
Медицина кызматкери баланы таразалап, боюн ченейт жана ал маалыматтарды сиздин күндөлүктөгү тийиштүү карталарга чекит түрүндө кантип киргизүү керектигин көрсөтөт. Кийинки келгенде жасалган ченемдерди өз алдыңызча картага киргизип, мурдакы чекит менен сызып бириктире аласыз. Ошол сызык сиздин балаңыздын салмагы менен боюнун өсүш көрсөткүчү болуп эсептелет. Ал балаңыз жакшы өсүп-өөрчүп жатканын көрсөтөт.

!!! Эгер баланын салмак-боюнун өсүш картасын толтура албасаңыз, медициналык кызматкерге кайрылыңыз.

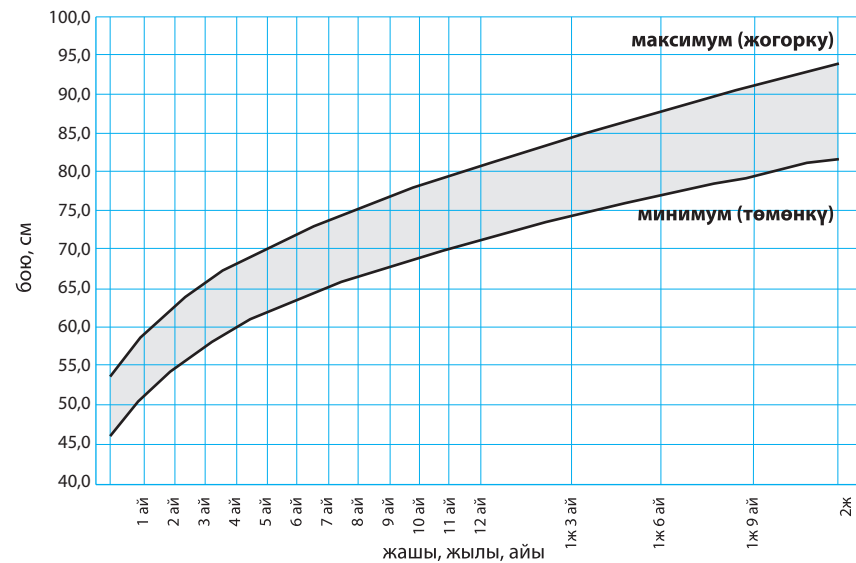
Картадагы салмак-бойдун өсүш сызыктарына түшүндүрмө

- Төмөндө баланын төрөлгөндөн тартып 2 жашка чейин, 2 жаштан 7 жашка чейин салмагы менен боюнун өсүш картасы эркек жана кыз балдар үчүн өз-өзүнчө берилген.
- Туура сызыкта баланын курагы, ал эми тик сызыкчада баланын салмагы кг менен, бою см менен белгиленген. Курак менен салмактын / бойдун кесилишкен жерлеринде чекиттер коюлуп, алар сызыкчалар менен өз ара бириктирилет.
- Картада «минимум» жана «максимум» деп белгиленген 2 сызык бар:
 - «Минимум» деген жазуусу бар сызыкча, аталган курак үчүн эң төмөнкү ченемди билдирет
 - «Максимум» деген жазуусу бар сызыкча, аталган курак үчүн эң жогорку ченемди билдирет
- Минимум жана максимум сызыкчаларынын ортосунда жайгашкан чекиттер бала өз курагына ылайык жакшы өсүп жатканын билдирет.
- **Минимум сызыкчасынан төмөн жана максимум сызыкчасынан жогору жайгашкан чекит салмак мене бой жагынан көйгөй бар экенин билдирет. Андай учурда сиз медициналык кызматкерге кайрылышыңыз керек.**
- Жакшы өсүп жаткан баланын кошкон салмагын жана боюн көрсөтүүчү сызык адатта тиги же бул деңгээлде минимум жана максимум сызыкчалары менен катар жүрөт.
- **Эгер салмактын жана бойдун өсүшүн көрсөткөн сызык түз болсо, балада салмак-бой жагынан көйгөйлөр болуу мүмкүндүгүн көрсөтөт. Андай жагдайда сиз медициналык кызматкерге кайрылышыңыз керек**

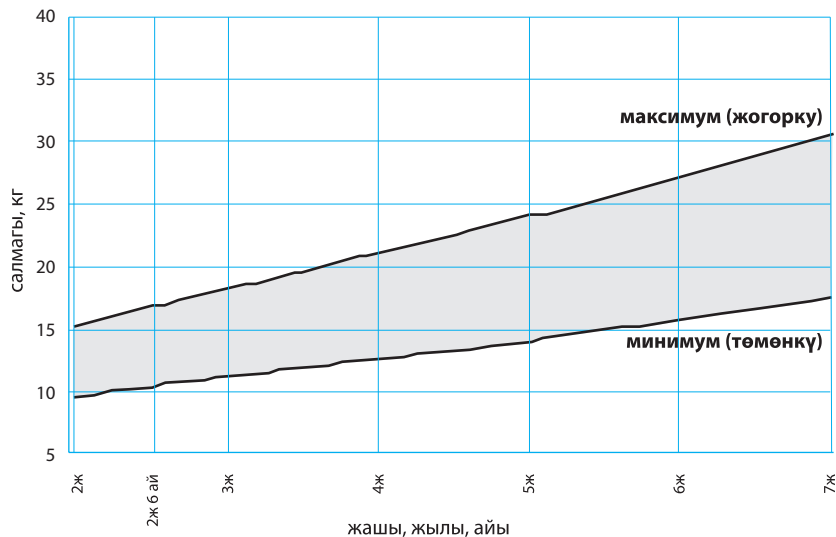
Эркек балдардын төрөлгөндөн 2 жашка чейин салмак кошуусунун картасы

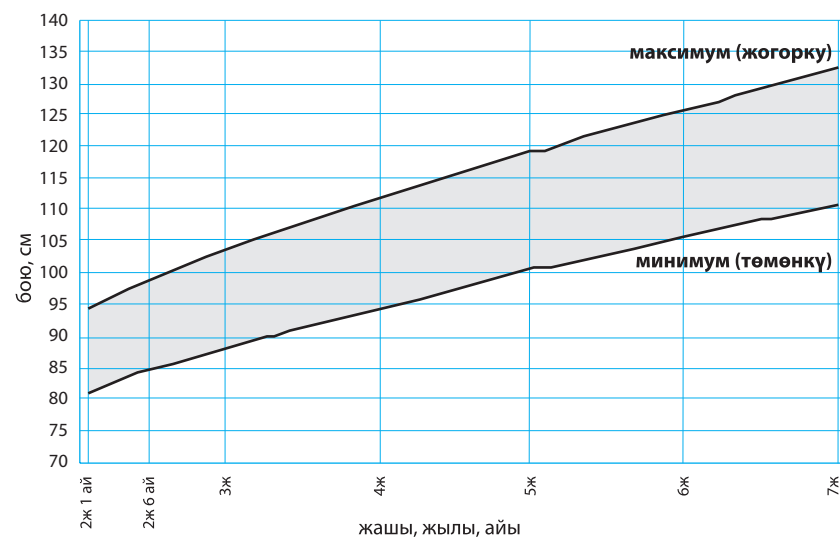
Эркек балдардын төрөлгөндөн 2 жашка чейин боюнун өсүш картасы

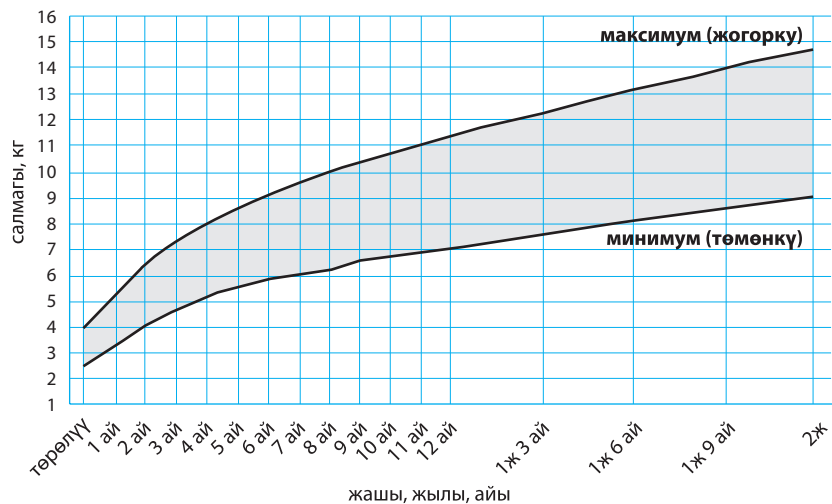
Эркек балдардын 2 жаштан 7 жашка чейин салмак кошуусунун картасы

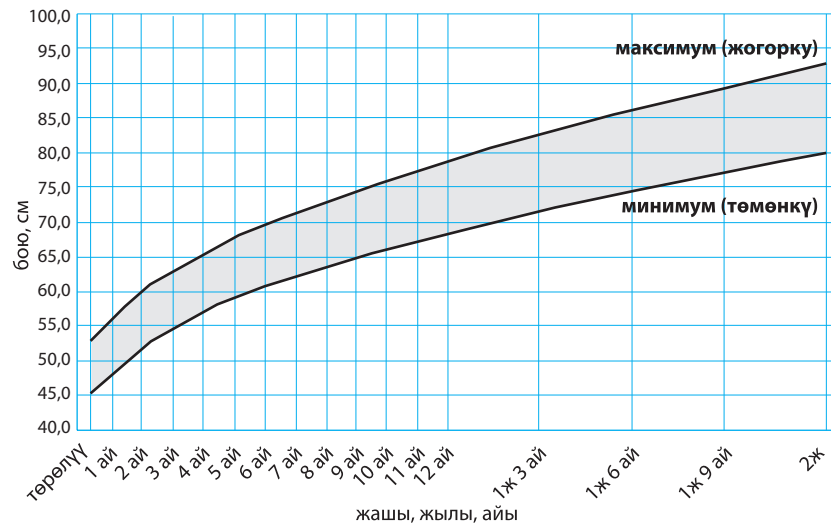
Эркек балдардын 2 жаштан 7 жашка чейин боюнун өсүш картасы

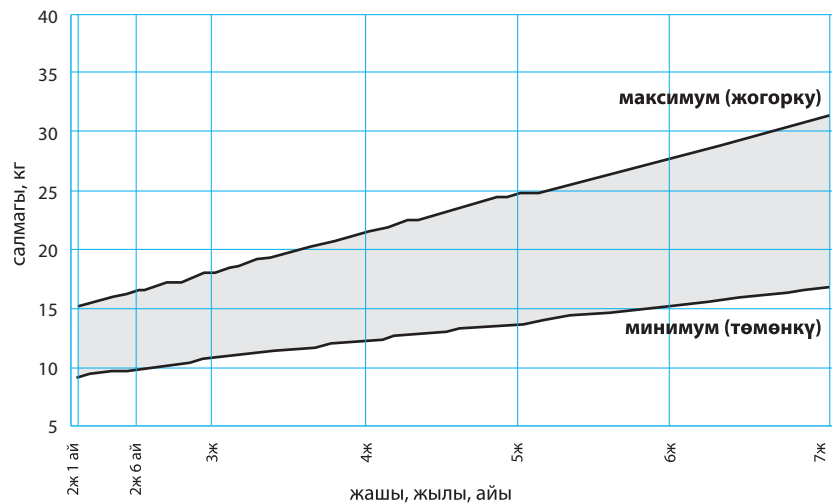
Кыз балдардын төрөлгөндөн 2 жашка чейин салмак кошуусунун картасы

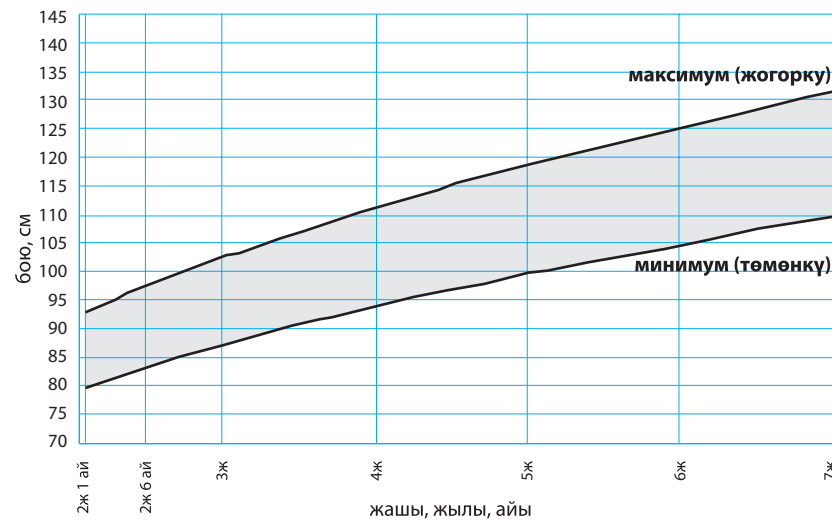
Кыз балдардын төрөлгөндөн 2 жашка чейин боюнун өсүш картасы

Кыз балдардын 2 жаштан 7 жашка чейин салмак кошуусунун картасы

Кыз балдардын 2 жаштан 7 жашка чейин боюнун өсүш картасы

ДЕНИ САК БАЛАГА ТАМАК БЕРҮҮ БОЮНЧА КЕҢЕШТЕР

6 айга чейин	6 айдан 12 айга чейин	12 айдан 2 жашка чейин	2 жаш жана анда жогору
<p>Бала канча сураса, ошончо жолу эмчек эмизиңиз (күнү-түнү) 24 саатта, жок дегенде, 8 жолу.</p> <p>Башка тамак жана суюктук:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Эч кандай суу, чай, шире; • Эч кандай жасалма аралашмаларды, сүт, быламык бербейиз: <p>Бала ачка болгонун билгизип, чукуруанып, бармагын соруп же эриндери менен бир нерсе соргонсуп ишарат кылган учурда эмчек эмизиңиз. Бала ыйлай баштаганга чейин күтпөңүз.</p>	<p>Бала канча сураса, ошончо жолу эмчек эмизиңиз, 24 саатта, жок дегенде, 6 жолу.</p> <p>Кошумча тамактандыруу үчүн:</p> <ul style="list-style-type: none"> • күрүчтөн, акшактан же гречкадан жасалган коюу быламык, бир чай кашык каймак май же өсүмдүк майы кошулган камыр же эзилген картөшкө; • сууга бышырылып, майдаланган эт, айрыкча боор, балыктын этин, жумуртка, буурчак азыктарын (жакшы кайнатып бышырып, кабыгынан тазаланган); • түрдүү жашылча-жемиштерди, көк чөп жана жакшы тазаланып майдаланган жаңгак бериңиз. <p>Бир берген тамак 150 мл (6 айында), 180 мл (7-8 айында) жана 225 мл (9-11 айында) кем болбошу керек. Эгер бала эмчек эмсе, күнүнө 3 жолу тамак берип, 2 жолу кошумча бир нерсе жедириңиз.</p> <p>Эгер бала эмчек эмбесе, күнүнө беш жолу тамак берип, 1-2 жолу кошумча бир нерсе жедириңиз.</p> <p>Чайнап жегенге ыңгайлуу чакан кесимди баланын колуна карматып бериңиз. Бала өз алдынча жегидей болсун, бирок жардам кылып туруңуз.</p>	<p>Балага эмчек эмизүүнү улантыңыз.</p> <p>Үйдө башкалар жеген, төмөнкүлөрдү өзүнө камтыган тамактардан бериңиз:</p> <ul style="list-style-type: none"> • майдаланган (майы жок) эт жана боор, балык, сууга бышкан жумуртка жана буурчактын түрлөрү; • түрдүү жашылча, жемиш жана жаңгак; • сүт жана сүт азыктары (быштак, сыр, айран). <p>Баланын ар бир негизги тамагын 300 мл (1,5 стакан) кем кем бербейиз.</p> <p>Баланы күнүнө беш жолу тамактандырыңыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Үй-бүлө жеген негизги тамактан 3 жолу; • 2 жолу кошумча тамак: жемиш, май менен нан, эт менен жасалган нан, каймак кошулган быштак. <p>Баланын тамак жешине активдүү жардам бергенди улантыңыз.</p>	<p>Баланы толугу бойдон үй-бүлө жеген тамак менен багыңыз, анын ичинде:</p> <ul style="list-style-type: none"> • эт, боор, балыкжана буурчак азыктары; • түрдүү жашылча-жемиштер. <p>Балага күнүнө үч жолу үйдөгүлөр жеген тамактан бериңиз.</p> <p>Баланын ар бир негизги тамагын 350 мл ден (2 стакандай) кем бербейиз.</p> <p>Кошумча азык катары төмөнкүлөрдү берсе болот:</p> <ul style="list-style-type: none"> • жемиш; • айран таттуу нан менен; • май менен нан, ичине эт же картөшкө салып бышырылган нан, куймак менен куймак. <p>Таттууну (момпосуй, шоколад) жана дүкөндө сатылчу газдалган суусундуктарды ченеп бериңиз.</p> <p>Түрдүү тамактарды сунуштаңыз. Эгерде бала жаңы тамакты жегенден баш тартса, бир нече жолу даам татып көрүңүз. Ал тамак сизге кандай жагаарын балага көрсөтүңүз.</p>

Анемиянын алдын алуу жана бул дарттын кайталанышына жол бербөө максатында ден соолукту колдоочу дарылоо максатында «Гүлазыкты» пайдалануу

«Гүлазык» – 6 айдан 23 айга чейинки (23 ай 29 күн) балдардын үй тамагын байытуу үчүн күлмайда түрүндөгү микронутриент.

«Гүлазыктын» ар бир пакетинде төмөнкү заттар камтылган:

темир фумарат	12,5 мг
цинк глюконат	5 мг
А витамини (ретинол ацетат)	300 мкг,
С витамини	30 мг
фолий кислотасы	160 мкг

«Гүлазыкты» туруктуу пайдалануу баланын темирге, цинкке, фолий кислотасына жана А, С витаминдерине болгон муктаждыгын канааттандырат. «Гүлазык» менен үй тамагын 6 айдан 23 айга чейинки балдардын анемиясын (аз кандуулугун) алдын алуу үчүн байытууга болот.

2015-жылдагы клиникалык токтомдорго ылайык, аз кандуулуктан дарылоого кошумча көмөк катары үй тамагын «Гүлазык» менен байытуу кеңеш кылынат. Алсак, анемияны 3 ай бою темир камтылган дары-дармектер менен дарылоонун негизги курсунан кийин кичине жаштагы балдарга 23 айга толгонго чейин «Гүлазыкты» жазып беришет.

Мисалы, *каны аз 6 айлык балага клиникалык токтомго ылайык, 3 айга темир камтылган дары-дармек жазып беришти. Дарылоо аяктап калганда бала 9 айга толот. «Гүлазык» анемияны дарылоону колдой турган зат катары 15 айга жана 23 айга толгонго чейин жазып берилет.*

Өлчөмү:

Бир кутуда 30 пакет «Гүлазык» бар. Күнүнө 1 пакеттен жана жумасына 3-4 пакеттен кем эмес ичүү кеңеш кылынат. Эки күндө бир жолудан 2 ай бою, же күн сайын бирден 30 күн катары менен берсе болот. Же баланын энеси «Гүлазыкты» берүүнүн өзүнө ыңгайлуу тартибин тандап ала алат. Эң башкы шарт – күнүнө 1 пакеттен ашык берүүгө болбойт жана 30 пакеттин баарын 2 айдын ичинде бериш керек.

Эгер кайсы бир себеп менен колдонулбаган пакеттер калган болсо, аны энеси балага кийинки 2 ай ичинде берсе болот. Ошентип, ал эки ай ичинде балага тиешелүү болгон 30 пакетти жана мурунку 2 айдан калган пакеттерди ичирсе болот.

«Гүлазыкты» ичүү боюнча кеңештер:

- Коюу тамак даярдап (мисалы: ботко, эзилген картөшкө ж.б.), өтө ысык болбогудай кылып суутуш керек.
- «Гүлазыкты» ашка балага тамак берер алдында кошкон өтө маанилүү, себеби аны кошуп сактагандан тамактын түсү жана даамы өзгөрүшү мүмкүн.

- Бала кошулманы тийиштүү көлөмдө жеши үчүн, тамактан бир аз бөлүп алып, ага бир пакет «Гүлазыкты» бүтүн кошуп, жакшы аралаштырып балага бериш керек.
- Тамактын калганын балага тойгуза бергиле.
- «Гүлазык» кошулган тамак ичип жатканда жана андан кийин эки саат балага чай бербеш керек, себеби чай «Гүлазыктагы» темирдин өздөштүрүлүшүн начарлатат. Балага кайнатылган суу же башка суусундук бериш керек.
- «Гүлазыкты» суюктук менен аралаштырганга болбойт.

«Гүлазыкты» ичкенде болуучу кыйыр көрүнүштөр

«Гүлазыкты» ичүүдөгү адаттагыдай таасири:

- Заңы катуу (көп кездешүүчү көрүнүш)

«Гүлазыкты» ичүүдөгү терс таасирлери:

- 4-5 күн бою бир аз ичи өтөт же ичи катыйт (көп кездешүүчү көрүнүш),
- 4-5 күндөн ашык ичи аябай өтөт же ичи аябай катат (сейрек кездешүүчү көрүнүш),
- Териде кызыл нерселер пайда болот (өтө сейрек көрүнүш),
- Кускусу келет/жүрөгү айланат (сейрек көрүнүш),

«Гүлазыкты» ичкенде байкоо жүргүзүүнү талап кылуучу башка көрүнүштөр:

- Безгек / жугуштуу оорулар («Гүлазыкты» ичүүгө байланыштуу эмес)
- Азыктануунун катуу бузулушу («Гүлазыкты» ичүүгө байланыштуу эмес)
- Гемохроматоз же гемолитикалык анемия

Бардык олуттуу көрүнүштөр жөнүндө медициналык кызматкер ҮДТтүн жетекчисине билдириши керек. Ал өз кезегинде тийиштүү чараларды көрөт (мисалы, себебин аныктап, баланы бейтапканага жеткирип, тийиштүү адистердин кеңешмесин уюштуруп ж.б.) жана областтын саламаттык сактоо боюнча координаторуна билдирет. Координатор Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин медициналык жардам көрсөтүү боюнча башкы башкармалыгына кабарлайт.

БАЛДАР ЖАНА КИТЕПТЕР

	Китеп	Сүрөттөр	Текст
0-6 ай	<ul style="list-style-type: none"> • Тоголок бурчтары менен каалагандай формада. • Баланын көзү жеткендей,альбомдун барагынан чоң эмес (А4) жана дептердин барагынан кичине эмес (А5). • Картондон, кездемеден, клеёнкадан, майда бөлүкчөлөрү жана боосу жок. • Ар кандай табыштарды, үндөрдү, обондорду, ырларды жана жаныбарлардын үндөрүн чыгарат . 	<ul style="list-style-type: none"> • Бир өңчөй фондогу кооз көлөмдүү, бирок кыймылсыз (статистикалык абалдагы) сүрөттөр жана буюмдар (пирамидка, коён, машина). • Буюм үчүн мүнөздүү болгон бир аз өлчөмдөгү көлөмдүү деталдар. • Көбүнчө контрастагы өң-түстөр. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шрифт даана жана көлөмдүү. • Текст жок же аябай кыска текст. • Тартылган сүрөткө кыскача жазуулар: коён,түлкү, топ ж.у.с.. • Ыргактуу кайталанган кыскача ырлар же тамашалуу ырлар.
	<ul style="list-style-type: none"> • Бала тилдин ыргагына көнөт, ар түрдүү интонацияга көңүл бөлөт. • Китепти колу менен мыкчыгысы келет, даамдап да көргүсү келет. • Чоң бөлүктөрү (деталдары) бар, ачык түстөгү сүрөттөргө көз карашын токтотуп карайт. Майда жана орто бөлүктөрдү азырынча ажырата албайт. Дайыма көрүп жүргөн буюмдарды тааныйт. 		
6-12 ай	<ul style="list-style-type: none"> • Тоголок бурчтары бар каалагандай формада. • Бала колуна алып көтөрө алгандай жана ача алгандай кичинекей, ыңгайлуу. • Китеп – гармошка, китеп – бүктөмө. • Картондон, кездемеден, клеёнкадан, катуу кагаздан, боосу менен, бирок майда бөлүкчөлөрү жок. • Ар кандай табыштарды, үндөрдү,обондорду, ырларды жана жаныбарлардын үндөрүн чыгарат. 	<ul style="list-style-type: none"> • Балдардын, жаныбарлардын, буюмдардын көлөмдүү кооз, бирок кыймылсыз (статистикалык абалдагы) сүрөттөрү. • Негизги сүрөттөн көңүлдү алаксытпаган татаал эмес фондун кошулушу (асман, чөп, бак-дарактар, чымчыктар, курт-кумурскалар). • Бир аз өлчөмдөгү маанилүү жана өзгөчө деталдар. • Сүрөттөр татаал эмес текстти коштоп, аны түшүндүрүп турушу керек. • Кооздолгон, бирок өң-түстөрү аз. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шрифт көлөмдүү жана даана. • Ырларга жөнөкөй сүйлөмдөрдөн турган татаал эмес кыска жомоктор кошулат. • Жомоктордун жана аңгемелердин аягы кубанычтуу. • Кичинекей балдар, оюнчуктар, жаныбарлар ж.б. тартылган сүрөттөрү бар текст.
	<ul style="list-style-type: none"> • Бала ар кандай интонацияны тушунот жана чоңдор айтып жаткан ар кандай каармандарды ажыратып билет. • Чоң адам менен сүйлөшүп жатканда, анын эрини кантип кыймылдап жатканына көңүл бөлүп карайт жана жөнөкөй тыбыштарды кайталайт: «мө», «ав-ав», «га-га», «мяу» ж.б. • Манжасы менен сүрөттөрдү көрсөтүп карайт, өзүнө тааныш нерселерди көргөндө сүйүнөт. • Тексттеги жөнөкөй тапшырмаларды жакшы маанай менен аткарат (буту менен тепкилейт, алакан чабат ж.б.). • Кичинекей китепчени колуна алат, барактайт. 		

1-3 жаш	<ul style="list-style-type: none"> • Каалагандай формада. • Ар түрдүү көлөмдө, бирок оор эмес. • Катуу кагаздан ж.б. материалдардан, бөлүктөр кошулган (жаныбарлардын ары-бери кыймылдап турган көздөрү, боонун куйруктары ж.у.с.) • Көлөмдүү сүрөттөрү бар китептер, китеп-гармошка, бүктөмө китеп, боёмо китеп. • Ар кандай үндөрдү, обондорду, жаныбарлардын үндөрүн чыгарат. 	<ul style="list-style-type: none"> • Тексте ылайыктуу жөнөкөй күнүмдук сюжеттеги сүрөттөр. • Өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын, транспорттун ж.б. буюмдардын чоң жана орто көлөмдөгү түшүнүктүү кооз сүрөттөрү. • Тартылган буюмга тиешелүү болгон деталдардын чагылдырылышы. • Кооздолгон, түстөр көбөйгөн. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шрифт көлөмдүү жана даана. • Кайталанма кыскача ырлар. • Бир эле жолу окула турган кыска жомоктор, аңгемелер. • Тексттеги сүйлөмдөр жөнөкөй. • Жөнөкөй түшүнүктөрү бар тарбия берүүчү, өнүктүрүүчү текст (чоң – кичине, бийик – жапыз, алыс – жакын, кечээ – эртең, жакшы – жаман, күлөт – ыйлайт ж.б.)
	<ul style="list-style-type: none"> • Бала сүрөттөрдү караганды жакшы көрөт, аларды атайт, бир нече жолу бир эле китепти кайра-кайра укканды жактырат. • Өз алдынча же чоңдордун жардамы менен кичинекей ырларды айтканга жөндөмдүү. • 2-3 сөздөн турган сүйлөмдү чоңдордун артынан кайталайт. «Бул эмне?», «Ал эмне кылып жатат?» деген суроолорго сүрөттөрдү карап жооп берет. • 2 жашта 300 сөзгө чейин, ал эми 3 жашта - 1000 сөз айтат. Кебинде 3-5 сөздөн турган сүйлөмдү айта алат. • Тамгаларга жана сандарга көңүл бурат. Басма символдор мааниге ээ экендигин түшүнөт. Чоңдорду туурап, манжасы менен көрсөтүп, китеп «окуйт». • Өзү чоңдордон китеп окуп берүүсүн суранат, китептин барактарын өз алдынча максаттуу барактайт. 		
3-5 жаш	<ul style="list-style-type: none"> • Ичке барактуу китептер, бирок тышы катуу же дептер сыяктуу бекитилген, китептер кошулат. • Бала колуна көтөргөндөй анча чоң эмес, бирок көзүн чарчатпагандай анча кичине эмес. • Ар түрдүү формада, көлөмдүү сүрөттөрү бар китеп- айлампалар, чапталмалары бар китептер, боёмо китептер, пазл – китептер, колго жасалган китептер. • Ар кандай үндөрдү, обондорду, жаныбарлардын үндөрүн чыгарат. 	<ul style="list-style-type: none"> • Сүрөттөрдүн сюжети ар түрдүү көлөмдөгү бардык маанилүү деталдарды камтыйт, алар көп болушу да мүмкүн. • Сүрөттөр тексти түшүнүүгө жардам берет. • Кооздолгон, өң-түс жагынан чектөө жок. Кооздук сюжеттен алаксытпайт. • Тартылган сүрөттөр кооз жана тааныш. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шрифт көлөмдүү жана даана. • Текст курчап турган дүйнө жөнүндөгү, адамдардын ортосундагы мамилелер тууралуу тушунуктөрдү кеңейтет, жүрүм-турум эрежелерине үйрөтөт. • 2-3 күндө кечкисин окуй турган кызыктуу сюжеттеги чыгармалар. • Каармандардын санынын көптүгү. • Тузулуш боюнча татаал сүйлөмдөр. • Айлана-чөйрө жана буюмдардын сүрөттөлүштөрү. • Жаңы сөздөрдүн саны көбөйөт. • Табышмактар, тамшалар, ойдон чыгарылган тексттер. • Сюжет – таанып-билүүчүлүктү өнүктүргөн окуялар, жоруктар.
	<ul style="list-style-type: none"> • Балага үйүнөн сырткары болгон чоң дүйнө кызык (тоолор, деңиздер, алыскы өлкөлөр, космос, фантастикалык дүйнө, кесиптер ж.б.) Баланын сөз байлыгы өсөт. 5 жашта бала 2-3 сүйлөм менен сүрөттү айтып берет. • Кыскача жомокту, аңгемени эстеп калып, аны текстке жакын кылып айтып бергенге жөндөмдүү. Обондуу ырларды жана жөнөкөй ырларды жатка айтат. Аңгемелешүүнү колдойт: суроолорго жооп берет жана өзү дагы туура суроо бере алат. • Ага үн чыгарып окуп берген жагат. Чоңдорду туурап, манжасы менен текстти көрсөтүп, өз алдынча китеп «окуганды» жактырат. • Чоңдор менен же өзү теңдүү балдар менен жомокторду ойногусу келет, ролдорду бөлүштүрөт, жомоктун каармандарынын үнүн туурайт. • Китеп менен өзүнүн оюн бөлүшөт, уктаганда да китепти жанына алып жатышы мүмкүн. • Кээ бир тамгаларды, сандарды, сөздөрдү билет. Китептин баалуулугун жана анын керектигин түшүнөт. 		

5-7 жаш	<p>Көлөм жагынан, материал жагынан чектөөлөр жок.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кооздолгон фон, тартылган сүрөттөгү сюжет көптөгөн майда деталдарды камтышы мүмкүн. • Текстке ылайык белгилүү сүрөтчүлөрдүн сүрөттөрүнүн репродукциясы, сапаттуу фотографиялар колдонулса болот. • Сүрөттөрдүн саны азаят. • Чоң шрифттери бар тексттерде сүрөттөр орточо көлөмдө. 	<ul style="list-style-type: none"> • Шрифт көлөмдүү жана так. • Текст тарбия берет, адеп-ахлактык баалуулуктарын калыптандырат, курчап турган дүйнө жөнүндөгү, адамдардын ортосундагы мамилелер тууралуу түшүнүктөрдү кеңейтет. • Ар кандай жанрдагы ыр жана проза түрүндөгү чыгармалар: жомоктор, турмуштук жана фантастикалык аңгемелер, ойдон чыгарылган окуялар, кичинекей повесттер, поэмалар ж.б. • Биринчи энциклопедиялар: тематикалык (айбанаттар дүйнөсү, өсүмдүктөр, транспорт ж.б.) же аралаш («Баардыгы баары жөнүндө», «Ким? Эмне? Эмне үчүн?», «Бизди курчап турган дүйнө» ж.б.) • Мектепке даярдоочу, окуганды жана санаганды үйрөткөн китептер. • Буюмдарды жана жергиликтүү жерди сүрөттөгөн тексттерден тышкары, ички сезимдерди, каармандардын маанайын чагылдырган китептер. • Кыймыл-аракеттерди ирети менен сүрөттөгөн тексттерден тышкары, каармандардын ой-жүгүртүүсүн билдирген китептер. • Көптөгөн сөздөрдү камтыган, абстрактуу түшүнүктөрдү (дүйнө, достук, бакыт ж.б.) берген татаал сүйлөмдөрдүн көбөйүшү.
	<ul style="list-style-type: none"> • Бала сөз байлыгын кеңейтип аларды сүйлөө кебинде активдүү колдонот, ички сезимдерин, өзүнүн оюн айтат, окуганына да баа бере алат, көлөмдүү ыр түрүндөгү тексттерди жаттайт. • Кичинекей жомоктордун, ырлардын, балдарга арналган аңгемелердин мазмунун ирети менен өз алдынча айтып бере алат. Сүрөт боюнча буюмдар тууралуу чакан аңгеме түзө алат. • Китеп менен окуганды жана санаганды үйрөнөт. Китепти оюнчук катары эмес, маалыматтын булагы катары кабыл алат. • Баарын билүүгө дилгир, байкайт, сереп салат, текст боюнча суроолорду берет: Эмне үчүн? Эмнеге? Эгер мындай кылса эмне болот? ж.у.с. суроолорго өзү жооп берүүгө да даяр. • Өз алдынча китеп окуганга аракет кылат, бирок мурдагыдай эле, бироо окуп бергенди жакшы көрөт. Окулгандар боюнча өзүнүн ойлору менен активдүү бөлүшөт, ой чабыттайт, өзүнүн окуяларын ойлоп чыгат. 	

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Arizona's Infant and Toddler Developmental Guidelines. http://www.azed.gov/early-childhood/files/2012/10/az_infant_toddler_uidelines_complete-2.pdf
2. Florida Birth to Three Learning and Developmental Standards. <http://www.unf.edu/uploadedFiles/aa/fe/Birthto3%20Standards.pdf>
3. Oklahoma early learning guidelines for infants, toddlers and twos ages 0 through 36 months. www.okdhs.org/library/pubs
4. Georgia Early Learning Standards for One Year Olds.
5. For Children Birth to Age Three Illinois Early Learning Guidelines. <http://illinoisearlylearning.org/guidelines/index.htm>
6. Centre-based infant care guide to program standards. http://www.gov.nl.ca/cyfs/publications/childcare/centre-based_infant_care
7. Framework and Continuum from Birth to End of Kindergarten. http://p3hawaii.org/sites/default/files/HELDS_continuum_2014_04_01.pdf
8. Early Learning Standards: Infants, Toddlers and Pre-Kindergarten. http://osse.dc.gov/sites/default/files/dc/sites/osse/publication/attachments/521_Early_Learning_Standards.pdf
9. Ohio's Early Learning and Development Standards in All Essential Domains of School. <http://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Early-Learning/Early-Learning-Content-Standards/The-Standards/Ohio-Early-Learning-and-Development-Standards-Introduction-9-October-2012-pdf.pdf.aspx>
10. Florida Early Learning and Development Standards. 2010. http://flbt5.floridaearlylearning.com/BT5_Uploads/Standards_Online_Courses_Flyer.pdf
11. Washington State. Early Learning and Development Guidelines Birth through 3rd. 2012
12. Early learning and development standards for children from 0-6 years. Macedonia. http://www.unicef.org/tfymacedonia/MK_Pub_ELDS_ENG.pdf
13. Alabama Early Learning Guidelines. Births 5 years. Alabama Department of human resources.
14. Мектепке чейин билим берүү стандарты. Беларусь Республикасынын Билим берүү министрлиги. <http://www.levonevski.net/pravo/norm2013/num02/d02186.html>
15. Балдарды жаңы төрөлгөндөн баштап 7 жашка чейин окутуу жана өнүктүрүү стандарттары. Тарбиячылар үчүн улуттук кесиптик стандарттар. Молдова.
16. Үч жаштан жети жашка чейинки балдарды өнүктүрүү жана билим берүү боюнча колдонмо. Кыргызстан. 2012.
17. Жашоо үчүн фактылар. Белоруссиянын атайын басылмасы. ЮНИСЕФ. 2012.
18. «Дени сак балдарга саламаттык сактоонун баштапкы звеносундагы деңгээлде байкоо жүргүзүү жөнүндө» КР ССМин №585 буйругу, 09.10.2015.
19. Эмчектеги жана эрте курактагы балдарды азыктандыруу боюнча глобалдык стратегия. ДССУ/ЮНИСЕФ

Расмий басылма
**БАЛДАРДЫ ЖАҢЫ ТӨРӨЛГӨНДӨН 3 ЖАШКА ЧЕЙИН
ЭРТЕЛЕП ӨРЧҮТҮҮ. ӨРЧҮТҮҮНҮН ТҮПКҮ СТАНДАРТТАРЫ**

Иштеп чыккан авторлор:
Исакова Феруза Бакасовна
Молдогазиева Айгүл Сартбаевна
Нажимидинова Гүлмира Ташалиевна
Усенко Лилия Валерьяновна
Масликова Наталия Александровна
Камалова Айгүл Эсенбаевна
Н.А.Масликованын жалпы редакциясы астында

Кыргыз тилине котормочу:
Эсенгулова Миркуль Молутбековна
Джумабаев Авланбек Рамазанович
Компьютердик терүү: Николай Пизан

Басууга берилди: 18.11.2016